

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 3(88) 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Вітвіцький С. С. – ректор Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Заступник головного редактора:

Назимко Є. С. – перший проректор Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Відповідальний секретар:

Буга Г. С. – начальник відділу організації наукової роботи Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Відповідальний редактор:

Стецюк Р. І. – завідувач редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат філологічних наук, доцент

Члени редакційної колегії:

Наджафгулієв Рафіг Іслам огли – начальник кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Академії Поліції МВС Азербайджанської Республіки, доктор філософії з права, доцент (Азербайджанська Республіка); **Одажіу Ю. М.** – проректор Академії «Stefan cel Mare» МВС Республіки Молдова, доктор права (Республіка Молдова); **Бобкова А. Г.** – головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН, керівник Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, заслужений юрист України; **Буга В. В.** – декан факультету № 4 ДонДУВС, доктор юридичних наук; **Вапнярчук В. В.** – професор кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор; **Волобуєв А. Ф.** – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Єпринцев П. С.** – проректор університету, доктор юридичних наук, доцент; **Захарченко А. М.** – завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Зозуля Є. В.** – професор кафедри державно-правових дисциплін та безпеки життєдіяльності Криворізького факультету ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Клемпарський М. М.** – професор кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення факультету № 4 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Кононенко Т. В.** – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1 ДонДУВС, доктор філософських наук, професор; **Лопатинська І. С.** – декан Криворізького факультету ДонДУВС, кандидат педагогічних наук, доцент; **Лоскутов Т. О.** – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Криворізького факультету ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Мердова О. М.** – завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2 ДонДУВС, кандидат юридичних наук, професор; **Мухіна Г. В.** – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1 ДонДУВС, кандидат педагогічних наук, доцент; **Одерій О. В.** – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Петров Є. В.** – суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, доктор юридичних наук, професор; **Пилипенко Д. О.** – завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Криворізького факультету ДонДУВС, доктор юридичних наук, доцент; **Халимон С. І.** – заступник начальника кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор.

Збірник наукових праць «Правовий часопис Донбасу»

включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з юридичних наук (спеціальність: 081 – Право) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Донецького державного університету внутрішніх справ (Протокол № 3 від 30.10.2024 р.)

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1415 від 16.11.2023 р. (Ідентифікатор медіа R30-01960)

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Електронна адреса видання: lj.dnuvs.ukr.education

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 141,7:323.21

DOI 10.32782/2523-4269-2024-88-3-8

Туренко Олег Станіславович,

доктор філософських наук, професор,

професор кафедри загальноправових дисциплін факультету № 3

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4653-4731>

СУТНІСТЬ ПРАВА ТА ЗАКОНУ В ПРАВОВИХ ВІЗІЯХ ХОСЕ ОРТЕГІ-І-ГАСЕТА

На прикладі римського права розглянуто сутність права і закону в правових візіях Х. Ортеги-і-Гасета. Виявлено, що в інтерпретації мадридця право здобуло відокремленість від звичаю завдяки громадській думці і є життєвою можливістю членів суспільства. В його сутність закладається двосторонній принцип використання, можливість покращити життя індивіда, а також ірраціональність й загальна корисність. Закон є плодом суспільного компромісу між правовими можливостями і небезпечною ситуацією, і є певною корпоративною угодою, яка стає імперативною нормою спільноти у чітко визначеній дії. В процесі свого формування закон виходить з можливостей права і одночасно своєю ситуаційною сутністю заперечує право. Римське право мало не статутну форму і не санкціювалося державою. Закон створює нову велику, імперативну реальність і набуває антилюдську, неособисту, і одночасно антиавторитарну сутність.

Ключові слова: Х. Ортега-і-Гасет, право, закон, використання, римське право, корпоративна угода, антилюдскість, антиавторитарність.

Постановка проблеми. Правові візії Хосе Ортеги-і-Гасета (1883–1955) не є суто юридичними і не отримали завершеної конструкції. Це передусім пов'язано з тим, що правові медитації мадридця служили аргументами його теорії раціовіталізму. Згідно з цією теорією відправними обставинами людського життя є історична пантомія суспільства і культури. Ця гомогенність визначає сутність і сенси моралі, права, закону, держави і політики окремого народу, його здібності консолідуватися і місце в історії. Саме тому мислитель розглядав право не в чистому виді, а під кутом різноманітних культурологічних перцепцій, які панували у певні історичні періоди розвитку народів і окремої людини. Виходячи з цього, Х. Ортега-і-Гасет інтерпретував право і закон у межах соціології та історії, як наслідки колективної відповіді на обставини життя певної епохи.

Правові роздуми Х. Ортеги-і-Гасета ґрунтуються на ідеях І. фон Єрінга, Р. Штаммера, Е. Бірлінга, соціології Е. Дюркгейма і М. Вебера, історичних візіях Т. Момзенна і А. Дж. Тойнбі. Свої думки мадридець надавав фрагментарно у різних по тематиці працях («Геній війни та німецька війна» (1916), «Безхребетна Іспанія» (1923), «Бунт мас» (1930), «Про Римську імперію» (1941), «Роздуми про Європу» (1953), «Тлумачення всесвітньої історії. Навколо Тойнбі» (1960) тощо). Осо-

бливе місце займає «Людина та люди» (1957), в якій мадридець інтерпретує первинну генезу права і закону, техніку зміни норми звичаю, утвердження інститутів права і закону.

Не зважаючи на відсутність системності і послідовності правових візій Х. Ортеги-і-Гасета, вони мали значний вплив на творчість відомих іспанських правознавців і філософів права: Луїса Рекасенса Січеса, Сальвадора Ліссарага Новоа, Луїса Легаса Лакамбра, Еуастакіо Галана Гутьєрреса, Рамона Переса Блеса тощо [1, с. 54]. До цього тема Ортегіанських тлумачень права є доволі поширеною в сучасній іспаномовній науці. Досліджували цю тему: Фернандо Ллано Алонсо, Франциско Куэнка Анайя, Уго Ло Боско, Хосе Марія Мартінес Вал, Хосе Мігель Мартінес Каstellло, Хуан Хосе Хіль Кремадес, Йозеф Л. Кунц, Марія Ізабель Феррейро Лаведан, Антоніо Енріке Перес Луньо, Грегоріо Роблес Морчон, Франциско Антоніо Пачеко, Хосе Йерро Санчес-Пескадор, Луїс Феліпе Віварес Поррас, Хосе Марія Ернандес-Рубіо, Беніто де Кастро Сід, Франсиско Еліас де Техада тощо. У вітчизняній науці визначена тема не отримала свого розвитку.

Метою статті є розкриття Ортегіанської концепції сутності права і закону на прикладі римського права доімперської доби. Автор базує своє дослідження на аналітичному, історичному і феноменологічному методах.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з ідеї єдності всіх частин Універсуму, Х. Ортега-і-Гасет досліджував право і закон як соціокультурні феномени. Розкриття їх сутності допомагає виявити істину функцію різноманітних речей світу [2, с. 333]. Ця позиція протистояла вульгарному позитивізму і прагматизму – науковим рухам доби перемоги буржуазних уявлень, які ставлять во главі кута утилітарну мету й техніку її досягнення. Це явище, на думку мадридця, є наслідком домінування фізико-математичного мислення, «тероризмом лабораторій», де істина замінюється тимчасовою успішністю і вся складність Універсуму звужується до поверхової інтерпретації існуючого тут і зараз явища [2, с. 298]. В цієї парадигмі розвивається позитивістська теорія права. Кельзенська теорія «чистого права» є не обгрунтованим, адже закон, на думку Х. Ортега-і-Гасета, не має юридичної бази [3, с. 115].

У цьому ракурсі слід зауважити, що в своїх працях іспанський мислитель не використовував словосполучення «природне право» і «позитивний закон», вважаючи ці терміни не коректними і хибними. На його думку, право не може бути «природним», а сполучення «природне право» є утилітарно-вульгарним штампом теорії раннього модерна, які прагнули заперечити спонтанний розвиток людства, його непрогнозовану природу. В змістовному рівні за цим терміном нічого не стоїть, бо людина не є природною істотою, яка по необхідності адаптується до реалій життя (в Дарвінській теорії), а є історичною істотою, яка постійно знаходиться у стихійному, неумисному пошуку екзистенційних можливостей. Саме така вільна випадковість історично формують перші суспільні інституції, адже, як помічає Х. Ортега-і-Гасет, «спочатку життя було чудовим винахідником можливостей, а потім селекціонером, який добирав деякі з цих можливостей для закріплення в корисних звичках» [4, с. 40]. Відтак, право в роздумах іберійця є соціокультурним феноменом, який надав нову можливість – опозиційну можливість створити суспільно-корпоративні закони. Вони не мали позитивного характеру, адже первісно не існувало (в модерному трактуванні) ані юридичної науки, ані централізованої держави, на кшталт Римської імперії. В Римській історії держава проголошувалась *res publica* (загальна справа або діло всіх) і була по суті корпоративним об'єднанням товариств, наприклад курії, колегії, содалітуми [4, с. 47]. В цих умовах закон, як імперативна норма держави ще не існував, а діяв завдяки уявленню про справедливе громадян Риму, що домінували в їх побутовій культурі і судових рішеннях. Тобто термін «позитивний закон» для історії республіканського Рима та інших історичних періодів розвитку Європейської цивілізації є некоректним, він є штучним переносом сучасних термінів на минуле.

Сутність права і закону в роздумах Х. Ортега-і-Гасета виявляється у єдності та динаміці розвитку суспільства чи народу. Цю тезу він спирає на вислів німецького історика Й. Галлера: «Народ це інтеграція, яка не відбувається спонтанно, а скоріше передбачає спроби й помилки, наполегливість, жертви, блискучі ідеї та численні ентузіазми, ціле завдання довгих століть, іноді блискучих, іноді темних» [5, с. 321]. Завдяки амбівалентному протиріччю і спонтанності історії сутність права і закону є прихованою плінністю традиції суспільства – їх природа усвідомлюється як айсберг лише по їх вершині. Тому сутність права і закону слід шукати в історії. Мадридець помічає, що їх взаємодія спостерігається й у першу революційну добу європей-

ської історії (VI ст. до н.е.) – час формування індивідуального мислення, філософії, закону, законотворчого процесу в загалі. Це історичне явище іберієць пов'язує з утвердженням в Давній Греції першої тиранії Періандра і реформи Солона. Саме тиранія, стверджує Х. Ортега-і-Гасет, винаходить літературний жанр «написання законів», який став визначати стиль життя громадян полісів. У свою чергу Геракліт закликав своїх сучасників поважати, поруч з розумом, людський закон [6, с. 410]. Своїми діями і публічними виступами давньогрецькі діячі, на думку мадридця, затвердили першу суспільну модернізацію – закон у традиціоналістському суспільстві отримав легітимізацію.

Варто додати, що одним із концептів теорії історії мадридця є ідея дихотомії традиційного й революційного стану людського духу. В теорії Х. Ортега-і-Гасета, традиція є не витвором культури, а є формою спонтанності. Вона виникає завдяки бідній формі життя – накопиченню простих ліній поведінки у всіх сферах життя. Традиціоналістське мислення, базується на почутті довіри до мудрості минулих поколінь, до існуючого світу, який за-відомо є для людини упорядкованим Космосом [7, с. 209]. Тому адепти традиціоналізму переконанні, що індивід може прожити своє життя, не використовуючи розум. Навпаки, революційний дух Х. Ортега-і-Гасет ототожнював із раціоналізмом і вважав, що історична епоха не може бути революційною, якщо вона не раціональна [8, с. 330]. «Революційний дух» розпочинається з недовіри адже світ це Безлад [7, с. 209]. Це означає прагнення до досконалості і впевненість, що можна безмежно перетворювати світ. Отак, революційний дух є раціональним методом пошуку абсолюту. Кожна доба історії має свої традиціоналістські й революційні тенденції, стверджує Х. Ортега-і-Гасет [9, с. 383].

Право. Наявність права, в Ортегіанстві є предреволюційною фазою, яка стала ґрунтом створення держави і відкрила можливість виникненню ідеї закону – як суто революційного процесу модернізації суспільних відносин. У візіях мадридця право (на життя, війну, власність, моногамний шлюб тощо) є чистою функцією життя народу [10, с. 144], спонтанним результатом творчості традиціоналістського суспільства. Воно є частково відокремленим від звичаю віруванням, безжальне переконання суспільної думки, імперативні норми, які слугують одній меті – досягнення однодумства, порозуміння всіх прошарків суспільства, здобуття максимальної консолідації і високого рівня виживання. Для досягнення цієї мети в природу права був закладений принцип універсального використання (цю ідею мадридця запозичив у М. Вебера). Цей принцип є імперативною можливістю для індивідів [6, с. 410], у процесі міжособистісних відносин, споживати для власних потреб досягнення іншого, або метафорично – брати позику у суспільства його досягнення і можливості: чоловіки використовують жінок; молоді – старих, шляхта – масу і навпаки.

Відштовхуючись від Ортегіанської теорії використання Марія Ізабель Феррейро вказує на чотири соціальні ознаки права: а) право, як інгредієнт минулого, плінності суспільства, що виступає запорукою високого рівня індивідуального виживання; б) так як норма права створена в минулому і дистанційована від моменту своєї реалізації, вона отримує ірраціональні відтінки; в) в міру наявності соціального примусу норми права формують двосторонню співактивність і відповідальність індивіда; г) право формується як

загальна форма ресурсу корисності і тому інтерпретується як основа будь-якого роду діяльності і життя індивіда взагалі. Спираючись на ці ознаки, Х. Ортега-і-Гасет класифікує принцип використання двома рівнями інтенсивності – сильна і слабка. Різниця між обома типами використання є лише кількісною, бо через суспільний примус неможливо відокремити різні соціальні реалії [12, с. 115]. В соціальній практиці два типи використання існують у стані пасивної дифузії (осмосі), яка допускає можливість користувачу «слабкого використання» (наприклад, використання мови) долучитися до рівня «сильного використання»: закон, влада, політика, держава [13, с. 50].

У ракурсі розгляду місця «природних прав» в генезі держави і закону Х. Ортега-і-Гасет звертає увагу на ще одну ваду модерна – теорію контрактуалізму і стверджує, що цей процес відбувався навпаки – суспільство і його норми, інституції не є результатом договору. Суспільство як історична протяжність, спонтанно-анонімний рух, в якому в колективній свідомості формуються, як і мова, норми права [5, с. 256]. Останні надають можливість укласти корпоративні угоди (в публічній сфері – царя і збору старейшин, шляхти і народу, в приватній сфері – чоловіка і жінки) і визначають структуру політичної влади, державні інституції, форму правосуддя. Тобто, суспільний договір якщо і укладається, то на базі вже існуючих у спільноті норм права.

На думку Х. Ортега-і-Гасета, сутність права найкраще розкривається в римському праві. Він визначає, що римляни звели право до абсолютного вірування у вищу справедливість для кожного індивіда, а закономірний процес – у вишукану техніку, використовуючи його як абстрактний засіб справедливості. В цьому контексті мадридець надає інтерпретацію справедливості, яка має дві точки зору. Перша – в межах раннього періоду творчості мадридця, що спиралась на аксіологічну теорію неокантіанства та другу – пізнього періоду, де він обґрунтовував теорію раціовіталізму.

З першої точки зору справедливість це «велика китайська казка» [14, с. 122], що є абстрактним ідеалом – принципом, який, згідно історичним уявленням, ефективно переживається людьми і тому в абсолютній формі мусить здійснитися в реальності. Спираючись на роздуми М. Шелера, мадридець проголошував, що справедливість – це формальний і другорядний принцип, який «не може вирішити зрештою нічого. Справедливість не створює права, а лише визнає його, включає окремі випадки в загальні принципи. Вона спонукає нас ставитися до наших сусідів однаково, не даючи більше тим, хто заслуговує менше, і менше тим, хто заслуговує більше» [15, с. 206]. Ця точка зору, вважає Х. Ортега-і-Гасет, стала домінуючою в модерний час. Міф про соціальну справедливість став безрезультатним святенництвом, туманно-ідеалістичні розмови про яку зруйнувало істину природу закону, його ефективність. У цьому разі сутність справедливості і закону не збігаються. Перша виходить за межі закону і це, по виразу італійського вченого Уго Ло Боско, робить останній у «віру, що нав'язує плотську реальність» (it. *fede irnponendosi carne realta*). Відтак, на думку мадридця, в модерну добу риторично-романтизований принцип справедливості вульгаризує закон і це є чинником кризи західно-європейської цивілізацію, що насувається [14, с. 124].

З точки зору раціовіталізму, справедливість є і виникає як «звичайна життєва і суб'єктивна вигода: юридичне чуття має не більшу і не меншу вартість ніж секреція підшлункової залози» [7, с. 335]. Вона є само-

вартісний, духовний феномен культури і одночасно автономно діючий суспільний досвід, який спрямований на збереження життя людини та її ідентичності суспільній традиції. Коментуючи останню думку мадридця, Фернандо Х. Льяно Алонсо зазначає, що з цієї точки зору справедливості «розуміється не як цінність, відчужена від досвіду, а як життєва цінність, що реалізується в суспільстві і знаходить, по суті, свого архетипу в кращих історичних моделях законності» [12, с. 111].

Не обійшов своєю увагою Х. Ортега-і-Гасет і мораль, яка, як і справедливість, має двозначне тлумачення – вона трактується як абстрактний ідеал, а з іншого боку є витонченим історичним досвідом спільноти, в межах якого будь-яка людина знаходить свою ідентичність – стає тим, ким мусить стати для соціуму. Мораль визначає співмірність людини до ества спільного буття у визначених часом обставин і забезпечує просту, автономну форму життя в спільноті. У цьому ракурсі мадридець пише, що мораль це «не додаткова і розкішна дія, яку людина додає до свого ества, щоб отримати винагороду, а скоріше це і є ество людини, коли вона живе у своєму власному темпі та життєво ефективно. Деморалізована людина це людина, яка не володіє собою, яка знаходиться поза межами своєї радикальної автентичності і тому не живе своїм життям, не створює, не поширює і не запліднює свою долю. Для мене мораль це не те, ким має бути людина, бо вона не може обійтися без життя, а скоріше це невблаганне буття кожної людини, кожного народу» [16, с. 72–73].

Закон. На думку мадридця, справедливість і мораль опосередковано впливають не тільки на природу права, але і на зміст закону, бо вони мають абстрактну природу і є вторинними до мети суспільства – жити в стабільному стані. Втім більшість народів у процесі формування законів використовували принципи справедливості та моралі як джерела права. Лише класичне римське право та англійська традиція загального права відмовилися від прямого застосування цієї техніки і стали, на думку Х. Ортега-і-Гасета, досконалішими правовими системами європейського світу. Мадридець проголошував думку Єрінгової, що римське право є прикладом неапрірності його розробки розумом і поділяється на три рівня: а) «юридичну реальність»; б) техніка права або юриспруденція; в) роздуми про судочинство, що формують філософію права, яка не отримала свого розвитку в Римі і починаючи з Цицерона була недолугою рецепцією давньогрецької філософії [10, с. 158].

Виникнення закону іспанський мислитель пов'язує зі станом суспільної безнадійності, без вихідності у конкретній заплутаній або небезпечній ситуації (соціально-індивідуалістичному конфлікті). Це стан, помічає Х. Ортега-і-Гасет, коли «люди починають не довіряти своїй власній людяності» [10, с. 78], де право, справедливість і мораль втрачають своє універсальне застосування. Це не керована традиціоналістськими методами ситуація, яка потребувала радикальної раціоналізації та корпоративної домовленості протиборчих сторін. Така договірна техніка виникає у давніх римлян. Останні затвердили принцип, згідно якому, якщо один раз сформований зміст договору був знайдений протиборчими групами щодо окремого спірного питання соціально-політичного життя, то ця норма легітимізувалась як імперативна, і беззастережно приймалася всіма членами суспільства. При тому, в процесі формування правової формули на перше місце ставилось необхідність збереження суспільної консолідації, тобто переслідувалась мета збереження суспільного миру. І лише в другу

чергу в норму закону, як удосконалення додавався один із принципів справедливості. Таким чином, римське право було живою соціокультурною реальністю, певним компромісом між традиціоналістськими і раціоналістичними тенденціями розвитку суспільства. Модерне уявлення про римське право, помічає мадридець, було спотвореними «Інституціями» і «Дигестами», які були оформлені «культурою без життя» [7, с. 337] етатичним візантизмом. Останні збірки не мають нічого спільного з істиною сутністю римського права [14, с. 123–124].

Відтак, мадридець вважав, що норми римських законів первісно не були встановлені й санкційовані. В цьому сенсі він згадує характеристику римського права Р. Єрінга, який стверджував, що воно майже повністю складається з не статутної форми права. Римське право по своїй суті є ситуаційно-договірним, спонтанним. Воно не відірвано існувало в житті римського суспільства і визначало ієрархічну форму поведінки його громадян, їх ключовий обов'язок перед спільнотою і державою: «Кожен римський громадянин повинен діяти так, щоб Рим міг існувати», а вже потім критерії співжиття з іншими. Ця особливість римського права пронизує соціально-державні інституції Риму: *paterfamilias*, *proprietas*, *testamenti factio*, *legis actiones* (домовласник, майно, складання заповіту, юридичні дії) [5, с. 297].

Іберієць звертав увагу, що зміст римського права змінювався дуже повільно. Римляни не переносили «інфляції законів». Передусім закони змінювалися шляхом додавання нових, а старі, навіть архаїчні, зберігалися. З часу складання «Дванадцяти таблиць» (451 р. до н.е.) і видання «Кодексу Юстиніана» (529 р. н.е.) теоретично всі римські закони були діючими. Від цього і сформувалась специфічне ставлення римського народу до права – він сприймав право не формально, переживав його живу дійсність та вірив в абсолютний пріоритет права у суспільстві (принаймні до падіння республіки).

Відштовхуючись від механізму формування римських законів, мадридець інтерпретував сутнісні ознаки закону. Першою ознакою він вважав антилюдський характер закону, який отримав цю якість під час інфляції традиціоналістського укладу життя, авторитету права, справедливості і моралі – вони в кризовій ситуації втрачають можливість бути універсальними засобами соціального використання. В цих умовах закон отримав статус вищого мерила ситуаційної етики і отримав формальні, неособистісні якості, подібний до міцного мінералу. Саме в цьому контексті слід розуміти, підкреслював мадридець вислів Тіта Лівія: «Закон – речь глуха і невблаганна, що нездатна пом'якшити чи проявити доброзичливість перед обличчям найменшого злочину» [10, с. 78].

Іншою ознакою закону Х. Ортега-і-Гасет визначає його антиавторитарність. Як знайдені і встановлені в ході компромісу сторін римські закони не були заповітом волі якоїсь особи або абсолютним наказом носія політичної влади. Це було надбання шляхти, норми, що отримали загальнозначущу легітимацію суспільства, а потім підтримку держави – держави, яка ще не досягла рівня надсуспільної структуризації і лише погоджували або оголошували закон. Оголошення закону була вимушеною дією, запобіганням знайденої прогалини, недогляду вже існуючої, в уявленні римлян вічної норми закону, це не авторитарний акт встановлення нової норми. Прийнята магістратами норма (*jus honorarium*) завжди була в межі принципу

lex ferunda – новий закон мусить оглядатися на старий. В цьому сенсі мадридець зауважує, що «для римлян закон є протилежністю *imperium* (суверенна і виконавча влада), протилежність всьому авторитарному. Акт *imperium*, що здійснював судовий магістрат, був втручанням у щілини закону... він втручається лише там, де бракувало закону» [5, с. 297]. В сфері формування законів громадяни Риму використовували принцип *libertas* (суспільне життя без примусових приписів влади), тобто виходили від республіканських звичаїв [10, с. 78]. Відтак, Ортегіанське визначення однієї із ознак закону сучасною термінологією можна вважати верховенство права.

Визначена традиція ставила закон вище волі держави, зберігала незмінним структурне ядро римського права і визначала його спонтанно-договірний, елітарний характер. Принцип демократичності римського права (доімперської доби) зберігав свою потужність й історичну протяжність завдяки традиціоналістському переконанню, яке Х. Ортега-і-Гасет визначив терміном реновація – це тип соціально-політичної реформи який ставить за мету повернення до минулого, до первинної крапки соціального буття, яка характеризувалася як непорочно-чистий простір сумісного життя [17, с. 164]. Реновація знижувала радикальність раціональних законів, наближаючи їх зміст до перевіреного історичного досвіду спільноти.

Висновки. Слід констатувати, що Х. Ортега-і-Гасет не розробив системну філософію права і не ініціював нової соціології права. На думку іберійця, право є наслідком спонтанних пошуків нових можливостей співжиття народу. Завдяки переконанням суспільної думки воно отримало свою відокремленість від звичаю і стало імперативною можливістю індивіда. Право здобуло наступні ознаки: а) підвищує рівень виживання і звеличує обрії соціальних можливостей індивіда; б) має незаперечну, ірраціональну і відчужену силу; в) має двосторонню співдіяльність; г) є загальною формою корисності. Право також пронизано принципом використання, згідно якого будь-яка людина може використати можливість інших членів спільноти, «брати позик» суспільного надбання. Х. Ортега-і-Гасет класифікує принцип використання сильною і слабкою рівнями інтенсивності. Норми права базуються на досвіді спільноти, її меті – поширити рівень живучості. Тому принципи справедливості і моралі відіграють у праві вторинне значення.

Закон є плодом корпоративної творчості, результатом компромісу між правовими можливостями і небезпечною ситуації, де людина не може спиратися на морально-правові норми. Закон є продуктом спонтанно-договірної діяльності шляхти, певна корпоративна угода, яка стає імперативною нормою спільноти у чітко визначеній дії. В процесі свого формування закон виходить з можливостей права, і одночасно він своєю ситуаційністю заперечує абстрактність права. На думку Х. Ортеги-і-Гасета, найефективнішою в історії людства системою права було Римське право. Воно мало не статутну форму, не санкційована державою. Остання використовувала право і закон для посилення своєї влади, функцій та інституцій. Первісно римські державні діячі лише проголошували закони і доповнювали його прогалини. Закон будував нову велику, імперативну реальність і мав антилюдську, неособисту і одночасно антиавторитарну сутність і затверджував в Римі республіканський принцип законотворчості.

Перспективи подальшого дослідження проблеми і використання права і закону державою в різні історичні періоди Європейської цивілізації.
є виявлення Ортегіанських концептів взаємовідносин

Список використаних джерел

1. Rivaya Benjamín. La filosofía del derecho en España. Desde el fin del franquismo a nuestros días. *Ratio Juris UNAULA*. 2008. 3(6), pp. 53–67. <https://doi.org/10.24142/raju.v3n6a4>.
2. Ortega y Gasset J. ¿Que es filosofía? Obras completas. T. VII (1948–1958). Septima edicion. Revista de Occidente Madrid. 1964. P. 275–438.
3. Bacigalupo Zapater Enrique, Ortega y Gasset sobre Kelsen y el derecho. *Revista de estudios orteguianos*. 2016. 33, pp. 115–131.
4. Ортега-і-Гасет Х. Спортивне походження держави. *Філософська і соціологічна думка*. 1990, № 6. С. 36–48.
5. Ortega y Gasset J. Meditacion de Europa. Obras Completas. Tomo. IX (1960–1962). Septima edicion. *Revista de Occidente Madrid*. 1965. P. 245–315.
6. Ortega y Gasset J. Origen y epilogo de la filosofía. Obras completas. T. IX (1960–1962). *Septima edicion. Revista de Occidente Madrid*. 1965. P. 347–434.
7. Ортега-і-Гасет Х. Кант. Вибрані твори. К. : Основи, 1994. С. 205–226.
8. Ортега-і-Гасет Х. Тема нашої доби. Вибрані твори. К. : Основи, 1994. С. 315–369.
9. Ортега-і-Гасет Х. Занепад революцій. Вибрані твори. К. : Основи, 1994. С. 370–390.
10. Ortega y Gasset J. Una interpretacion de la historia universal. En torno A. Toynbee. Obras Completas. Tomo. IX (1960–1962). *Septima edicion. Revista de Occidente Madrid*. 1965. P. 9–242.
11. Ортега-і-Гасет Х. Безхребетна Іспанія. Вибрані твори. К. : Основи, 1994. С. 140–195.
12. Alonso Fernando H. Llano. El Derecho y la idea de Estado en José Ortega y Gasset: su proyeccion en la doctrina iusfísica contemporanea. *Derechos y libertades. Número 22, Época II, enero*. 2010. P. 85–117. URL: <https://e-archivo.uc3m.es/handle/10016/14566> (accessed 18.07.2024).
13. Gil Cremades, Juan José. Jhering en Ortega y Gasset. *Doxa. Cuadernos de Filosofía del Derecho*, 2020. 43, pp. 31–58. <https://doi.org/10.14198/>.
14. Elías de Tejada F. Derecho y ley en José Ortega y Gasset. *Anales De La Cátedra Francisco Suárez*, 2022. 5, 109–127. <https://doi.org/10.30827/acfs.v5i.26497>.
15. Ortega y Gasset J. El genia de la guerra la guerra alemana. Obras Completas. Tomo. II (1916–1934). Septima edicion. *Revista de Occidente Madrid*. 1963. P. 192–223.
16. Ortega y Gasset J. Por que he escrito «El hombre a la defensiva». Obras completas. T. IV (1929–1933). *Septima edicion. Revista de Occidente Madrid*. 1966. P. 69–74.
17. Ortega y Gasset J. En torno a Galileo. Obras Completas. Vol. V (1933–1942). *Septima edicion. Revista de Occidente Madrid*. 1961. P. 9–164.

References

1. Rivaya, Benjamín (2008). *La filosofía del derecho en España [The philosophy of law in Spain]*. Desde el fin del franquismo a nuestros días. *Ratio Juris UNAULA*, 3(6), pp. 53–67. <https://doi.org/10.24142/raju.v3n6a4> [in Spanish].
2. Ortega y Gasset, J. (1964). *¿Que es filosofía? [What is philosophy?]*. Obras completas. T. VII (1948–1958). *Septima edicion. Revista de Occidente Madrid*. P. 275–438 [in Spanish].
3. Bacigalupo Zapater, Enrique, (2016). Ortega y Gasset sobre Kelsen y el derecho [Ortega y Gasset on Kelsen and the law]. *Revista de estudios orteguianos*, 33: pp. 115–131 [in Spanish].
4. Ortega y Gasset, H. (1990). Sportyvne pokhodzhennia derzhavy [Sports origin of the state]. *Filosofska i sotsiologichna dumka*, 6, 36–48 [in Ukrainian].
5. Ortega y Gasset, J. (1965). *Meditacion de Europa [Meditation of Europe]*. Obras Completas. Tomo. IX (1960–1962). Septima edicion. *Revista de Occidente Madrid*. P. 245–315 [in Spanish].
6. Ortega y Gasset, J. (1965). *Origen y epilogo de la filosofía. [Origin and epilogue of philosophy]*. Obras completas. T. IX (1960–1962). *Septima edicion. Revista de Occidente Madrid*. P. 347–434 [in Spanish].
7. Ortega y Gaset, H. (1994). *Cant [Kant]*. Selected works. K.: Osnovy, P. 205–226 [in Ukrainian].
8. Ortega y Gaset, H. (1994). *Tema nashoi doby [The topic of our time]*. Selected works. K.: Osnovy, P. 315–369 [in Ukrainian].
9. Ortega y Gasset, H. (1994). *Zanepad revoliutsii [Decline of revolutions]*. Selected works. K.: Osnovy, P. 370–390 [in Ukrainian].
10. Ortega y Gasset, J. (1965). *Una interpretacion de la historia universal. En torno A. Toynbee [An interpretation of universal history. About A. Toynbee]*. Obras Completas. Tomo. IX (1960–1962). Septima edicion. *Revista de Occidente Madrid*. P. 9–242 [in Spanish].
11. Ortega y Gasset, H., (1994). *Bezhrebetna Ispaniia [Spineless Spain]*. Vybranni tvory. K. Osnovy. P. 140–195 [in Ukrainian].
12. Alonso Fernando H., Llano. (2010). *El Derecho y la idea de Estado en José Ortega y Gasset: su proyeccion en la doctrina iusfísica contemporanea [Law and the idea of State in José Ortega y Gasset: its projection in contemporary legal-physical doctrine]*. *Derechos y libertades. Número 22, Época II, enero*. P. 85–117. Retrieved from: <https://e-archivo.uc3m.es/handle/10016/14566> (accessed 18.07.2024) [in Spanish].
13. Gil Cremades, & Juan José. (2020). Jhering en Ortega y Gasset [Jhering in Ortega y Gasset]. *Doxa. Cuadernos de Filosofía del Derecho*, 43, pp. 31–58. <https://doi.org/10.14198/> [in Spanish].

14. Elías de Tejada, F. (2022). Derecho y ley en José Ortega y Gasset [Right and law in José Ortega y Gasset]. *Anales De La Cátedra Francisco Suárez*, 5, 109–127. <https://doi.org/10.30827/acfs.v5i.26497> [in Spanish].
15. Ortega y Gasset, J. (1963). *El genia de la guerra la guerra alemana [The genius of war the german war]*. Obras Completas. Tomo. II (1916–1934). Septima edicion. *Revista de Occidente Madrid*. P. 192–223 [in Spanish].
16. Ortega y Gasset, J. (1966). *Por que he escrito «El hombre a la defensiva» [Why I wrote «Man on the defensive»]*. Obras completas. T. IV (1929–1933). Septima edicion. *Revista de Occidente Madrid*. P. 69–74 [in Spanish].
- Ortega y Gasset, J. (1961). *En torno a Galileo [Around Galileo]*. Obras Completas. Vol. V (1933–1942). Septima edicion. *Revista de Occidente Madrid*. P. 9–164 [in Spanish].

Turenko Oleh,

Doctor of Philosophy, Professor,
Professor at the Department of General Legal Disciplines Faculty No. 3
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4653-4731>

THE ESSENCE OF RIGHT AND THE LAW IN LEGAL VISIONS JOSÉ ORTEGA Y GASSET

The Ortegian concepts of the essence of right and law are revealed on the example of pre-imperial Roman law.

It should be stated that Ortega did not develop a systematic philosophy of law and did not initiate a new sociology of law. According to the Iberian, legal is the result of the people's spontaneous search for new opportunities for coexistence. Thanks to the convictions of public opinion, it received its separation from custom and became an imperative possibility of the individual. Law acquired the following features: a) increases the level of survival and increases the horizons of social opportunities of the individual; b) has undeniable, irrational and alienated force; c) has bilateral cooperation; d) is a general form of utility. The right is also imbued with the principle of use, according to which any person can use the opportunity of other members of the community to «borrow» public property. Ortega classifies the principle of use into strong and weak levels of intensity. Legal norms are based on the experience of the community, its goal is to spread the level of survivability. Therefore, the principles of justice and morality play a secondary role in legal.

The law is the fruit of corporate creativity, the result of a compromise between legal possibilities and a dangerous situation where a person cannot rely on moral and legal norms. The law is a product of the spontaneous contractual activity of the nobility, a certain corporate agreement, which becomes an imperative norm of the community in a clearly defined action. In the process of its formation, the law emerges from the possibilities of the law, and at the same time it denies the abstract nature of the law by its situation. According to Ortega, the most effective legal system in human history was Roman law. It did not have a statutory form, was not sanctioned by the state. The latter used law and law to strengthen its power, functions and institutions. Originally, Roman statesmen only promulgated laws and supplemented its gaps. The law built a new great, imperative reality and had an anti-human, impersonal and at the same time anti-authoritarian essence and approved in Rome the republican principle of law-making.

Key words: *J. Ortega y Gasset, right, law, usage, Roman law, corporate agreement, anti-humanity, anti-authoritarianism.*

Надіслано до редколегії 12.08.2024

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)“1953”
DOI 10.32782/2523-4269-2024-88-9-15

Ярмиш Олександр Назарович,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
професор кафедри теорії та історії держави і права
(Національна академія Служби безпеки України, м. Київ)
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4811-4520>

Греченко Володимир Анатолійович,

доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та українознавства
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>

ЗАХОДИ МВС СРСР І УРСР ЩОДО ПОСИЛЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1953 РОКУ

1953-го року криміногенна ситуація в республіці значно погіршилася порівняно з попередніми роками. На це суттєво вплинула амністія березня 1953 р. Кількість злочинів значно зросла. Це все сталося тому, що не було прораховано її наслідків, не існувало програми соціальної реабілітації колишніх в'язнів. Керівництво МВС СРСР встановило, що значна частина керівних працівників МВС не вживали достатніх заходів щодо протидії злочинності. Незадовільними були агентурно-оперативна діяльність та робота з кадрами. МВС вимагало ширше використовувати службу зовнішнього спостереження, науково-технічні засоби.

Ключові слова: Україна, 1953-й рік, міністерство внутрішніх справ, міліція, протидія злочинності, охорона громадського порядку.

Постановка проблеми. Історія становлення, трансформацій та удосконалення органів внутрішніх прав, їхніх організаційно-правових засад і правового регулювання діяльності становить значний інтерес для сучасного державного будівництва, забезпечення громадського порядку в суспільстві, його нормального функціонування. Історичний досвід підтверджує важливу роль міліції в захисті життя, безпеки, прав і свобод громадян, власності, природного середовища, інтересів суспільства та держави упродовж усього періоду її існування. Особливо цікавим для дослідження є період другої половини 1953 р., коли після смерті Сталіна та нетривалої «беріївської відлиги» правоохоронні органи та їхня складова – міліція, опинилися якби на роздоріжжі перспектив свого розвитку – що взяти від сталінського періоду і чи ігнорувати позитивні ініціативи вказаної відлиги? Ця боротьба двох зазначених тенденцій і стала предметом нашого дослідження. Даний період діяльності міліції УРСР потребує всебічного наукового аналізу й осмислення не лише для відновлення правдивості історичних подій, але й з метою отримати певні уроки, узагальнити та використати набутий позитивний досвід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти цієї теми висвітлюються у монографії В.Т. Окіпнюка [1], дисертаціях С.А. Саблука [2], О.В. Пристайко [3], М.М. Геруса [4]. Ця тема також знайшла своє певне висвітлення в монографії авторів даної статті «Міліція в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму (березень 1953 – серпень 1962 рр.): історико-правове дослідження», яка побачила світ 2024 року [5] та деяких попередніх публікаціях авторів [6–8].

Мета статті. Автори поставили собі за мету проаналізувати стан та основні напрями удосконалення діяльності міліції щодо протидії загальнокримінальній злочинності та забезпечення громадської безпеки в Україні у другій половині 1953-го року.

Ця мета конкретизується в таких завданнях:

- виявити причини погіршення криміногенної ситуації в республіці у другій половині 1953 р.;
- охарактеризувати основні параметри злочинних проявів в даний період;
- проаналізувати заходи, що планувалися та вживалися органами міліції щодо поліпшення протидії злочинності в республіці у вказаний період.

Виклад основного матеріалу. У результаті суттєвих змін у вищому керівництві СРСР у липні 1953 р. міністрів внутрішніх справ СРСР та УРСР, відповідно Л. Берію та П. Мешика, було заарештовано та звільнено з їхніх посад. 26 червня 1953 р. міністром внутрішніх справ СРСР став С.Н. Круглов. 15 липня 1953 р. було офіційно оголошено, що міністром внутрішніх справ УРСР призначено Т.А. Строкача [9, ст. 20].

На криміногенну ситуацію в республіці в цей час ще суттєво впливала небачена раніше за своїми масштабами амністія березня 1953 р. Кількість злочинів значно зросла. У 1953 р. міліцією було зареєстровано на 16,4% більше злочинів, ніж роком раніше. При цьому найбільше зростання спостерігалось в групі особливо тяжких та інших загальних кримінальних злочинів: бандитських нападів було зареєстровано на 72,4% більше, ніж у 1952 р., убивств – на 47,9% більше, розбоїв – на 176,7%, кишенькових крадіжок – на 137,1%, згвалтувань – на 43,1% більше [5, с. 151]. Це все сталося тому, що не було прораховано наслідків одночасного переміщення по країні десятків і сотень тисяч колишніх засуджених, не існувало програми їхньої соціальної реабілітації та працевлаштування. Унаслідок колишні кримінальні в'язні, які не мали роботи та коштів для існування, бралися за старе. Країна, суспільство і, зрозуміло, правоохоронні органи опинилися в складних умовах, коли на свободу вийшли не окремі колишні члени злочинних угруповань, а іноді цілі банди в повному складі. Подолання цих побічних наслідків амністії тривало впродовж кількох місяців, проте ситуацію все ж вдалося залишити підконтрольною владі [10, с. 22–23]. Ураховуючи уроки цих подій, 27 серпня 1953 р. Рада Міністрів СРСР схвалила постанову № 2283 – 30 с «Про заходи з посилення охорони громадського порядку та боротьби з кримінальною злочинністю», у якій, зокрема, зажадала від виконавчих комітетів Рад депутатів трудящих усіх рівнів до 10 вересня 1953 р. закінчити працевлаштування амністованих громадян.

На виконання цієї постанови було видано наказ міністра внутрішніх справ СРСР С.Н. Круглова № 0202 від 17 вересня 1953 р. У ньому відзначалося, що колегія МВС СРСР встановила, що у низці органів міліції вкорінилася зовсім неприйнятна байдужість до фактів кримінальних злочинів; багато хто з керівних працівників МВС та міліції мирився з наявністю великої кількості кримінальних проявів, не прагнули до розкриття кожного злочину. Мали місце факти байдужого ставлення до заяв та скарг трудящих, деякі працівники міліції приховували заяви про кримінальні злочини, намагаючись створити уявне благополуччя про роботу з боротьби зі злочинністю. Серед регіонів, де особливо слабко була поставлена ця робота, називалася і Кримська область (начальник УМВС А.Т. Рижиков,¹ начальник управління міліції В.П. Колесников).

Однією з основних причин слабкої роботи з протидії кримінальній злочинності, як відзначалося у наказі, була незадовільна постановка агентурно-оперативної роботи. Багато начальників органів міліції самоусунулися від цієї роботи, на особистому зв'язку агентів не мали, контрольні явки не відвідували, агентурні донесення не розглядали і вказівок щодо роботи з агентурою не давали. Агентурна мережа міліції, як вважав міністр, була слабкою і забрудненою дворушниками і особами, які були не здатні приносити користь у боротьбі зі злочинністю, керівники міліції не вжили заходів щодо

набуття таких агентів, які могли б входити у довіру до кримінальних елементів та викривати їхні злочинні умисли. Мала місце нічим не виправдана боязнь вербувати агентуру з самих злочинців та серед їхніх близьких зв'язків. Вербування та виховання агентури передовірялося рядовим оперативним працівникам, до половини всіх агентів та інформаторів не використовувалися у розробці конкретних осіб, порушувалися елементарні правила конспірації у роботі з агентурою, допускалися провали та розшифровка агентів [11, арк. 162].

У цьому наказі наголошувалося, що органи міліції не вели систематичної роботи з виявлення злочинців-рецидивістів, осіб, що вели підозрілий спосіб життя, не здійснювали за ними агентурного спостереження. Агентурні розробки велися дуже повільно і примітивно, не вистачало сміливих, продуманих оперативних комбінацій. Це давало можливість злочинцям об'єднуватися у зграї, залучати до них нестійку частину молоді та тривалий час безкарно вчиняти злочини.

У протидії злочинності недостатньо використовувалася служба зовнішнього спостереження, науково-технічні засоби, службові собаки.

Серйозні недоліки мали місце і в організації зовнішньої служби міліції. У містах та робітничих селищах виставлялася недостатня кількість міліцейських постів, в той час як багато міліціонерів використовувалися не за призначенням. Пости, як правило, виставлялися на центральних вулицях та майданах, а околиці міст, парки, сади, стадіони та інші громадські місця, де більше всього відбувалося порушень громадського порядку та кримінальних проявів, зовнішньою службою забезпечувалися недостатньо.

Міністр підкреслював, що начальники міліції погано керували постовою та патрульною службами. Деякі міліціонери свої обов'язки виконували несумлінно, у низці випадків ухилялися від вживання заходів до порушників громадського порядку, допускали грубощі стосовно громадян. Також у боротьбі зі злочинністю та у роботі з охорони громадського порядку мало використовувалися бригади сприяння міліції. Недостатньо чітко працювали чергові частини. У кімнатах чергових частин не були створені необхідні умови для прийому громадян.

Недоліки в роботі органів міліції значною мірою були наслідком незадовільного відбору, розстановки та виховання кадрів. Відбір та призначення працівників міліції відбувався без відповідного вивчення їхніх політичних та виховних якостей. Комплектування органів міліції проходило неорганізовано. Службова та бойова підготовка особового складу органів міліції була організована погано. Начальники міліції та політвідділи допускали ліберальне ставлення до порушників дисципліни. Деякі начальники управлінь міліції позбавили начальників міських та районних відділів, відділень міліції дисциплінарних прав стосовно підлеглих співробітників, чим знизили їхню відповідальність за порядок та стан дисципліни. Унаслідок недоліків у виховній роботі серед особового складу міліції мали місце порушення дисципліни, законності, хабарництва, зловживання службовим становищем, пияцтво. Наявність серйозних недоліків у роботі міліції, як вважав міністр, пояснюється тим, що міністри внутрішніх справ республік, начальники обласних управлінь недооцінювали всю важливість міліцейської роботи. Деякі з них самоусунулися від безпосереднього керівництва міліцією, передовіривши це своїм заступникам по міліції. Такі керівники МВС вважали для себе принизливим

¹ Очоловав УМВС, а потім УОГП Кримської області у 1953–1964 рр.

займатися міліцією і не використовували усіх засобів протидії злочинності та охорони громадського порядку, не створювали органам міліції необхідних умов для роботи, погано забезпечували її транспортом, не звертали серйозної уваги на обладнання службових приміщень, мало турбувалися про покращення житлово-побутових умов працівників міліції [11, арк. 163–164].

Міністр СРСР наказував: міністрам республік, начальникам управлінь МВС вивчити постанову Ради Міністрів, «забезпечити виконання, розробити конкретні заходи щодо неухильного зменшення злочинності. Особисто контролювати роботу міліції, слідкувати за підбором та розстановкою кадрів, підвищенням ділової кваліфікації працівників міліції, покращити агентурно-оперативну роботу, організувавши її так, щоб злочинні наміри кримінального елемента своєчасно припинялися, кожен злочин розкривався швидко, із затриманням злочинців. Основну увагу в агентурно-оперативній роботі спрямовувати на виявлення та розробку кримінальників-рецидивістів та осіб, що ведуть підозрілий спосіб життя, позбавляти їх можливості організовувати злочинні зграї. Своєчасно встановлювати та вживати заходи щодо ліквідації кубел злочинного та бродячого елемента» [11, арк. 165].

Звільнених за амністією з числа засуджених за умисні вбивства, розбої, крадіжки, шахрайство приписувалося взяти на оперативний облік та встановити за ними спостереження через агентурно-довіреніх осіб і підсобні сили міліції. Відділам карного розшуку придбати 2–3 платних кваліфікованих агентів з виплатою їм винагороди. Начальникам органів міліції брати особисту участь у вербуванні та роботі з нею, регулярно проводити контрольні зустрічі з нею, розглядати всі агентурні матеріали та контролювати їхню реалізацію. У роботі з агентурою дотримуватися правил конспірації, вжити необхідних заходів для придбання конспіративних та явочних квартир для роботи з агентурою [11, арк. 165].

З усіх справ оперативного обліку на злочинний елемент вимагалось розробити плани агентурно-оперативних заходів та в двомісячний термін реалізувати перспективні розробки. Також необхідно було привести в порядок картотеки допоміжного оперативного обліку, забезпечити, щоб вони систематично поповнювалися новими матеріалами. Для виявлення злочинців-гастролерів активно використовувати «квартири-пастки».

Для боротьби з квартирними крадіжками у містах міністр розпорядився організувати постійні оперативні групи з кваліфікованою агентурою, які повинні очолити працівники карного розшуку, які мають досвід роботи з протидії цьому виду злочинів.

Досить цікавою була вказівка навчати працівників карного розшуку правилам огляду місць злочину, відбору та спрямуванню на експертизу речових доказів. Можна припустити з великою долею вірогідності, що таке формулювання питання означало, що багато вказаних працівників не вмiли цього робити.

Чи то наївно, але скоріше демагогічно звучав пункт наказу щодо організації такої активної агентурно-оперативної та слідчої роботи стосовно всіх нерозкритих злочинів, яка б дозволила найближчим часом розкрити всі ці злочини, а злочинців заарештувати.

Досить традиційно звучав заклик звільнити працівників карного розшуку від слідчої роботи, а також від перевірки усіляких матеріалів, які не стосуються діяльності карного розшуку і забезпечити, щоб вони займалися, головним чином, агентурно-оперативною

роботою з виявлення та розробки злочинного елемента. Усю слідчу роботу вимагалось покласти на слідчі відділи в управліннях та їхні апарати в міськрайвідділах та відділеннях міліції, де вони були. Начальникам органів міліції приписувалося особисто розглядати скарги та заяви громадян і своєчасно повідомляти щодо вжитих по ним заходів. Найбільш підготовленим у оперативному плані дільничним уповноваженим дозволялося передавати на зв'язок таємних інформаторів з санкції, у кожному конкретному випадку, начальника управління міліції. Переведення працівників карного розшуку на іншу роботу було можливе лише у виняткових випадках [11, арк. 166–167].

У традиціях одіозної радянської пропаганди звучав заклик з наказу: «Дбайливо та уважно вирощувати нові кадри...» [11, арк. 168]. Пропонувалося також більше заохочувати працівників за вмiле та своєчасне попередження і розкриття злочинів, вияв ініціативи та сумлінне ставлення до виконання службових обов'язків.

З конкретних пропозицій можна назвати лише таку: «Начальнику управління кадрів (Петушкову), начальнику господарського управління (Журавльову), начальнику Головного управління міліції Стаханову у двомісячний термін розробити та подати на затвердження штати автотранспорту, водійського складу та обслуговуючого персоналу для органів міліції» [11, арк. 168].

Недоліки у протидії злочинності в цей час, як і завжди, були тісно пов'язані з недоліками в конкретній роботі різних підрозділів і служб міліції й, найперше, із діяльністю слідчих органів. Це відзначалося в директиві міністра внутрішніх справ УРСР Т. Строчака щодо покращення слідчої роботи від 31 жовтня 1953 р. У ній, зокрема, підкреслювалося, що останнім часом в органах МВС УРСР стала помітно погіршуватися слідча робота, різко знизилася якість слідства, збільшувалася кількість справ, повернених на дослідження, усе більше затягувалися терміни ведення слідства. Особливо погано та неякісно велося розслідування у справах в УМВС Херсонської області, де за 9 місяців 1953 року було повернуто на дослідження 33% справ, раніше спрямованих по осудності, тобто слідству поверталася кожна третя справа. Не кращою була і якість слідства в УМВС Закарпатської області, де за цей самий період судами було повернуто на дослідження 27% справ. До нездовільної знизилася якість слідчої роботи в УМВС Ізмаїльської, Кіровоградської, Станіславської, Волинської, Чернігівської, Дрогобицької, Миколаївської, Запорізької, Полтавської та інших областей. Причиною такого різкого й серйозного погіршення слідчої роботи в органах МВС УРСР, як зазначалося в директиві, стало самоусунення багатьох начальників обласних управлінь і оперативних відділів від керівництва слідством, яке виявилось «пущеним на самоплив». У більшості випадків вони цілком передовірили керівництво і контроль за слідством начальникам слідчих відділень або старшим слідчим, забуваючи, що останні самі потребують серйозної допомоги і повсякденного контролю. Не менш важливою причиною погіршення слідчої роботи стало прагнення деяких начальників УМВС і оперативного складу підмінити агентурно-оперативну роботу слідчою, унаслідок чого нерідко проводилися поспішні та необґрунтовані арешти за малозначними агентурними даними або за неперевіреними матеріалами зі сподіваннями на те, що злочинна діяльність заарештованих осіб буде пізніше встановлена слідством. Міністр пропонував усім начальникам управлінь МВС і начальникам оперативних відділів докорінно змінити своє ставлення

до слідчої роботи, налагодити повсякденний та суворий контроль за ходом слідства в усіх справах активного провадження [12, с. 222–224].

Як бачимо, у Директиві відзначалися істотні недоліки в роботі слідчих органів, які ще мали місце. Хоча Й. Сталіна вже не було більш, ніж півроку, але сталінські методи роботи та їхні наслідки залишалися. Мова йде про безпідставні арешти за неперевереними даними, про порушення засадничих прав людини. Деякі міліціонери не лише порушували закон безпідставними арештами, але й самі вчиняли тяжкі злочини, зокрема вбивства. На нараді при МВС УРСР про стан роботи УМВС Сталінської (нині – Донецької) області 16 грудня 1953 р. було наведено факти вбивств, учинених працівниками міліції. Зокрема, два міліціонери з Макіївки вийшли на оперативне завдання з пошуку самогонників, діяли самовільно, ніхто їх не контролював. Самі напилися самогону, а зустрівшись з охоронцем Макіївського заводу, по-звірячому його розстріляли. До цього на посаді начальника політичної частини УМВС Сталінської області перебував п'яниця, який застрелив жінку і втік з місця злочину [13, с. 235].

Заступник начальника Управління міліції МВС УРСР І. К. Вольневич² у виступі на нараді говорив: «Якщо взяти стан боротьби з кримінальною злочинністю на території Сталінської області та міста Сталіно, то за 1953 р. зареєстровано величезну кількість кримінальних проявів: по області – 5425 і по місту Сталіно – 1482. Поряд з величезною кількістю кримінальних проявів, розкриття кримінальних злочинів вкрай незадовільне: по області 84,5% і по місту Сталіно 86,8%. Однак, якщо взяти розкриття за окремими видами особливо небезпечних злочинів, то становище ще катастрофічніше. Розбійних нападів розкривають 68,4% по області; 79% по місту» [13, с. 236]. Далі він підкреслив, що така робота, як запобігання кримінальним проявам по суті відсутня. Розшук злочинців, які зникли від покарання, він оцінював як виключно незадовільний. Причому, незважаючи на такий тривожний стан у стані з кримінальною злочинністю, начальник УМВС, за словами даного оратора, не знайшов за потрібне зупинитися хоча б коротко на стані справ у міліції.

Не кращі справи були, на його думку, і на іншій ділянці роботи – боротьбі з розкраданнями та спекуляцією. Справ за розкраданнями було відкрито дуже мало, хоча база для розкрадань та спекуляції була великою. У МВС малися офіційні дані про розкрадання на десятки мільйонів, тому такі показники характеризувалися як винятково погані.

Істотні недоліки мали місце й у зовнішній службі міліції, охороні громадського порядку. Надзвичайно розвиненим було хуліганство у містах та населених пунктах Сталінської області. За 11 місяців було зареєстровано 2347 таких випадків по області та 677 по місту Сталіно. Це свідчило про те, що робота зовнішньої служби міліції була поставлена незадовільно. Слабко і мало залучалася на допомогу в роботі органів міліції громадськість.

Серйозне становище склалося із втечами арештованих. За вказаний період було 5 таких випадків, втекло 6 осіб. «Це говорить про те, – резюмував І.К. Вольневич, – що не лише погано шукаємо кримінальних злочинців, а й мало приділяється уваги серйозним порушенням у КПЗ» [13, с. 236].

² Вольневич Іван Климентійович (1904–1989) – заступник начальника Управління міліції НКВС-МВС УРСР (1944–1956), комісар міліції 3 рангу (1948).

Інший учасник наради Подобедов³ відзначив неоліки в оперативно-агентурній діяльності. Він підкреслив, що «з червня 1953 року по 1 грудня 1953 року знову було завербовано 74 особи, а виключено 196. Якщо взяти за термінами виключення завербованих, до 196 входять люди, які були завербовані і в 1953, і в 1952 рр.» [13, с. 239].

Міністр внутрішніх справ УРСР Т.А. Строкач звернувся до начальника УМВС Сталінської області В. Д. Коломійця⁴ і підкреслив, що «керівний склад обласного управління самоусунувся від головної ділянки роботи, – від роботи, заради якої ми існуємо, я маю на увазі органи МВС, – від агентурної роботи. Найкращі кадри самоусунулися від агентурної роботи, не беруть самі участі в цій агентурній роботі, не показують особистий приклад, погано керують підлеглими. І найкращий приклад – особистий приклад. А цього у Вас немає» [13, с. 239]. Звертає на себе увагу думка міністра про те, що «МВС існує заради агентурної роботи». Це був цілком сталінський постулат, якого міністр не позбувся. Виходить, що агентурна робота самоціль і це означає, що головне тримати усіх під контролем за допомогою агентури. Але ж головними завданнями МВС були протидія злочинності та охорона громадського порядку, а агентурно-оперативна робота була лише одним із засобів, який допомагав вирішити ці завдання.

З іншого боку, як бачимо, критика керівництва УМВС Сталінської області була досить жорсткою, предметною, без послаблення «своїм». Начальнику УМВС В.Д. Коломійцю дали півроку на виправлення вказаних на нараді недоліків, але він не зміг цього зробити і незабаром був відправлений на пенсію, хоча йому було всього 49 років і прожив він після цього ще 25 років.

Цікаві спогади щодо криміногенної ситуації у Луганську в 1953 р. залишив ветеран міліції В.Т. Чайкін.⁵ Він згадував, що 1953 року протягом восьми місяців на території міста Луганська невідомий маніяк чинив напади на жінок, тероризував усе населення міста. Злочинець-одинак діяв з настанням темряви. Вистежував жертву і наносив у сідницю гострим предметом укол, після чого ховався. Таких випадків лише за один місяць було кількадесят. Містом поповзли чутки. Найнеймовірніші чутки стверджували про американську диверсію: нібито наносяться укули жінкам у сідницю, робляться за метою отруєння жіночої статі та позбавлення їх можливості народжувати дітей. На затримання злочинця кинули величезні сили міліції. За кожним було закріплено маршрут, і були організовані засідки. Як приманку до цієї справи залучили співробітницю УВС. П'ять днів Чайкін з напарником курсували містом, але ніхто її не переслідував. І ось одного разу вона помітила підозрілого чоловіка, який вийшов за нею на зупинці. Вона свідко попрямувала до прихованого посту міліції. Коли вони наблизилися до засідки, Чайкін поб чив,

³ Його посада та біографічні дані не встановлені.

⁴ Коломієць Василь Дмитрович (1905, Кременчук – 1979, Чернівці), в органах ОДПУ з 1923 р., в 1946–1952 рр. – начальник УМДБ Тернопільської обл., полковник держбезпеки (1943), очолював Сталінське УМВС з квітня 1953 по серпень 1954 р. Пенсіонер з 1954 р.

⁵ Чайкін Віталій Тимофійович (1926 р.н., у березні 2023 р. ще був живий) – ветеран органів внутрішніх справ, полковник міліції у відставці, заслужений працівник МВС СРСР, учасник німецько-радянської війни. Після демобілізації в 1950 р. почав службу в міліції і працював у підрозділах карного розшуку до 1979 року. Звільнений у запас з посади начальника відділу УВС по Луганській області.

що чоловік прискорив крок і почав наздоганяти приманку. У його руках блиснув ніж. Він з напарником миттю вискочили з укриття та затримали маніяка. Ним виявився робітник заводу ім. Леніна, одружений, раніше не судимий. За фактом завдання уколів жінкам було порушено кримінальну справу. Однак усі жінки, які стали жертвою маніяка, були здорові, жодна з них слідів тілесних ушкоджень не мала. Через відсутність у кримінальному кодексі статті, за якою суд міг винести міру покарання, слідство зайшло в глухий кут. Тому влада міста та керівництво УВС звернулися до Президії Верховної Ради Союзу з проханням ухвалити закон щодо конкретного діяння із зазначенням терміну покарання. І такий Указ було ухвалено, який визначав міру покарання до 15 років [14, с. 122–124].

Висновки. Зміни в керівництві держави та МВС СРСР та УРСР у середині 1953 р. призвели до певного зміщення акцентів у каральній політиці країни. Непродумана амністія березня 1953 р. призвела до суттєвого погіршення криміногенної ситуації і протидію злочинності довелося посилювати та покращувати. На це були спрямовані постанова уряду СРСР

(серпень 1953 р.), наказ МВС СРСР (вересень 1953 р.) та директива міністра внутрішніх справ Т. А. Строкача (жовтень 1953 р.). Колегія МВС СРСР встановила, що значна частина керівних працівників МВС не вживали достатніх заходів щодо протидії злочинності. Однією з основних причин слабкої роботи у цій сфері була незадовільна постановка агентурно-оперативної роботи. Недоліки в роботі органів міліції значною мірою були також наслідком незадовільного відбору, розстановки та виховання кадрів. МВС вимагало покращити роботу за цими напрямками, основну увагу в агентурно-оперативній роботі спрямовувати на розробку кримінальників-рецидивістів, ширше використовувати службу зовнішнього спостереження, науково-технічні засоби. Проте вказані союзні документи значною мірою мали загальний, а місцями декларативний характер. На відміну від цього директива МВС УРСР була більш конкретною та продуманою. У цілому слід відзначити, що правове регулювання і демократизація діяльності міліції в цей період не були послідовними і мали достатньо складний, суперечливий характер.

Список використаних джерел

1. Окіпнюк В. Т. Радянські органи державної безпеки в Україні в період панування тоталітарного режиму (1929–1953 рр.): монографія. Херсон : ОЛДІПЛЮС, 2019. 416 с.
2. Саблук С. А. Кримінально-правовий контроль за злочинністю в Україні у 1922–1960 рр.: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 476 с.
3. Пристайко О. В. НКВС-МВС УРСР (1934–1954 рр.): структурна побудова та функції (історико-правове дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2021. 272 с.
4. Герус М. М. Кримінальне судочинство в УРСР у післявоєнний період (1945–1958 рр.): історико-правове дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. 272 с.
5. Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Міліція в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму (березень 1953 – серпень 1962 рр.): історико-правове дослідження. Харків : Промарт, 2024. 452 с.
6. Греченко В. А. 1953-й рік в історії міліції Української РСР. *Світ Кліо*. 2021. №2 (1). С. 36–47.
7. Ярмиш О. Н., Греченко В. А. Основні аспекти протистояння МВС і ОУН у другій половині 1953 р. *Історико-правовий часопис*. 2023. №2 (21). С. 5–12.
8. Греченко В. А. Хуліганство як проблема охорони громадського порядку в УРСР на початку 1950-х рр. *Право і безпека*. 2023. № 3. (90). С. 21–31.
9. Про призначення Міністром внутрішніх справ УРСР Т.А. Строкача: указ Президії Верховної Ради Української РСР 15 липня 1953 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1953. № 2. Ст. 20.
10. Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Амністія 1953 року і зміни в криміногенній ситуації в Україні. *Scientific method: reality and future trends of researching: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference, March 8, 2024, Zagreb, Republic of Croatia: International Center of Scientific*. 2024. P. 22–23.
11. Галузевий державний архів України (ГДА МВС України). Ф. 45. Оп. 1. Спр. 299. Арк. 162–168.
12. Директива міністра внутрішніх справ УРСР Т. А. Строкача про вжиття заходів з покращання слідчої роботи. 31 жовтня 1953 р. *Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.)* : наук. вид. / авт. кол. : М.Г. Вербенський, О.Н. Ярмиш, В.О. Криволапчук, Т.О. Проценко, В.В. Ткаченко, В.М. Чисніков, Т.А. Плугатар, В.А. Довбня, О.В. Кожухар ; за заг. ред. А.Б. Авакова. Київ, 2016. Т. 6 : Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). Київ–Харків : Мачулін, 2016. С. 222–224.
13. Протокол наради при МВС УРСР про стан роботи УМВС Сталінської області. 16 грудня 1953 р. *Міністерство внутрішніх справ: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.)*. Т. 6. С. 235.
14. Чайкін В.Т. Спогади (Витяг). *Міністерство внутрішніх справ: події, керівники, документи та матеріали*. Т. 6. С. 122–124.

References

1. Okipniuk, V. T. (2019). *Radyans'ki orhany derzhavnoyi bezpeky v Ukrayini v period panuvannya totalitarnoho rezhymu (1929–1953 rr.) [Soviet state security bodies in Ukraine during the reign of the totalitarian regime (1929–1953)]: monohrafiya*. Kherson : OLDIPLYUS. 416 s. [in Ukrainian].
2. Sabluk, S. A. (2017). Kryminal'no-pravovyy kontrol' za zlochynnistyv v Ukrayini u 1922–1960 rr. [Criminal law control over crime in Ukraine in 1922–1960]. *Doctor's thesis*. Natsional'na akademiya vnutrishnikh sprav, Kyiv. 476 s. [in Ukrainian].
3. Prystayko, O.V. (2021). NKVS-MVS URSR (1934–1954 rr.): struktorna pobudova ta funktsiyi (istoryko-pravove doslidzhennya) [NKVD-MIA of the Ukrainian SSR (1934–1954): structural structure and functions (historical and legal research)]. *Doctor's thesis*. Kyuyiv's'kyu natsional'nyy universytet vnutrishnikh sprav. 272 s. [in Ukrainian].

4. Gerus, M.M. (2021). Kryminal'ne sudochynstvo v URSSR u pislavoyennyi period (1945–1958 rr.) [Criminal justice in the Ukrainian SSR in the post-war period (1945–1958): historical and legal research]: istoryko-pravove doslidzhennya: *Doctor's thesis*. Kharkiv's'kyi natsional'nyy universytet vnutrishnikh sprav. 272 s. [in Ukrainian].
5. Grechenko, V.A., & Yarmysh, O.N. (2024). *Militsiya v Ukrayini v period chastkovoyi liberalizatsiyi politychnoho rezhymu (berezen' 1953 – serpen' 1962 rr.): istoryko-pravove doslidzhennya* [Militia in Ukraine during the period of partial liberalization of the political regime (March 1953 – August 1962): historical and legal research]. KH.: Promart. 452 s. [in Ukrainian].
6. Grechenko, V.A. (2021). 1953-y rik v istoriyi militsiyi Ukrayins'koyi RSR [1953 is the year in the history of the militia of the Ukrainian SSR]. *Svit Klio*. №2 (1). S. 36–47 [in Ukrainian].
7. Yarmysh, O.N., & Grechenko, V.A. (2023). Osnovni aspekty protystoyannya MVS i OUN u druhiy polovyni 1953 r. [Hooliganism as a problem of public order protection in the Ukrainian SSR in the early 1950s.]. *Istoryko-pravovyy chasopys*. № 2 (21). S. 5–12 [in Ukrainian].
8. Grechenko, V.A. (2023). Khulihanstvo yak problema okhorony hromads'koho porjadku v URSSR na pochatku 1950-kh rr. [Hooliganism as a problem of public order protection in the Ukrainian SSR in the early 1950s.]. *Pravo i bezpeka*. № 3. (90). S. 21–31 [in Ukrainian].
9. Pro pryznachennya Ministrom vnutrishnikh sprav URSSR T.A. Strokacha [About the appointment of T.A. as the Minister of Internal Affairs of the Ukrainian SSR. Strokacha]: ukaz Prezydiy Verkhovnoyi Rady Ukrayins'koyi RSR 15 lypnya 1953 r. (1953). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSSR*. № 2. St. 20 [in Ukrainian].
10. Grechenko, V.A., Yarmysh, O.N. (2024). Amnistiia 1953 roku i zminy v kryminohennii sytuatsii v Ukraini [Amnesty of 1953 and changes in the criminogenic situation in Ukraine]. *Scientific method: reality and future trends of research: collection of scientific papers "SCIENTIA" with Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference, March 8, 2024*. Zagreb, Republic of Croatia: International Center of Scientifis. p. 22–23 [in Ukrainian].
11. Haluzevyy derzhavnyy arkhiv Ukrayiny (HDA MVS Ukrayiny) [Sectoral State Archive of Ukraine (GDA of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)]. F. 45.Op.1. Spr. 299. Ark. 162–168 [in Ukrainian].
12. Dyrektyva ministra vnutrishnikh sprav URSSR T. A. Strokacha pro vzhyttya zakhodiv z pokrashchannya slidchoyi roboty. 31 zhovtnya 1953 r. [Directive of the Minister of Internal Affairs of the Ukrainian SSR TA Strokach on taking measures to improve investigative work. October 31, 1953]. *Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrayiny: podiyi, kerivnyky, dokumenty ta materialy (1917–2017 rr.): nauk. vyd. / avt. kol.* : M.H. Verbens'kyy, O.N. Yarmysh, V.O. Kryvolapchuk, T.O. Protsenko, V.V. Tkachenko, V.M. Chysnikov, T.A. Pluhatar, V.A. Dovbnya, O.V. Kozhukhar ; za zah. red. A.B. Avakova. (2016). T. 6. : Ministerstvo vnutrishnikh sprav – Ministerstvo okhorony hromads'koho porjadku Radyans'koyi Ukrayiny v period destalinizatsiyi ta podal'shykh reorhanizatsiy (5 bereznya 1953 r. – hruden' 1968 r.). K.–KH. : Machulin. S. 222–224 [in Ukrainian].
13. Protokol narady pry MVS URSSR pro stan roboty UMVS Stalins'koyi oblasti. 16 hrudnya 1953 r. [Minutes of the meeting at the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR on the state of work of the Ministry of Internal Affairs of the Stalin region. December 16, 1953] (2016). *Ministerstvo vnutrishnikh sprav: podiyi, kerivnyky, dokumenty ta materialy (1917–2017 rr.)*. T. 6. S. 235 [in Ukrainian].
14. Chaykin, V. T. (2016). Spohady (Vytyah) [Memories (Excerpt)]. *Ministerstvo vnutrishnikh sprav: podiyi, kerivnyky, dokumenty ta materialy*. T. 6. S. 122–124 [in Ukrainian].

Yarmysh Oleksandr,

Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Professor at the Department of Theory and History of State and Law
(National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv)
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4811-4520>

Grechenko Volodymyr,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Honored Education Worker of Ukraine,
Head of the Department of Humanities and Ukrainian Studies
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv)
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-017>

MEASURES OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE USSR AND THE UKRAINIAN SSR TO STRENGTHEN THE FIGHT AGAINST CRIME IN THE SECOND HALF OF 1953

In 1953, the criminogenic situation in the republic significantly worsened compared to previous years. This was significantly influenced by the unprecedented amnesty of March 1953. The number of crimes increased significantly. All this happened because the consequences of the simultaneous movement of tens of thousands of ex-convicts around the country were not calculated, there was no program for their social rehabilitation and employment. As a result, former criminal prisoners who had no work and no means of subsistence resorted to committing crimes. The Collegium of the Ministry of Internal Affairs of the USSR established that a significant number of senior employees of the Ministry of Internal Affairs did not take sufficient measures to combat crime. One of the main reasons for the weak work in this area was the unsatisfactory

setting of the agency's operational work. Deficiencies in the work of police bodies were to a large extent also the result of unsatisfactory selection, deployment and training of personnel. The Ministry of Internal Affairs demanded to improve the work in these directions, to direct the main attention in the agency-operational work to the development of recidivist criminals, to make wider use of the external surveillance service, and scientific and technical means. All investigative work was required to be entrusted to the investigative departments in the administrations and their apparatuses in the city-district departments and police departments, where they were located. To combat apartment thefts in cities, it was recommended to organize permanent operative groups with qualified agents, which were to be headed by criminal investigation workers who had experience in combating this type of crime. However, the indicated union documents were largely general, and sometimes declarative in nature. In contrast, the directive of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR was more specific and well thought out. In general, it should be noted that the legal regulation and democratization of police activity during this period were not consistent and had a rather complex, contradictory nature.

Key words: *Ukraine, 1953, Ministry of Internal Affairs, police, crime prevention, public order protection.*

Надіслано до редколегії 15.08.2024

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.2

DOI 10.32782/2523-4269-2024-88-16-21

Колеснік Тетяна Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного,
 трудового права та права соціального забезпечення факультету № 4
 (Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО НАДАННЯ ВІДПУСТОК У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена аналізу норм чинного законодавства щодо порядку надання працівникам відпусток в умовах воєнного стану. Проведено аналіз нормативних положень на основі сучасних підходів до сутності й значення права на відпочинок у трудових правовідносинах. Акцентовано увагу на тому, що Україна, як демократична, правова держава з ринковою економікою повинна переосмислити низку законодавчих положень з питань порядку надання відпусток з позиції ефективності таких норм та їх потенційний результативний вплив на післявоєнне функціонування підприємств, установ, організацій різних форм власності та галузей господарювання. У роботі обґрунтовані пропозиції і сформульовано зміни до статті 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану».

Ключові слова: час відпочинку, відпустки, право на відпочинок, трудове законодавство, трудові відносини в умовах воєнного стану, обмеження конституційних прав і свобод громадян.

Постановка проблеми. Виклики, що постали перед українською наукою в умовах воєнного стану вимагають оновлення правових підходів до розуміння сутності низки трудових прав працівників, зокрема й права на відпочинок, що охоплює право на відпустки різних видів. З повномасштабним вторгненням РФ на територію нашої держави парламент України 15 березня 2022 року ухвалив Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [1] (*далі – Закон*). Цей закон прийнято з метою врегулювання трудових відносин на період дії воєнного стану й введенням «обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина передбачених статтями 43, 44 Конституції України». Зміст нормативних положень названого Закону деталізує й конкретизує обмеження конституційних прав і свобод громадян у сфері праці та встановлює правила поведінки учасників відносин у сфері праці, серед таких правил зокрема містяться правові умови надання відпусток працівниками й права роботодавців щодо відмови працівнику у наданні відпусток.

З огляду на те, як швидко необхідно було надати правової визначеності трудовим відносинам в умовах воєнного стану, парламент доволі швидко визначився із цим завданням, але законодавство, не тільки в період воєнного стану, а майже завжди, є недосконалим та потребує змін і доповнень. Названий Закон на

сьогодні вже двічі зазнав змін і доповнень, проте й до сьогодні він потребує удосконалення, зокрема у питаннях надання працівниками відпусток. Загалом питання часу відпочинку, зокрема й відпустки надаються працівників у першу чергу задля відновлення їх працездатності й забезпечення задоволення соціальних, побутових, сімейних та інших потреб. Тобто питання відновлення працездатності працівника під час відпочинку сприяє збереженню нормальної життєдіяльності працівника та відновленню фізичних сил задля реалізації його здібностей до праці. Водночас сьогодні в умовах воєнного стану працівникам гарантується право на відпустку тривалістю 24 календарні дні, більш тривалі щорічні відпустки та інші види відпусток, за законодавством, мають певні обмеження та залежать від рішення роботодавця, яке не завжди обґрунтоване й вмотивоване. Водночас питання надання відпустки працівнику прямо пов'язано із фінансовими витратами роботодавця, а отже правове регулювання відпусток є питанням соціально-економічним.

Метою статті є формулювання пропозицій щодо удосконалення окремих положень статті 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» на основі доктринального аналізу ролі та значення часу відпочинку у трудових відносинах з урахуванням його соціально-економічних властивостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічну основу даного дослідження становлять наукові результати обґрунтовані у працях Л. П. Гаращенко, М. І. Іншина, Л. Ф. Куліної, С. С. Лукаша. Водночас питання часу відпочинку у науці досліджується безперервно, що пояснюється динамікою самого законодавства під впливом соціально-економічних умов розвитку держави. Сучасні підходи, суть та значення часу відпочинку та відпусток у вітчизняній науці трудового права обґрунтовано такими науковцями як: Н. Б. Болотина, В. С. Венедіктов, Л. П. Гаращенко, Г. С. Гончарова, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, К. Ю. Мельник, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, О. І. Процевський, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, В. І. Щербина, О. М. Ярошенко та ін.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній науці трудового права є дискусія щодо понять «час відпочинку», «неробочий час», «вільний від роботи час». Не весь неробочий час є часом відпочинку, а лише той активний проміжок часу, упродовж якого працівник приділяє увагу безпосередньо активному процесу відновлення трудових сил» [2, с. 311]. Тобто час відпочинку, як він іменується у трудовому законодавстві, не завжди є часом коли працівник відпочиває від праці загалом. Водночас зміст статей 66, 67, 70, 73, 74, 76, 77, 77², 77³ Кодексу законів про працю України (далі – *КЗпП України*) [3] свідчить, що час відпочинку є певним проміжком часу протягом якого працівник звільнений від виконання трудової функції. Тому, у доктрині трудового права часом відпочинку вважається «встановлений трудовим законодавством або іншим правовим актом проміжок часу, протягом якого працівник вільний від виконання трудових обов’язків і може використовувати його на власний розсуд» [4, с. 751].

До видів часу відпочинку трудове законодавство відносить відпустки. Відповідно до статті 4 Закону України «Про відпустки» відпустки поділяються на: 1) щорічні відпустки: основна відпустка; додаткова відпустка за роботу із шкідливими та важкими умовами праці; додаткова відпустка за особливий характер праці; інші додаткові відпустки, передбачені законодавством; 2) додаткові відпустки у зв’язку з навчанням; 3) творча відпустка; 3⁻¹) відпустка для підготовки та участі в змаганнях; 4) соціальні відпустки: відпустка у зв’язку з вагітністю та пологами; відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; відпустка у зв’язку з усиновленням дитини; додаткова відпустка працівникам, які мають дітей або повнолітню дитину – особу з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи; відпустка при народженні дитини; 5) відпустки без збереження заробітної плати. Законодавством, колективним договором, угодою та трудовим договором можуть установлюватися інші види відпусток [5].

Тобто законодавство України у частині деталізації часу відпочинку у вигляді відпусток є доволі розвиненим, і незважаючи на семантичний аналіз поняття «час відпочинку», як одну з його методологічних проблем, дозволяє стверджувати, що для працюючої людини створено необхідний рівень умов для задоволення її потреб та інтересів у повсякденному житті, як члена соціуму. Зміст статті 4 Закону України «Про відпустки» також наочно демонструє, що правовий механізм відпусток базується на єдності та диференціації правового регулювання праці, що є цілком природним для трудового права при створенні правового режиму праці для різних категорій працівників які працюють у різних умовах праці, виконують відмінні соціальні

ролі у житті, мають фізіологічні відмінності (можливості і потреби), які визначально впливають на їх здатність до праці. Фактично беззаперечним є той факт, що конституційні права і свободи людини і громадянина в Україні, у частині права на відпочинок, мають відповідну регламентацію, а зміст цього права відповідає міжнародним стандартам у сфері праці, хоча й потребує удосконалення внаслідок динаміки суспільного життя й появи нових організаційно-правових форм суспільно корисної праці.

На сьогодні окремо питання правової регламентації часу відпочинку, зокрема відпусток, регулюється Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» відповідно до частини другої статті 1 введено «обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина передбачених статтями 43, 44 Конституції України» [1]. Своєю чергою необхідно звернути увагу на те, що конституційне право на відпочинок, кожного хто працює закріплює стаття 45 Конституції України, зокрема: «кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом» [6]. Також необхідно наголосити на тому, що частина друга статті 64 Конституції України містить правову можливість встановлення окремих обмежень прав і свобод передбачених статтю 45 Конституції України.

Вищенаведене ставить питання про правильність обраного законодавством підходу щодо обмеження права на відпочинок закріпленого у нормах права, що вміщені у спеціальному законі в умовах воєнного стану. Положення статті 45 Конституції України закріплюють, що здійснення права на відпочинок визначається законом. Відповідно Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» хоча і є спеціальним законом, норми якого є тимчасовими на період дії воєнного стану, є тим нормативним актом, яким може регулюватися питання часу відпочинку працівників в даних умовах життєдіяльності в Україні. Але, проблема чинного підходу до порядку реалізації та здійснення працівниками права на відпочинок коріниться у відсутності справедливої та адекватної диференціації правових умов реалізації права на відпочинок, що застосовується у демократичних, правових державах з ринковою економікою. Враховуючи те, що в Україні трудове законодавство поширюється на всі підприємства, установи, організації незалежно від форми власності та галузевої належності, вирішуючи питання відпусток працівників в умовах воєнного стану необхідно з урахуванням соціально-економічних властивостей відпусток.

Свого часу у науці трудового права було науково обґрунтовано періодизацію становлення і розвитку законодавства України про відпустки, де зокрема «протягом третього етапу (1941–1945 рр.) відбувається зниження окремих гарантій права на відпустку. Було відмінено чергові та додаткові відпустки шляхом заміни їх грошовою компенсацією на всіх державних, кооперативних та громадських підприємствах і в установах. Відпустки надавалися лише у випадках хвороби, вагітності та пологів. Відповідними нормативними

актами, прийнятими в 1942–1943 рр., було тимчасово припинено й виплату грошової компенсації. Надання відпусток для всіх працюючих було відновлено лише з 1 липня 1945 р.» [7, с. 186]. Тобто в умовах, коли держава виступала єдиним роботодавцем, а економіка була плановою, питання відпусток вирішувалось кардинально й мало щонайменше фінансові ефекти від зниження витрат роботодавця – держави.

Сьогодні у вітчизняному законодавстві частиною першою статті 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» закріплено, що у період дії воєнного стану надання працівнику щорічної основної відпустки за рішенням роботодавця може бути обмежено тривалістю 24 календарні дні за поточний робочий рік. Якщо тривалість щорічної основної відпустки працівника становить більше 24 календарних днів, надання не використаних у період дії воєнного стану днів такої відпустки переноситься на період після припинення або скасування воєнного стану. За рішенням роботодавця невикористані дні такої відпустки можуть надаватися без збереження заробітної плати [1].

У контексті наведених положень процитуємо статтю 75 КЗпП України, де закріплено таке: «щорічна основна відпустка надається працівникам тривалістю не менш як 24 календарних дні за відпрацьований робочий рік, який відлічується з дня укладення трудового договору. Особам віком до вісімнадцяти років надається щорічна основна відпустка тривалістю 31 календарний день. Для деяких категорій працівників законодавством України може бути передбачена інша тривалість щорічної основної відпустки. При цьому тривалість їх відпустки не може бути меншою за передбачену частиною першою цієї статті» [3].

Отже, порівнюючи положення статті 12 Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» із положеннями статті 75 КЗпП України вбачається, що для одних категорій працівників тривалість щорічної відпустки не змінилась, натомість для працівників яким, з урахуванням умов праці або фізіологічних особливостей організму, встановлено щорічну відпустку більшої тривалості умови надання щорічної відпустки можуть бути змінені роботодавцем, зокрема у частині її тривалості. Виключення становлять лише працівники визначені у абзаці чотири статті 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», а саме: відповідні обмеження не застосовуються до «керівних працівників закладів освіти та установ освіти, навчальних (педагогічних) частин (підрозділів) інших установ і закладів, педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників» [1]. Як підсумок наведеного вважаємо, що на сьогодні законодавство закріплює не зовсім науково обґрунтовану диференціацію правового регулювання щорічних відпусток.

Абзац третьої частини першої статті 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» закріплює, що «у період дії воєнного стану надання працівнику будь-якого виду відпустки (крім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та відпустки у зв'язку з усиновленням дитини) понад щорічну основну відпустку, передбачену абзацом першим цієї частини, за рішенням роботодавця може здійснюватися без збереження заробітної плати. Надання невикористаних днів такої відпустки переноситься на період після припинення або скасування

воєнного стану. За рішенням роботодавця невикористані дні такої відпустки можуть надаватися без збереження заробітної плати» [1].

Цитовані положення свідчать, що проблеми правового регулювання надання щорічних відпусток працівникам різних категорій не тільки обмежуються, а й доповнюються тим, що роботодавець має право відмовити працівнику у наданні будь-якого виду відпустки, за виключенням трьох видів соціальної відпустки, з перенесення часу відпусток на період після припинення або скасування воєнного стану. Завершує низку проблемних питань щодо правового регулювання відпусток під час воєнного стану те, що невикористані дні будь-якої з відпусток понад щорічну основну відпустку можуть за рішенням роботодавця надаватися без збереження заробітної плати, а тут вже виникає низка фінансових питань прямо пов'язаних із «мертвими витратами» роботодавця.

Виходячи з того, що трудові відносини є тривалими, то як з моменту їх виникнення, так і з перебігом часу лікар отримує певні права, які кореспондують обов'язок роботодавця понести так звані «мертві витрати». Приміром, працюючи певний час, лікар отримує право на гарантовану відпустку визначеної тривалості із збереженням на її період роботи (посади), заробітної плати (допомоги) у випадках, передбачених Законом України «Про відпустки» [8, с. 16–17].

Тобто коли мова йде про трудові відносини та фінансові зобов'язання роботодавця, то на нього покладається обов'язок не лише своєчасно виплачувати працівникові заробітну плату за виконану роботу, а нести витрати, пов'язані із наданням щорічних оплачуваних відпусток, як це закріплено у статті 74 КЗпП України, оплачувати 5 днів тимчасової непрацездатності, витратити кошти на охорону праці тощо. Не потребує обґрунтування й доведення загальновідомий факт про те, що роботодавцями в Україні виступають не лише державні та комунальні підприємства, установи, організації, а й недержавні, що представляють український бізнес та фізичні особи-підприємці.

У зв'язку із цим виникає закономірне питання, чому на період дії воєнного стану, щорічні відпустки працівників, тривалість яких перевищує 24 календарні дні, за рішенням роботодавця можуть надаватися без збереження заробітної плати? Чим пояснюється такий підхід? Якщо приймається роботодавцем рішення про обмеження відпусток строком не більше 24 календарних дні задля забезпечення безперебійної роботи підприємств, установ, організацій, то як ця мета реалізується через надання відпусток тривалістю понад 24 календарні дні без збереження заробітної плати? Якщо метою таких обмежень є зменшення фінансових зобов'язань роботодавців-підприємців, то питання у тому, чому коштом працівників вирішуються фінансові проблеми підприємців, які здійснюють підприємницьку діяльність на власний ризик?

Також не можна оминати й тих положень, згідно яких надання не використаних у період дії воєнного стану днів відпустки переноситься на період після припинення воєнного стану. Наразі воєнний стан в країні триває вже третій рік, а отже за цей період часу працівники, які мають щорічні подовжені відпустки, а також працівники, що мають додаткові відпустки за важкі та шкідливі умови праці, накопичили вже за 2,5 роки значну кількість днів невикористаних відпусток, і після припинення або скасування воєн-

ного стану роботодавець фактично отримує таке збільшення фінансового навантаження на фонд оплати праці, виконуючи свої трудові обов'язки перед працівниками у частині надання «заморожених» днів відпусток, що це може призвести до його неспроможності виконати свої обов'язки. Більше того, у післявоєнний період кількість тих працівників, які не перебували у відпустці, збільшиться, а це може поставити під загрозу функціонування підприємства, установи, організації.

Наголошуємо, що використання законодавцем слова «може» стосовно обмежень прав працівників на відпустки не знімає правової проблематики закладеної самими нормами права. Відсилання законодавця до рішень роботодавця не пояснює умов та чинників, які б обґрунтовували обмеження прав працівників у частині часу відпочинку. Одним із головних викликів реалізації права на відпочинок в умовах воєнного стану є необхідність балансування між забезпеченням національної безпеки та дотримання прав людини [9, с. 211].

Наведені вище проблемні питання щодо правового регулювання часу відпочинку у частині відпусток працівників, на наше переконання, не мали б істотного впливу на виробничі процеси, якби період дії воєнного стану був нетривалим, але це не залежить а ні від української влади, а ні від українського народу. Проте, використовуючи право як інструмент цивілізованого регулювання суспільних відносин задля створення та підтримання правопорядку, зі впливом певного часу, необхідно оцінювати ефективність та результати дії норм права. Зокрема, здійснюючи переосмислення чинних норм, щодо надання відпусток працівникам в умовах воєнного стану, варто пам'ятати, що досягнення чи недосягнення юридичного результату від дії норм, що врегульовує певний вид трудових відносин, впливає на матеріальний їхній складник, тобто на економічний результат норм трудового права, який своєю чергою, теж може бути досягнутий повною чи неповною мірою або взагалі відсутній [10, с. 181].

На наше переконання, сьогодні вже стає очевидним, що ненадання основних та додаткових відпусток працівникам за їх нормативною тривалістю створює потенційні загрози для функціонування підприємств, установ, організацій усіх форм власності, зокрема у частині: 1) забезпечення кадрами у зв'язку з тим, що працівники пішли у відпустки, що не були ними використані під час дії воєнного стану; 2) фінансової спроможності роботодавця надати працівникам невикористані дні відпусток з відповідними виплатами відпускних при зменшенні виробничих результатів праці у відпускні періоди працівників.

Фактично діючи обмеження щодо надання працівникам відпусток у період дії воєнного стану не знімають з роботодавця його трудового обов'язку, а лише у часі відкладають його виконання. Тривале накопичення невиконання трудового обов'язку, що має грошовий еквівалент, як це відбувається з оплачуваними відпустками (невикористані дні основної та додаткової відпустки), фактично створює проблему для працівників і роботодавців у майбутніх періодах, чого не повинно відбуватися під дією норм права.

Висновки. Вище викладене дає підставу для висновку, що положення статті 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» потребують змін з метою приведення правового режиму відпусток, у період дії воєнного стану, до його

правової природи, яка реалізується: 1) через диференціацію тривалості часу відпочинку, зокрема відпусток та їх видів, залежно від суб'єктивних критеріїв диференціації та соціальної диференціації обумовленою соціальною роль працівника у сім'ї; 2) трудові обов'язки роботодавця нести «мертві витрати» для підтримки кадрового складу працівників, зокрема у частині гарантованого «надання відпустки визначеної тривалості із збереженням на її період місця роботи (посади), заробітної плати (допомоги)» [5].

Отже, ми доцільними є такі пропозиції:

По-перше, виходячи з того, що в період дії воєнного стану, можуть мати місце обставини, які вимагають забезпечення безперервної роботи підприємства, установи, організації, то обмеження тривалості щорічної відпустки 24 календарними днями повинно вирішуватися сторонами трудового договору – працівником та роботодавцем.

По-друге, відмовитися від законодавчих положень, які створюють правові можливості роботодавця «заморожувати» витрати на оплату щорічних основних та додаткових відпусток працівників, і відповідно накопичувати свої фінансові зобов'язання перед працівниками, адже такі правові можливості у зв'язку з тривалістю воєнного стану втратили свій потенціал у налагодженні ритмічної безперервної роботи підприємств, установ, організацій в умовах воєнного стану, а інших мотивів призупинення гарантованих виплат працівникам з фонду оплати праці наразі не вбачається. Відмову від «заморожування» гарантованих працівниками виплат щодо їх відпусток необхідно реалізувати у два способи:

1) скасувати встановлене право роботодавця одностороннього рішення щодо ненадання будь-якого виду відпусток, за виключення умов визначених частиною другою статті 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» та виключити з законодавства відтермінування використання працівниками днів невикористаних відпусток до часу припинення або скасування воєнного стану;

2) закріпити у положеннях статті 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» відсилання до статті 24 «Грошова компенсація за невикористані щорічні відпустки» Закону України «Про відпустки», що унеможливить накопичення роботодавцем зобов'язань фінансового характеру щодо оплати невикористаних днів відпусток на час припинення або скасування воєнного стану.

По-третє, частину першу статті 12 «Відпустки» Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» викласти у такій редакції:

1. У період дії воєнного стану надання працівнику щорічної основної відпустки може бути обмежено тривалістю 24 календарні дні за поточний робочий рік **за взаємною згодою працівника і роботодавця.**

Якщо тривалість щорічної основної відпустки працівника становить більше 24 календарних днів **та сторони трудового договору за взаємною згодою обмежили її 24 календарними днями, то грошова компенсація за невикористані дні щорічної відпустки виплачується відповідно до статті 24 Закону України «Про відпустки».**

У період дії воєнного стану надання працівнику будь-якого виду відпустки (крім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та відпустки у зв'язку з усиновленням дитини) понад

щорічну основну відпустку *за взаємною згодою працівника і роботодавця замінюється грошовою компенсацією відповідно до статті 24 Закону України «Про відпустки».*

Абзаци четвертий та п'ятий цієї частини виключити. У разі звільнення працівника у період дії воєнного стану йому виплачується грошова компенсація відповідно до статті 24 Закону України «Про відпустки».

Список використаних джерел

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. *Офіц. вісник України*. 2022. № 31. Ст. 1634.
2. Іншин М.І. Теоретико-правовий аналіз часу відпочинку працівників в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 309–313.
3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відом. Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50. Ст. 375.
4. Лукаш С.С. Час відпочинку. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 11: Трудове право / ред. кол. С.М. Прилипка (голова), М.І. Іншин (заст. голови), О.М. Ярошенко та ін.; Нац. акад. прав. наук України; ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. С. 752–753.
5. Про відпустки: Закон України №504/96-ВР від 15.11.1996 р. *Відом. Верховної Ради України*. 1997. № 2. Ст. 4.
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відом. Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Гаращенко Л. П. Правове регулювання відпусток за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2002. 209 с.
8. Костюченко О.Є. Особливості правового регулювання праці лікарів: монографія. Харків: вид-во «ФІНН», 2009. 232 с.
9. Колесник Т.В., Заболотний І.Д. Правові гарантії забезпечення конституційного права на відпочинок в умовах воєнного стану. Національні та міжнародні механізми захисту прав людини: зб. мат. круглого столу (м. Кам'янець-Подільський, 25 черв. 2024 р.). Кам'янець-Подільський. ХНУВС, 2024. С. 210–212.
10. Купіна Л.Ф. Ефективність норм трудового права: теоретичний, нормативний та праксеологічний аспекти: монографія. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2021. 450 с.

References

1. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu [On the organization of labor relations under martial law]: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 № 2136-IX. (2022). *Ofits. visnyk Ukrainy*. № 31. St. 1634. [in Ukrainian].
2. Inshyn, M.I. (2025). Teoretyko-pravovyi analiz chasu vidpochynku pratsivnykiv v Ukraini [Theoretical and legal analysis of workers' rest time in Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 75, 309–313 [in Ukrainian].
3. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Code of Labor Laws of Ukraine] vid 10.12.1971 № 322-VIII. (1971). *Vidom. Verkhovnoi Rady URSR*. № 50. St. 375. [in Ukrainian].
4. Lukash, S.S. (2018). Chas vidpochynku. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [Rest time. Great Ukrainian legal encyclopedia. Publishing House “Pravo”]: u 20 t. T. 11: Trudove pravo / red. kol. S.M. Prylypko (holova), M.I. Inshyn (zast. holovy), O.M. Yaroshenko ta in.; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; in-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy; Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho, S. 752–753 [in Ukrainian].
5. Pro vidpustky [About holidays]: Zakon Ukrainy №504/96-VR vid 15.11.1996 r. (1997). *Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 2. St. 4. [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. (1996). *Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 30. St. 141. [in Ukrainian].
7. Harashchenko, L. P. (2002). Pravove rehuliuвання vidpustok za zakonodavstvom Ukrainy [Legal regulation of holidays under the legislation of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Kostiuuchenko, O. Ie. (2009). *Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання pratsi likariv [Peculiarities of legal regulation of work of doctors]: monohrafiia*. Kharkiv: vyd-vo «FINN» [in Ukrainian].
9. Koliesnik, T.V., & Zabolotnyi, I.D. (2024). Pravovi harantii zabezpechennia konstytutsiinoho prava na vidpochynok v umovakh voiennoho stanu [Legal guarantees of ensuring the constitutional right to rest under martial law]. *Natsionalni ta mizhnarodni mekhanizmy zakhystu prav liudyny: zb. mat. kruhloho stolu (m. Kam'ianets-Podilskyi, 25 cherv. 2024 r.)*. Kam'ianets-Podilskyi. KhNUVS, S. 210–212 [in Ukrainian].
10. Kupina, L.F. (2021). *Efektivnist norm trudovoho prava: teoretychni, normatyvni ta prakseolohichni aspekty [Effectiveness of labor law norms: theoretical, normative and praxeological aspects]: monohrafiia*. Odessa: Vyd. dim «Helvetyka» [in Ukrainian].

Koliesnik Tatiana,

Doctor of Law, Professor,

Head of the Department of Civil, Labor Law and Social Security Law Faculty No. 4

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

IMPROVEMENT OF THE LEGISLATION REGARDING THE GIVING OF VACATIONS DURING THE PERIOD OF MARTIAL STATE

The article is devoted to the analysis of the norms of the current legislation regarding the procedure for vacations' giving to employees under martial law. An analysis of regulatory provisions was carried out based on modern approaches to the essence and meaning of the right to have a rest. Attention is focused on the fact that Ukraine, as a democratic, legal state with a market economy, should rethink a number of legislative provisions on the procedure for giving vacations from the standpoint of the effectiveness of such norms and their potential effective impact on the post-war functioning of enterprises, institutions, organizations of various forms of ownership and economic sectors.

It is emphasized that limiting the duration of annual vacation to 24 calendar days should be decided by the parties to the work agreement – the employee and the employer. The opinion is argued that it is necessary to abandon the legislative provisions that create legal opportunities for the employer to "freeze" the costs of paying for the annual basic and additional vacations of employees, and accordingly accumulate their financial obligations to employees, because such legal opportunities in connection with the duration of military states have lost their potential in establishing the rhythmic continuous work of enterprises, institutions, and organizations in the conditions of a martial state. And there are currently no other motives for suspending guaranteed payments to employees from the salary fund. The refusal to "freeze" payments guaranteed by employees in respect of their vacations must be implemented in two ways: 1) deprive the employer of the right to unilaterally decide not to give any type of vacations, with the exception of the conditions specified in the second part of Article 12 of the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations in Conditions of Military of state" and exclude from the legislation the postponement of the use of unused vacation days by employees until the termination or cancellation of martial law; 2) establish in the provisions of Article 12 of the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations in Martial Law" the reference to Article 24 "Monetary compensation for unused annual vacation" of the Law of Ukraine "On vacation days", which will make it impossible for the employer to accumulate financial obligations regarding the payment of unused vacations days at the time of termination or cancellation of martial law. There are formulated changes to Article 12 of the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations in the Conditions of Martial Law".

Key words: *rest time, vacations, the right to rest, labor legislation, labor relations under martial law, restrictions on the constitutional rights and freedoms of citizens.*

Надіслано до редколегії 10.09.2024

УДК 349.3:35.071.6
DOI 10.32782/2523-4269-2024-88-22-27

Котова Любов Вячеславна,
кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного та приватного права
(Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2521-0015>

ВПЛИВ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА СФЕРУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Система соціального захисту населення виступає індикатором стабільного розвитку суспільства. Тому в умовах проведення реформи децентралізації повноваження щодо забезпечення соціального захисту набули місцеві органи, які є безпосередніми надавачами соціальних послуг з метою забезпечення громадян (мешканців громади) належним рівнем соціального захисту відповідно до встановлених норм та стандартів. У науковій публікації здійснено загальнотеоретичний аналіз поняття «децентралізація» та його характерних ознак. Наголошено на тому, що пріоритетним завданням для України наразі залишається забезпечення належного рівня соціального захисту населення, особливо, коли кількість осіб, що потребують такого захисту лише збільшується з огляду на триваючу повномасштабну війну. Зазначено, що централізована модель соціального захисту передбачає надання послуг у соціальній сфері через посередницькі структури, тоді як децентралізована модель – пряме фінансування соціальних послуг, коли в процесі децентралізації бюджетних повноважень частина функцій держави із забезпечення соціального захисту переходить до територіальних громад. Робиться висновок, що Закон України «Про соціальні послуги» є реформаторським, який має спрямування на вдосконалення системи надання соціальних послуг з врахуванням реальних потреб мешканців громади. Висвітлено деякі аспекти організації та забезпечення діяльності територіальної громади у сферах соціального захисту населення та захисту прав дітей.

Ключові слова: соціальний захист, захист населення, соціальні послуги, місцеве самоврядування, територіальна організація влади, реформування, децентралізація, децентралізована модель соціального захисту.

Постановка проблеми. Відповідно до норм Основного Закону Україна є соціальною та правовою державою, в якій функціонує такий необхідний елемент як соціальний захист, коли держава бере на себе зобов'язання по забезпеченню певних стандартів життя своїх громадян, у тому числі у соціальній сфері. В умовах сьогодення підвищення рівня соціальної захищеності населення сприяє поліпшенню соціально-економічного стану в країні та мінімізує загрози соціальної безпеки суспільства й держави в цілому. Суттєву роль в цьому процесі відіграє наявність дієвої системи соціального захисту та розвинених соціальних інститутів в їх ефективній взаємодії.

У період подолання суттєвих загроз російсько-української повномасштабної війни, загальна увага спрямована на ефективну реалізацію доступу населення до фундаментальних соціальних послуг, які мають забезпечуватися як на рівні держави, так і на рівні територіальних громад, що стало можливим завдяки реалізації реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, зокрема децентралізації владних повноважень.

Саме ефективна система соціального захисту виступає індикатором стабільного розвитку суспільства в цілому, так і окремих її елементів. Тому в умовах проведення процесу децентралізації повноваження

щодо забезпечення соціального захисту набули місцеві органи, які є безпосередніми надавачами суспільних послуг з метою забезпечення громадян належним рівнем соціального захисту відповідно до встановлених стандартів.

Активного суспільного обговорення процес децентралізації державного управління набув ще з часів проголошення незалежності України. Так, ще у вересні 1997 року наша країна ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування, вкотре підкресливши свою відданість європейським стандартам управління, що започаткувало реформи в цьому напрямку.

Однак, втілення в життя системних змін відбулося лише у 2014 році з прийняттям КМУ Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, яка по праву є початком процесу децентралізації. Цей процес дозволив сформувати дієвий інститут місцевого самоврядування на рівні об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ) відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування, адже досвід успішних європейських країн свідчить, що саме сильне місцеве самоврядування здатне створити сприятливі умови як для посадових осіб, так і для органів місцевого самоврядування, шляхом надання їм відповідних повноважень і фінансових ресурсів для уникнення узурпації влади та її корупційних проявів.

Децентралізація є основою демократії, що має на меті створення такої системи відносин між різними органами влади, коли більша кількість повноважень передається нижчим за рівнем органам влади для оптимальної моделі співпраці публічної влади. На тлі триваючого повномасштабного вторгнення агресора на суверенну територію нашої країни, здавалося б що перерозподіл влади є не на часі, адже війна навпаки зумовлює централізацію влади і об'єднання всіх ресурсів. Водночас реформа децентралізації жодним чином не може розглядатися як напруженість між центром і регіонами, оскільки успішна реалізація проектів територіального розвитку громад має значний вплив на економіку регіону та згуртованість країни в цілому.

Все вище наведене свідчить про актуальність дослідження та необхідність подальшого вивчення проблематики в аспекті поняття децентралізації влади, аналізу його основних переваг та недоліків в сфері соціального захисту, а також визначення необхідних кроків подальшого розвитку децентралізації соціальної системи в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики децентралізації влади присвячено наукові праці таких провідних вітчизняних і зарубіжних науковців, як: В. Андрущенко, В. Борденюк, Ж. Ведель, І. Грицяк, В. Гройсман, А. Колодій, Р. Колишко, М. Корнієнко, А. Крусян, К. Линьов, В. Малиновський, А. Матвієнко, Н. Нижник, Н. Пігуль, Л. Сус, Ю. Тихомиров, Ю. Шемшученко та інші. Окремим актуальним питанням розвитку системи соціального захисту присвячено наукові дослідження таких науковців, як: В.Я. Буряк, С.В. Венедіктов, Т.З. Герасимів, І.П. Жигалкін, М.І. Іншин, М.І. Козюбра, Т.В. Колеснік, В.Л. Костюк, П.Д. Пилипенко, О.Ф. Скакун, Б.І. Сташків, Г.В. Татаренко, О.М. Ярошенко та багатьох інших. Проте у контексті продовження реформ в Україні потребує належної оцінки комплексне вивчення процесу децентралізації в сучасних умовах, його можливості і загрози в розрізі реформування системи соціального захисту в Україні.

Серед публікацій, присвячених загально-теоретичному дослідженню таких явищ як «централізація» та «децентралізація», їх співвідношенню, слід відзначити праці В.І. Борденюка (монографія «Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії» [1] та Ю.С. Шемшученко (наукова публікація «Новітній конституційний процес в Україні: питання децентралізації влади») [2], які мають схожі думки та вказують, що децентралізація публічної влади передбачає передачу управлінських функцій і завдань із верхніх на нижчі поверхи влади, насамперед органам місцевого самоврядування, які отримують більше реальних можливостей для самостійного вирішення питань, що стосуються їхніх територій.

Метою статті є дослідження сутності визначення децентралізації, її цілей та завдань у реформуванні системи соціального захисту в Україні.

Виклад основного матеріалу. Поняття «децентралізація» походить від терміна «централізація», що передбачає зосередження керівництва, управління в єдиному центрі [3, с. 738], або ж зосередження більшої частини державних функцій у віданні центральних установ [4, с. 1360]. У той же час термін «децентралізація» в літературі розглядається як знищення, скасування або послаблення централізації [5, с. 218]. Отже, децентралізація виступає протилежним явищем централізації.

В той же час, В.І. Борденюк розглядає централізацію та децентралізацію в якості дихотомічних понять, які, на його думку, не можна протиставляти один одному, оскільки без відповідного поєднання централізації і децентралізації жодне управління об'єктивно існувати не може. З огляду на це, науковець підкреслює на необхідності оптимального співвідношення між цими явищами суспільного життя, що виключає абсолютизацію централізації чи децентралізації [1, с. 92].

Ю.С. Шемшученко підкреслює, що децентралізація передбачає передачу повноважень та відповідальності за управління з державного рівня на місцевий. Тобто, саме органи місцевого самоврядування отримують більше можливостей для самостійного вирішення питань, що стосуються їхніх територій [2, с. 22]. А. Крусян стверджує, що децентралізація має на меті досягти збалансованого розподілу повноважень між органами держави та органами місцевого самоврядування, який буде закріпленний у законодавстві [6, с. 46, 49].

Широке трактування децентралізації надає також О.В. Скрипнюк, який розглядає децентралізацію як трансформацію системи державного управління, що передбачає чітке розмежування компетенцій між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування, а також делегування значної частини повноважень на рівень територіальних громад. Це створює умови для посилення участі мешканців громади у процесі прийняття рішень на місцевому рівні (на рівні міста, селища, села, району та області) [7, с. 27–28].

Погоджуємося із думкою В.Б. Гройсмана, який суть децентралізації розкрив через наступні характеристики, зокрема:

- 1) імплементація положень Європейської хартії місцевого самоврядування, а отже закріплення за територіальними громадами незмінних прав та повноважень, які не скасовують жодні зміни центральної влади;
- 2) розширення фінансової автономії місцевого самоврядування;
- 3) право територіальних громад користуватися міжбюджетними зв'язками з державним бюджетом, як наслідок самостійне формування порядку денного своїх фінансових потреб для покращення соціально-економічної ситуації;
- 4) делегування територіальним громадам низки повноважень центральної державної влади, наприклад надання громадянам широкого спектру адміністративних послуг;
- 5) відкриття шляху до проведення глибоких секторальних реформ (освіти, охорони здоров'я, соціального захисту (зокрема й екологічної безпеки)) і вирішення проблеми хронічної незабезпеченості делегованих державою місцевому самоврядуванню повноважень [8, с. 9–10].

Отже, децентралізація є багатоаспектним поняттям, що передбачає насамперед передачу повноважень від державних органів до органів місцевого самоврядування з метою створення умов для ефективної життєдіяльності громад.

Започаткована урядом України з 01.04.2014 реформа децентралізації має на меті, зокрема формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на

відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад [9].

У рамках презентації Дорожньої карти реалізації реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, проведеної Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури у листопаді 2023 року, було визначено конституційне закріплення досягнень децентралізації як кінцевої мету реформи та гарантію її сталого розвитку [10].

Дійсно, децентралізація є важливим напрямом реформ у державі. Це процес передачі частини державних повноважень на рівень місцевого самоврядування, що надає громадам більшу самостійність у вирішенні місцевих проблем. Децентралізація є важливим компонентом євроінтеграційного процесу України, оскільки відповідає європейським стандартам управління.

Заступниця міністра розвитку громад, територій та інфраструктури України О. Азархіна, підкреслила основні завдання децентралізації на 2024 рік [10]:

а) впровадження законодавства, яке закріплює порядок вирішення певних питань адміністративно-територіального устрою України та порядок формування територіальних громад та їх адміністративних центрів; б) реформа місцевих державних адміністрацій префектурного типу; в) відновлення діяльності органів місцевого самоврядування на деокупованих територіях, у тому числі, шляхом прийняття НПА про особливості відновлення публічної влади на цих територіях; г) розмежування за принципом субсидіарності повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади; д) децентралізація повноважень з надання адміністративних послуг.

Підкреслимо, що закінчення дії воєнного стану створить необхідні передумови для подальшого поглиблення реформи місцевого самоврядування в Україні. Зокрема, тоді буде нагальною потреба у конституційному закріпленні досягнутих результатів децентралізації та ухваленні комплексу законодавчих актів, таких як Муніципальний кодекс України, або нова редакція ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», ЗУ «Про префекта» та внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів України для закріплення фінансових ресурсів для оновлених повноважень органів місцевого самоврядування та забезпечить системне регулювання сучасних відносин на муніципальному рівні.

На нашу думку, саме впровадження муніципальної реформи сприятиме посиленню прозорості та підзвітності органів місцевого самоврядування, мінімізуючи ризики корупції та неефективного використання бюджетних коштів.

Уряд України, враховуючи складність соціально-економічної ситуації в країні, визначив головним пріоритетом для себе підвищення якості та рівня життя українських громадян [11]. Серед основних напрямів: реформа системи пенсійного забезпечення; забезпечення адресності в наданні державної соціальної допомоги й децентралізація системи соціальних послуг та їх розвиток на рівні територіальних громад, та почалось активне впровадження цих реформ в життя.

Реформа децентралізації в Україні супроводжувалася значними змінами у системі міжбюджетних відносин. Прийняття Закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та відповідні зміни до Бюджетного і Податкового кодексів України забезпечили розширення фінансової автономії об'єднаних територіальних громад. Зокрема, закріплення права ОТГ на прями міжбюджетні відносини та збільшення частки податко-

вих надходжень до місцевих бюджетів створило умови для більш ефективного управління місцевими фінансами та надання якісних публічних послуг.

Звісно, що пріоритетним завданням для України наразі залишається забезпечення належного рівня соціального захисту населення, тим паче, коли кількість осіб, що потребують такого захисту, лише збільшується з огляду на триваючу війну. І якщо ми говоримо про централізовану модель соціального захисту, яка передбачає надання послуг в соціальній сфері через посередницьку структуру, то процес децентралізації передбачає пряме фінансування соціальних послуг від центральних органів влади до надавачів таких послуг. Тобто, в процесі децентралізації бюджетних повноважень частина функцій держави із забезпечення соціального захисту переходить до територіальних громад.

Зауважимо, що втілена в Україні реформа децентралізації містить у собі три складові: реформа територіальної організації влади; реформа місцевого самоврядування; реформа регіональної політики. Основним її завданням є створення умов для розвитку громад і наближення послуг безпосередньо до людей, в тому числі через формування заможних громад, передачу більшої частини повноважень на базовий рівень управління та чітке розмежування функцій між рівнями управління.

Новий розподіл повноважень центральних та місцевих органів влади у сфері надання соціальних послуг, як базової ланки забезпечення соціального захисту знайшов своє відображення у Законі України «Про соціальні послуги», що набув чинності 01.01.2020 [12] та визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Згідно положень цього Закону вбачається, що кожна територіальна громада зобов'язана надавати базові соціальні послуги відповідно до стандартів, затверджених Міністерством соціальної політики України. Цей нормативно-правовий акт визнаний ключовим в аспекті регулювання соціальної сфери та розглядається як реформаторський, тому що спрямований на розвиток наступних етапів удосконалення системи надання соціальних послуг з орієнтацією на реальні потреби громадян.

Значимо, що реформи децентралізації та соціальної сфери в Україні спрямовані на оптимізацію адміністративно-територіального устрою та покращення якості надання соціальних послуг. Однак, незважаючи на значні досягнення в цьому напрямку, питання розподілу повноважень та відповідальності між різними рівнями влади у сфері соціального забезпечення потребують подальшого правового врегулювання. Зокрема, виникають складнощі у визначенні чітких механізмів надання соціальних послуг в об'єднаних територіальних громадах [13, с. 149].

Аналізуючи повноваження центральних і місцевих органів, які здійснюють надання соціальних послуг можемо дійти висновку, що на центральному рівні має проводитися нормативно-правове врегулювання системи забезпечення соціального захисту населення, розробка та впровадження пропозицій щодо надання соціальних послуг. В той же час, на рівні обласних державних адміністрацій повинна бути забезпечена координація щодо розподілу і фінансування соціальних послуг від центральних органів влади до місцевих,

а також належний рівень соціальних послуг в межах області [14].

Разом з тим, безпосереднє надання соціальних послуг передбачено на рівні районних адміністрацій та територіальних громад, до повноважень яких у сфері соціального захисту населення віднесено забезпечення розвитку інфраструктури, в тому числі щодо призначення і надання соціальної допомоги (пенсії, субсидій, пільг тощо) через територіальні центри соціального обслуговування, центри соціальних послуг, недержавні організації, фізичних осіб-підприємців у відповідності до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні.

А. Іванова до переваг забезпечення соціального захисту при такій моделі виділяє: поліпшення адміністрування соціальних послуг завдяки взаємодії надавачів соціальних послуг із отримувачами; визначення на місцевому рівні стандартів надання соціальних послуг; наявність системи моніторингу і оцінки якості соціальних послуг на місцевому і державному рівнях; здійснення диверсифікації надавачів соціальних послуг; підвищення ефективності використання обмежених фінансових ресурсів на усіх рівнях бюджетної системи [15, с. 41–43].

Статтею 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [16] визначено повноваження органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту населення.

Вважаємо, що саме децентралізація суттєво розширила повноваження органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту, поклавши на них відповідальність за створення ефективних систем надання соціальних послуг. Об'єднані територіальні громади змушені активно адаптуватися до нових умов, розробляючи індивідуальні моделі організації соціальної допомоги, які б максимально відповідали потребам їхніх мешканців [13, с. 150].

У методичних рекомендаціях щодо організації та забезпечення діяльності територіальної громади у сферах соціального захисту населення та захисту прав дітей (затв. наказом Мінсоцполітики України від 30.12.2020) [17] зазначається, що до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать, у тому числі: а) власні (у тому числі, щодо забезпечення надання соціальних послуг); та б) делеговані повноваження (у тому числі, щодо забезпечення соціальними послугами осіб та сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах).

Згідно з визначеними повноваженнями виконавчим органам сільських, селищних, міських рад рекомендується забезпечувати [17]: – прямий контакт з громадянами, зокрема, шляхом здійснення прийому громадян з питань соціального захисту та захисту прав дітей; – надання адміністративних послуг соціального характеру; – проведення соціальної роботи; – визначення та оцінка потреб населення територіальної громади у соціальних послугах, оприлюднення інформації про відповідні результати; – інформування населення про наявні соціальні послуги, їх зміст та порядок отримання; – проведення заходів для виявлення вразливих груп населення та осіб / сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах; – надання базових соціальних послуг; – затвердження, забезпечення фінансування та виконання відповідних місцевих програм; – ведення Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг

на місцевому рівні; – проведення моніторингу надання соціальних послуг, оцінювання їхньої якості відповідно до стандартів надання соціальних послуг, оприлюднення результатів моніторингу; – здійснення контролю за додержанням вимог ЗУ «Про соціальні послуги»; – проведення інформаційно-роз'яснювальної та просвітницької роботи; – виявлення дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; – підтримку розвитку волонтерської діяльності; тощо. Тобто ключовими завданнями цих органів на місцях є: забезпечення доступності соціальних послуг; індивідуальний підхід до кожного звернення представника громади; постійний моніторинг та покращення якості та спектру послуг; більш тісна співпраця з громадськістю та волонтерами.

Саме ці механізми, на нашу думку, впливають на позитивний розвиток громади і створюють децентралізовану модель соціального захисту. До цього часу, система соціального захисту та обслуговування була спрямована лише на бюджетні можливості (централізована модель) і не враховувала реальні потреби мешканців громади, взагалі не передбачала оцінку якості та доступності послуг.

Висновки. На сьогодні система соціальних послуг в Україні стала динамічною, та такою, що знаходиться у стані модернізації, намагаючись врахувати нові потреби громадян, громади та базуючись на позитивному досвіді європейських країн у наданні соціальних послуг (так звана децентралізована модель соціального захисту). Сучасна реформа у сфері соціальних послуг відбувається на тлі децентралізації, що сприяє відкритості, прозорості та ефективності управління на місцевому рівні та забезпечить якість та доступність послуг у всіх сферах життя громади, у тому числі у соціальній сфері.

Вважаємо, що перевагами процесу децентралізації в цілому, в тому числі й у сфері соціального захисту, є насамперед орієнтація органів місцевого самоврядування на питанні задоволення потреб мешканців громад шляхом максимального наближення послуги і вирішення проблем людини до зручного для неї рівня. Тобто, на місцевому рівні відповідні органи можуть куди більш ефективніше використовувати свою інфраструктуру і персонал задля швидкого та якісного надання послуги. Тому що на центральному рівні відповідний державний орган, до повноважень якого віднесено надання відповідної послуги, може характеризуватися негнучкістю і повільністю в своїх діях.

Таким чином, можемо із впевненістю сказати, що децентралізована модель здійснення соціального захисту є ефективнішою, ніж централізована, оскільки чим менше посередників у фінансуванні програм соціального захисту, тим менше коштів витрачається не за цільовою спрямованістю. Адже децентралізація має на меті передачу максимуму ресурсів і повноважень на рівень громад задля вирішення проблемних питань населення, зокрема у сфері соціального захисту. Звісно, що в процесі децентралізації ще залишаються не вирішені питання та ризики, як-то надання різних за змістом та якістю послуг громадами, відсутність структурованих реєстрів і баз даних, якість та ефективність виконання на місцях нормативно-правових актів тощо. Однак, всі ці моменти наша держава подолає, якщо і надалі в цій площині буде рухатися стратегічним курсом делегування певних повноважень до органів місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Борденюк В.І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії: монографія. Київ: Парламентське вид-во, 2007. 576 с.
2. Шемшученко Ю. Всеукраїнський форум учених правознавців «Новітній конституційний процес в Україні: питання децентралізації влади». *Право. Вісник. Додаток до журналу «Право України»*. Київ: Видавничий Дім Ін Юре, 2015. С. 22–25.
3. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. Київ: Головна редакція УРЕ, 1977. 776 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
5. Тлумачний словник української мови / за ред. В.С. Калашника. 2-ге вид., виправ. і допов. Харків: Прапор, 2004. 992 с.
6. Крусян А. Всеукраїнський форум учених правознавців «Новітній конституційний процес в Україні: питання децентралізації влади». *Право. Вісник. Додаток до журналу «Право України»*. Київ: Ін Юре, 2015. С. 46–49.
7. Скрипнюк О. Всеукраїнський форум учених правознавців «Новітній конституційний процес в Україні: питання децентралізації влади». *Право. Вісник. Додаток до журналу «Право України»*. Київ: Ін Юре, 2015. С. 27–28.
8. Гройсман В. Децентралізація влади – ключове питання конституційної реформи. Всеукраїнський форум учених правознавців «Новітній конституційний процес в Україні: питання децентралізації влади». *Право. Вісник. Додаток до журналу «Право України»*. Київ: Ін Юре, 2015. С. 9–10.
9. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: затв. розпорядженням КМУ від 01.04.2014 р. № 333-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення 10.08.2024).
10. Дорожня карта децентралізації: реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/17406> (дата звернення 10.08.2024).
11. Соціальна сфера – реформи в дії. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/socialna-sfera-reformi-v-diyi> (дата звернення 10.08.2024).
12. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. №2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення 11.08.2024).
13. Котова Л. В. Розвиток та забезпечення соціальної сфери на рівні об'єднаних територіальних громад. *Актуальні проблеми права: теорія і практика* 2023. № 2 (46). С. 146–159 URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/729/693> (дата звернення 10.08.2024).
14. Баранник Л. Б. Фінансове забезпечення системи соціального захисту населення: теоретичний аспект. *Вісник ДДФА. Економічні науки*. 2014. № 1. С. 8–15.
15. Іванова А. Особливості забезпечення соціального захисту в умовах децентралізації бюджетних повноважень. *Світ фінансів*. 2021. № 1. С. 38–47.
16. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 11.08.2024).
17. Методичні рекомендації щодо організації та забезпечення діяльності територіальної громади у сферах соціального захисту населення та захисту прав дітей: затв. наказом Мінсоцполітики України від 30.12.2020 р. № 868. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/5908.html> (дата звернення 11.08.2024).

References

1. Bordeniuk, V.I. (2007). *Mistseve samovriaduvannia ta derzhavne upravlinnia: konstytutsiino-pravovi osnovy spivvidnoshennia ta vzaïemodii* [Local self-government and state administration: constitutional and legal foundations of relationship and interaction]: monohraf. Kyiv: Parlamentske vyd-vo [in Ukrainian].
2. Shemshuchenko, Yu. (2015). Vseukrainskyi forum uchenykh pravoznavtsiv "Novitnii konstytutsiinyi protses v Ukraini: pytannia detsentralizatsii vlady" [All-Ukrainian forum of legal scholars "The latest constitutional process in Ukraine: the issue of decentralization of power."]. *Pravo. Visnyk. Dodatok do zhurnalu «Pravo Ukrainy»*. Kyiv: Vydavnychi Dim In Yure, 22–25 [in Ukrainian].
3. *Slovyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words] / za red. O.S. Melnychuka (1977). Kyiv: Holovna redaktsiia URE [in Ukrainian].
4. *Velykyi tлумачnyi slovyk suchasnoi ukrainskoi movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / uklad. i hol. red. V.T. Busel (2004). Kyiv: Irpin: VTF "Perun" [in Ukrainian].
5. *Tлумачnyi slovyk ukrainskoi movy* [Explanatory dictionary of the Ukrainian language] / za red. V.S. Kalashnyka (2004). 2-he vyd., vypr. i dop. Kh.: Prapor [in Ukrainian].
6. Krusian, A. (2015). Vseukrainskyi forum uchenykh pravoznavtsiv "Novitnii konstytutsiinyi protses v Ukraini: pytannia detsentralizatsii vlady" [All-Ukrainian forum of legal scholars "The latest constitutional process in Ukraine: the issue of decentralization of power"]. *Pravo. Visnyk. Dodatok do zhurnalu «Pravo Ukrainy»*. Kyiv: In Yure, 46–49 [in Ukrainian].
7. Skrypniuk, O. (2015). Vseukrainskyi forum uchenykh pravoznavtsiv "Novitnii konstytutsiinyi protses v Ukraini: pytannia detsentralizatsii vlady" [All-Ukrainian forum of legal scholars "The latest constitutional process in Ukraine: the issue of decentralization of power"]. *Pravo. Visnyk. Dodatok do zhurnalu «Pravo Ukrainy»*. Kyiv: In Yure, 27–28 [in Ukrainian].
8. Hroisman, V. (2015). Detsentralizatsiia vlady – klichove pytannia konstytutsiinoï reformy. Vseukrainskyi forum uchenykh pravoznavtsiv «Novitnii konstytutsiinyi protses v Ukraini: pytannia detsentralizatsii vlady» [Decentralization of power is a key issue of constitutional reform. All-Ukrainian forum of legal scholars "The latest constitutional process in Ukraine: the issue of decentralization of power"]. *Pravo. Visnyk. Dodatok do zhurnalu «Pravo Ukrainy»*. Kyiv: In Yure, 9–10 [in Ukrainian].

9. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini [On the approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine]: zatv. rozpor. KМУ vid 1 kvitnia 2014 r. № 333-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

10. Dorozhnia karta detsentralizatsii: reforma mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady [Road map of decentralization: reform of local self-government and territorial organization of power]. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/news/17406> [in Ukrainian].

11. Sotsialna sfera – reformy v dii [Social sphere – reforms in action]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/socialna-sfera-reformi-v-dii> [in Ukrainian].

12. Pro sotsialni posluhy [About social services]: Zakon Ukrainy vid 17.01.2019r. №2671-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Tex> [in Ukrainian].

13. Kotova, L.V. (2023). Rozvytok ta zabezpechennia sotsialnoi sfery na rivni obiednanykh terytorialnykh hromad [Development and provision of the social sphere at the level of united territorial communities]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka*, 2(46), 146–159. Retrieved from: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/729/693> [in Ukrainian].

14. Baranyk, L. B. (2014). Finansove zabezpechennia systemy sotsialnoho zakhystu naseleння: teoretychnyi aspekt [Financial provision of the system of social protection of the population: theoretical aspect]. *Visnyk DDFa. Ekonomichni nauky*, 1, 8–15 [in Ukrainian].

15. Ivanova, A. (2021). Osoblyvosti zabezpechennia sotsialnoho zakhystu v umovakh detsentralizatsii biudzhetykh povnovazhen [Peculiarities of providing social protection in conditions of decentralization of budgetary powers]. *Svit finansiv*, 1(66), 38–47 [in Ukrainian].

16. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [About local self-government in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 r. № 280/97-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

17. Metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii ta zabezpechennia diialnosti terytorialnoi hromady u sferakh sotsialnoho zakhystu naseleння ta zakhystu prav ditei [Methodological recommendations for organizing and ensuring the activities of the territorial community in the areas of social protection of the population and protection of children's rights]: zatv. nakazom Minsotspolityky Ukrainy vid 30.12.2020 №868 Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/documents/5908.html> [in Ukrainian].

Kotova Liubov,

PhD in Law, Professor,

Head of the Department of Public and Private Law

(Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2521-0015>

THE IMPACT OF DECENTRALIZATION REFORM ON THE SPHERE OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION IN UKRAINE

The system of social protection of the population serves as an indicator of the stable development of society. Therefore, in the context of decentralization reform, local authorities have acquired powers to provide social protection and have become direct providers of social services to ensure that citizens (community residents) have an adequate level of social protection in accordance with established norms and standards. The scientific publication provides a general theoretical analysis of the concept of "decentralization" and its characteristic features. It is emphasized that ensuring an adequate level of social protection for the population remains a priority for Ukraine, especially as the number of people in need of such protection is only increasing due to the ongoing war. It is noted that the centralized model of social protection involves the provision of social services through intermediary structures, while the decentralized model involves direct financing of social services, where, in the process of decentralization of budgetary powers, part of the state's functions for providing social protection is transferred to territorial communities. The conclusion is made that the Law of Ukraine "On Social Services" is a reformist law aimed at improving the system of providing social services, taking into account the real needs of community residents. Some aspects of the organization and provision of activities of the territorial community in the areas of social protection of the population and child protection are highlighted.

Key words: social protection, population protection, social services, local self-government, territorial organization of power, reform, decentralization, decentralized model of social protection.

Надіслано до редколегії 09.09.2024

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 351:342.5

DOI 10.32782/2523-4269-2024-88-28-33

Марущак Олександр Анатолійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу

(Пенітенціарна академія України, м. Чернігів)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6153-9868>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС МІНІСТЕРСТВ В СИСТЕМІ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

У статті досліджується адміністративно-правовий статус міністерств у системі центральних органів виконавчої влади України. Міністерства є ключовими елементами у структурі центральних органів виконавчої влади, відіграючи важливу роль у формуванні та реалізації державної політики. Їх адміністративно-правовий статус визначається як сукупність прав, обов'язків, повноважень та відповідальності, закріплених у законодавчих актах. У статті аналізуються основні нормативно-правові акти, що регулюють діяльність міністерств. Досліджено особливості організаційної структури міністерств, включаючи їх внутрішні підрозділи та взаємодію з іншими органами виконавчої влади. Особливу увагу приділено ролі міністерств у системі управління державними справами, їх впливу на розробку та впровадження державних програм та стратегій.

Ключові слова: Конституція України, адміністративно-правовий статус, центральні органи виконавчої влади, державна політика, міністерство, адміністративний механізм, правові норми, адміністративне регулювання, принципи, правовий статус.

Постановка проблеми. Виконавча влада в системі поділу влади покликана забезпечувати реалізацію норм законодавства, їх виконання державними органами та всіма громадянами, тим самим забезпечувати здійснення державної політики. А тому необхідно створення спеціального механізму виконавчої влади, тобто системи державних органів, які ефективно управляють економічною, соціально-культурною та адміністративно-політичною сферами життя країни. Сьогодні в Україні досить актуальним є пошуки способів підвищення ефективності організації та функціонування системи державних органів, вибір їх оптимальної моделі, використання раціональних форм та методів впливу на соціальні процеси. У зв'язку з цим постає питання про правовий статус таких державних органів.

Сучасні реформи державного управління в Україні, визначені Стратегією реформування державного управління на 2022–2025 роки, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. [1], спрямовані на вдосконалення організаційної структури міністерств та підвищення їх ефективності в системі органів виконавчої влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про значну увагу науковців до проблем адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади, зокрема, міністерств.

Окремі аспекти цього питання досліджували такі вчені, як: В. Авер'янов, О. Безпалова, Є. Білокур, Д. Горбач, В. Дем'янчик, О. Дмитренко, С. Ківалов, Т. Коломоєць, В. Кондратенко, О. Копиленко, Д. Лунін, О. Марченко, В. Медяник, В. Резніченко, М. Руденко, М. Сідор, С. Шестаков, Р. Щокін та інші. Поряд з тим, Поряд з тим, аналіз наукових джерел показує, що питання адміністративно-правового статусу міністерств залишається актуальним та потребує подальшого дослідження. Це обумовлено необхідністю вдосконалення правового регулювання діяльності міністерств, підвищення їх ефективності в умовах реформування державного управління та інтеграційних процесів.

Метою статті є аналіз та узагальнення теоретичних і практичних аспектів адміністративно-правового статусу міністерств у системі центральних органів виконавчої влади, визначення їх ролі у формуванні та реалізації державної політики, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання та підвищення ефективності їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. Для визначення змісту адміністративно-правового статусу міністерства у системі центральних органів виконавчої влади, в першу чергу необхідно зосередити увагу на термінологічних особливостях пропонованої категорії та відштовхуватися від таких понять як «статус», «пра-

вовий статус», «правовий статус державного органу» тощо.

У юридичній науці термін «статус» означає сукупність прав, обов'язків та відповідальності, що визначають положення суб'єкта у правових відносинах. Статус може стосуватися як фізичних осіб, так і юридичних осіб, органів влади або інших суб'єктів права. У перекладі з латинського «status» означає положення, стан чого-небудь або будь-кого [2, с. 578].

Правовий статус – це комплексне поняття, яке відображає правове положення суб'єкта в системі правовідносин і визначає межі його правомірної поведінки. Аналіз наукової юридичної літератури дає підстави зробити висновок, що поняття «статус» та «правовий статус» взаємопов'язані, але мають різні значення і використовуються в різних контекстах. Поняття «статус» за обсягом є ширшим поняттям та відноситься до положення або ролі особи чи об'єкта в певній системі або середовищі та включає соціальний, економічний, професійний або інший контекст. «Правовий статус» є конкретнішим поняттям і відноситься до сукупності прав та обов'язків, визначених законодавством для особи або організації. Таким чином, правовий статус є складовою загального статусу та конкретизує правові аспекти положення особи чи організації в суспільстві, забезпечуючи юридичні підстави для реалізації прав та виконання обов'язків.

Отже, хоча обидва поняття відображають положення суб'єкта в певній системі, правовий статус зосереджується на правовому аспекті цього положення та регулюється відповідними законами та нормативними актами. Як зазначає О. Ф. Скакун: «правовий статус – це система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права координує свою поведінку в суспільстві» [3, с. 59; 4, с. 32].

Таким чином, ознаки правового статусу визначаються низкою характеристик, які відображають положення суб'єкта в правовій системі: правосуб'єктність, сукупність прав та обов'язків (правовий статус включає всі права та обов'язки, які закріплені за конкретним суб'єктом права (громадянином, юридичною особою тощо)), гарантії правового захисту (механізми та процедури, які забезпечують захист прав суб'єкта права та відновлення порушених прав), юридична відповідальність (можливість зазнати юридичної відповідальності за порушення встановлених норм та обов'язків), індивідуалізація (кожен суб'єкт права має унікальний правовий статус, який може залежати від різних факторів, таких як громадянство, вік, соціальний стан, професія тощо), закріплення у нормативно-правових актах.

У науковій літературі неодноразово наголошувалося на необхідності досліджень правового статусу органу державної влади як важливої передумови пізнання його сутності та ролі в управлінській діяльності, визначення напрямків та засобів його вдосконалення.

В цілому, розгляду питання правового статусу державних органів в науковій літературі приділяється недостатньо уваги. Державні органи, як відомо, є важливим суб'єктом адміністративного права [5, с. 134].

Нині перелік таких суб'єктів досить різноманітний. Однак усіх їх поєднує володіння особливою юридичною ознакою – адміністративною правосуб'єктністю. Традиційно її розглядають як взаємозв'язок двох елементів: адміністративної правоздатності та адміністративної дієздатності. Адміністративна правоздатність

являє собою встановлену законом можливість суб'єкта мати права у сфері, що регулюється адміністративним правом, вступати в різного роду адміністративні правовідносини, набувати права та нести обов'язки.

У свою чергу, адміністративна дієздатність – можливість та здатність суб'єкта своїми самостійними осмисленими діями набувати прав, створювати та нести обов'язки, а також нести відповідальність за свої дії (у ряді випадків – і за бездіяльність). Інакше кажучи, адміністративна дієздатність означає можливість практичної реалізації адміністративної правоздатності. Адміністративна правоздатність є проявом загальної правоздатності, тобто встановленої та охоронюваної державою можливості даного суб'єкта вступати у різноманітні правові відносини. Для виникнення адміністративно-правових відносин такою передумовою є адміністративна правоздатність, що виражається у певній можливості, передбаченій адміністративно-правовими нормами, даного суб'єкта набувати адміністративно – правові обов'язки та права, а також нести юридичну відповідальність за їх практичну реалізацію у сфері державного управління [6, с. 154].

Таким чином, кожна особа, яка наділена нормами адміністративного права, відповідними правами та обов'язками в аналізованій сфері є суб'єктом адміністративного права. Характерною для них властивістю є можливість бути учасником конкретних адміністративно-правових відносин. Отже, говорячи про суб'єктів адміністративного права, необхідно мати на увазі, насамперед, не їх перелік, а основні позиції, що характеризують адміністративно-правовий статус кожного з них.

Враховуючи предмет нашого дослідження, необхідно зосередити увагу саме на питанні поняття «адміністративно-правовий статус». Аналіз наукових визначень дає підстави зробити висновок, що науковці не вбачають єдності стосовно його трактування. А тому пропонуємо розглянути деякі наукові підходи.

С. В. Ківалов розглядає адміністративно-правовий статус як «сукупність його функцій, завдань і компетенцій» [7, с. 45; 8, с. 76]. С. Шестаков, досліджуючи адміністративно-правовий статус міліції, під ним розуміє «правову категорію, що характеризує його місце в системі суспільного розподілу праці, визначає межі діяльності працівника щодо інших суб'єктів правовідносин, врегульованих адміністративно-правовими нормами» [9, с. 9; 10, с. 429]. Т. О. Коломєць поняття «адміністративно-правовий статус» визначає наступним чином: «це сукупність суб'єктивних прав і обов'язків закріплених нормами адміністративного права за певним органом» [6, с. 64; 4, с. 33]. Крім того, вчена зазначає, що обов'язковою ознакою набуття суб'єктом адміністративно-правового статусу є наявність у нього конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, що реалізуються у рамках як адміністративних правовідносин, так і поза ними. Я. Гріненко визначає зміст адміністративно-правового статусу, під яким розуміє «сукупність завдань, функцій, повноважень, юридичних гарантій діяльності та видів юридичної відповідальності спеціального державного суб'єкта права у своїй сфері забезпечення державної політики, що закріплені та реалізуються у відповідних нормативно-правових актах» [11, с. 8; 10, с. 429]. Проводячи дослідження адміністративно-правового статусу органів державної влади, В. Б. Авер'янов визначив це поняття як: «компетенція (права і обов'язки), які є головною складовою змісту правового статусу кожного органу, що доповнюються такими важливими еле-

ментами, як: завдання, функції, характер взаємозв'язків з іншими органами, місце в ієрархічній структурі органів виконавчої влади, порядок вирішення установчих і кадрових питань тощо». В структурі адміністративно-правового статусу органу влади В. Б. Авер'янов виділив три блоки: 1) цільовий блок; 2) структурно-організаційний; 3) компетенційний [12, с. 156; 8, с. 76].

Таким чином, аналіз наукових визначень поняття «адміністративно-правовий статус» дає підстави констатувати, що зазначене поняття включає в себе сукупність прав, обов'язків і повноважень суб'єктів адміністративного права, а також їх місце в системі державного управління. Це поняття є ключовим для розуміння взаємовідносин між громадянами, юридичними особами та державними органами в адміністративно-правовій сфері. Отже, основними компонентами адміністративно-правового статусу є: права (це встановлені законодавством можливості суб'єкта реалізувати свої інтереси та задовольняти потреби в адміністративно-правовій сфері), обов'язки (це покладені на суб'єкта вимоги діяти певним чином відповідно до законодавства), повноваження (це конкретні права та обов'язки, які суб'єкт може реалізувати в межах своєї компетенції), відповідальність (це обов'язок нести правові наслідки за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків), юридичні гарантії (це механізми, які забезпечують реалізацію прав і обов'язків суб'єкта, а також захист від неправомірних дій інших суб'єктів або органів влади).

Таким чином, адміністративно-правовий статус – це комплексний правовий інститут, що визначає роль і положення суб'єктів у системі адміністративного права, їх взаємовідносини з іншими суб'єктами та органами державної влади, а також правові механізми реалізації та захисту їхніх прав та інтересів.

Виходячи з аналізу змісту поняття «адміністративно-правовий статус», визначимо елементи адміністративно-правового статусу міністерств. Адміністративно-правовий статус міністерств визначає їх місце та роль у системі органів виконавчої влади, а також регулює порядок їх діяльності, права, обов'язки і відповідальність. Основні елементи цього статусу можна розділити на декілька ключових аспектів:

1. Правова основа діяльності міністерств. Міністерства створюються і функціонують на підставі законодавчих актів, які регламентують їхні функції, повноваження, порядок утворення та діяльності. Основними джерелами права, що регулюють діяльність міністерств, є:

– Конституція України. Основний закон держави, який визначає систему органів виконавчої влади, включаючи міністерства. Стаття 116 Конституції визначає основні повноваження Кабінету Міністрів України, до складу якого входять міністри [13].

– Закон України «Про Кабінет Міністрів України» [14]. Цей закон детально регламентує організацію, повноваження та порядок діяльності Кабінету Міністрів та міністерств. Він встановлює правовий статус міністрів, їхні обов'язки, а також порядок взаємодії міністерств з іншими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування.

– Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» [15]. Цей закон детально регламентує правові засади організації, функціонування та відповідальності міністерств і забезпечує чітку правову базу для їх функціонування, що сприяє ефективному управлінню та реалізації державної політики в різних сферах суспільного життя.

– Положення про міністерства. Кожне міністерство діє на основі окремого положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України. Це положення визначає специфічні функції, завдання, права та обов'язки конкретного міністерства, а також структуру та порядок роботи його апарату.

– Інші закони та нормативно-правові акти. Діяльність міністерств також регулюється спеціальними законами та підзаконними актами, які визначають порядок реалізації конкретних галузевих повноважень. Наприклад, законодавство про охорону здоров'я регулює діяльність Міністерства охорони здоров'я, законодавство про освіту – діяльність Міністерства освіти і науки тощо.

– Розпорядження та постанови Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів може приймати розпорядження та постанови, які конкретизують та деталізують виконання завдань, покладених на міністерства.

– Внутрішні нормативні акти міністерств. Міністерства можуть приймати власні нормативні документи (накази, інструкції, положення), які регламентують внутрішню організацію їхньої діяльності, проте такі акти повинні відповідати чинному законодавству України.

Отже, діяльність міністерств в Україні базується на комплексі нормативно-правових актів, які створюють правове поле для їх функціонування, забезпечуючи координацію роботи в межах визначених повноважень та завдань.

2. Структура та функції міністерств. Міністерства є центральними органами виконавчої влади, відповідальними за формування та реалізацію державної політики в певних сферах суспільного життя (економіка, освіта, охорона здоров'я, оборона тощо). Кожне міністерство має свою структуру, яка зазвичай включає центральний апарат, департаменти, управління, відділи та інші підрозділи.

Відповідно до Стратегії реформування державного управління на 2022–2025 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. [1], передбачено низку заходів щодо оптимізації структури та функцій міністерств з метою підвищення їх ефективності. Зокрема, Стратегія передбачає реформування системи внутрішнього контролю, впровадження сучасних методів управління персоналом та посилення підзвітності міністерств. У 2024 році в Україні почалася масштабна реформа державного управління, яка передбачає значне скорочення кількості міністерств. Структура міністерств в Україні останнім часом зазнає значних змін. Уряд планує скоротити кількість міністерств на третину, з 20 до 14, для підвищення ефективності та оптимізації роботи урядових органів. Однак, деякі ключові міністерства залишаться без змін, зокрема: Міністерство енергетики, Міністерство закордонних справ, Міністерство фінансів, Міністерство юстиції, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство оборони, Міністерство освіти і науки, Міністерство охорони здоров'я [16].

Реформа також передбачає створення Центру уряду, який буде відповідати за юридичну підтримку, кадрові та бухгалтерсько-фінансові питання, а також швидку підготовку документів для міністерств. Це дозволить міністерствам зосередитися на формуванні державної політики та залучити висококваліфікованих спеціалістів [17].

Що стосується чисельності співробітників, передбачається суттєве скорочення штату в центральних апаратах

тах міністерств та інших центральних органах виконавчої влади [16].

На нашу думку, ці зміни спрямовані на підвищення ефективності роботи урядових органів та оптимізацію управлінських процесів в умовах сучасних викликів. Ці структурно-організаційні перетворення покликані зробити уряд більш гнучким і здатним швидко реагувати на виклики, що постають перед країною в умовах війни та економічних труднощів.

3. Компетенція і повноваження міністерств. Основними завданнями міністерства як органу, що забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох сферах, є [14]:

- забезпечення нормативно-правового регулювання;
- визначення пріоритетних напрямів розвитку;
- інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики;
- узагальнення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення та внесення в установленому порядку проектів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Президенту України та Кабінету Міністрів України;
- забезпечення здійснення соціального діалогу на галузевому рівні;
- здійснення інших завдань, визначених законами України.

4. Керівництво міністерств та їх підпорядкованість. Міністерства очолюють міністри, які мають заступників, що допомагають у виконанні їх обов'язків. Члени Кабінету Міністрів України, крім Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України і Міністра закордонних справ України, призначаються на посаду Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України. Міністр Міністерства підпорядковуються Кабінету Міністрів України [14].

5. Відповідальність та звітність. Міністерства несуть відповідальність за виконання своїх функцій перед Кабінетом Міністрів України, Президентом України та Верховною Радою України. Вони зобов'язані надавати звіти про свою діяльність і виконання державної політики у відповідній сфері.

6. Взаємодія міністерств з іншими органами влади, громадськими організаціями та міжнародними інституціями. Міністерства тісно співпрацюють з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та міжнародними інституціями. Це забезпечує ефективне виконання завдань державної політики і узгодження дій на всіх рівнях управління. Основними засадами цієї взаємодії є [15]:

- координація з іншими органами влади. Міністерства співпрацюють з іншими урядовими відомствами для забезпечення взаємодії та узгодженості дій. Це може включати обмін інформацією, розробку спільних стратегій та координацію дій у сферах, що перетинаються;
- співпраця з громадськими організаціями. Міністерства взаємодіють з громадськими організаціями для врахування громадської думки, отримання обґрунтованих рекомендацій та забезпечення широкої підтримки для своїх ініціатив. Це може включати консультації зі зацікавленими сторонами, спільні проекти або обговорення законодавчих ініціатив;
- співпраця з міжнародними інституціями. Міністерства співпрацюють з міжнародними організаціями, такими як ООН, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд тощо, для реалізації спільних проектів,

обміну досвідом та отримання підтримки у вирішенні загальних проблем;

– розробка механізмів партнерства та співпраці. Міністерства можуть створювати спеціальні механізми для взаємодії з іншими суб'єктами, такі як робочі групи, комітети або форуми, які сприяють обміну інформацією та спільній роботі над конкретними завданнями;

– транспарентність та відкритість. Важливим аспектом взаємодії є забезпечення транспарентності та відкритості у взаємодії з усіма зацікавленими сторонами, що сприяє підвищенню довіри та легітимності прийнятих рішень.

Саме ці принципи допомагають міністерствам ефективно взаємодіяти з різними зацікавленими сторонами та досягати кращих результатів у вирішенні складних проблем.

Висновки. Таким чином, адміністративно-правовий статус міністерств визначає їхні основні завдання, структуру, права, обов'язки та підзвітність. Наявність нормативно-правового закріплення адміністративно-правового статусу забезпечує правові межі для ефективної реалізації державної політики в різних сферах суспільного життя, сприяє координації між органами влади і забезпечує дотримання законності та правопорядку. До основних особливостей цього статусу відносяться: підзвітність перед Кабінетом Міністрів України, повноваження та функції, фінансування, кадрові питання, організаційна структура, контроль та звітність, а також публічний характер діяльності. На нашу думку, важливим кроком для підвищення ефективності державного управління є розробка та внесення змін до законодавства щодо адміністративно-правового статусу міністерств за наступними напрямами:

- чітке визначення повноважень та функцій міністерств. Необхідно чітко визначити та закріпити в законодавстві основні функції та повноваження міністерств, що дозволить уникнути дублювання функцій і конфліктів між різними міністерствами. Пропонується розробити загальний закон про міністерства, який би включав визначення функціональних обов'язків кожного міністерства, а також процедури координації між міністерствами;
- зміцнення автономії міністерств. Пропонується запровадити законодавчі норми, які гарантують незалежність міністерств у прийнятті управлінських рішень у межах їх компетенції, що включає забезпечення фінансової автономії, а також мінімізацію втручання політичних органів у діяльність міністерств;
- підвищення прозорості та підзвітності. Для забезпечення підзвітності міністерств пропонуємо впровадити механізми контролю та звітності, а саме: регулярне оприлюднення звітів про діяльність міністерств, а також введення індикаторів оцінки ефективності роботи міністерств;
- запровадження сучасних методів управління. Пропонується законодавчо закріпити обов'язкове впровадження сучасних методів управління та новітніх технологій у діяльності міністерств: електронне врядування, а також впровадження систем управління якістю (наприклад, ISO 9001);
- оптимізація кадрової політики. Пропонується вдосконалити процедури підбору та оцінки кадрів у міністерствах, а саме: прозорі конкурси на заміщення посад, а також регулярні атестації та навчання державних службовців;
- інтернаціоналізація діяльності міністерств. Пропонуємо закріпити в законодавстві норми, які сприяють

активній участі міністерств у міжнародних організаціях і програмах положення щодо взаємодії з міжнародними партнерами, а також щодо запозичення та адаптація кращих світових практик;

– посилення антикорупційних заходів. Необхідно запровадити додаткові антикорупційні механізми, а саме: зобов'язати міністерства регулярно проходити антикорупційні аудити, а також впровадити спеціальні

програми підвищення антикорупційної культури серед працівників.

Ці пропозиції можуть стати основою для розробки нових або внесення змін до існуючих законодавчих актів, що регулюють діяльність міністерств. Це дозволить підвищити ефективність та прозорість їх роботи, а також зміцнити довіру громадськості до державних інститутів.

Список використаних джерел

1. Стратегія реформування державного управління на 2022–2025 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 року № 831-р. // Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.05.2024).
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. ред.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2003. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.
3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
4. Безпалова О. І., Горбач Д. О. Поняття та структура адміністративно-правового статусу Національної гвардії України. *Forum Prava*, 2017. № 5. С. 31–38.
5. Адміністративне право: підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гарашук, В. В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гарашука, В. В. Зуй. Харків: Право, 2010. 624 с.
6. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
7. Ківалов С. В., Біла Л. Р. Адміністративне право України: навчально-методичний посібник. Вид. друге, перероб. і доп. Одеса: Юридична література, 2002. 312 с.
8. Резніченко В. О. Адміністративно-правовий статус міністерства освіти і науки України. *Юридична наука*. № 5 (107). 2020. Том 2. С. 74–83.
9. Шестаков С. Адміністративно-правовий статус працівника міліції: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2003. 20 с.
10. Руденко М.М. Адміністративно-правовий статус Міністерства внутрішніх справ України в системі забезпечення організації та діяльності Міністерства внутрішніх справ України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 428–430.
11. Грінченко Я. Адміністративно-правовий статус Збройних Сил України у системі суб'єктів протидії злочинності: автореф. дис. ... к.ю. н. : 12.00.07. 2020. 18 с.
12. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ: Юрид. думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. 2004. 584 с.
13. Конституція України від 29.06.1996 р. 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.05.2024).
14. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII // Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 30.05.2024).
15. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року № 3166-VI // Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (дата звернення: 30.05.2024).
16. 14 міністерств замість 20: в Україні зміниться структура уряду. Фокус. URL: <https://focus.ua/uk/politics/536333-14-ministerstv-vmesto-20-v-ukraine-izmenitsya-struktura-pravitelstva-smi> (дата звернення: 30.05.2024).
17. Шмигаль анонсував скорочення міністерств в Україні на третину. Українська правда. 4 березня 2024. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2024/03/4/7444867/> (дата звернення: 30.05.2024).

References

1. Stratehiia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia na 2022–2025 roky [Public Administration Reform Strategy for 2022–2025]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 lypnia 2021 roku № 831-r. // Ofitsiina internet-storinka Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text> (data zvernennia: 30.05.2024) [in Ukrainian].
2. Shemshuchenko, YU. S. (Red.) etc. (2003). *Yurydychna entsyklopediya [Law Encyclopedia]*. v 6 t. Kyiv: Ukrayins'ka entsyklopediya. T. 5: P-S [in Ukrainian].
3. Skakun, O. F. (2001). *Teoriya derzhavy i prava: pidruchnyk [Theory of state and law: a textbook]*. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
4. Bezpalova, O.I., & Horbach, D.O. (2017) Poniattia ta struktura administratyvno-pravovoho statusu Natsionalnoi hvardii Ukrainy [The concept and structure of the administrative and legal status of the National Guard of Ukraine]. *Forum Prava*. № 5. S. 31–38 [in Ukrainian].
5. Bytyak, YU. P., Harashchuk, V. M., & Bohuts'kyu, V. V. etc.; Bytyak, YU. P., Harashchuk, V. M., & Zuy, V. V. (Reds.). (2010). *Administratyvne pravo: pidruchnyk [Administrative Law: Textbook]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. Kolomojets', T. O. (2011). *Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyy kurs: pidruch.* [Administrative Law of Ukraine. Academic course: underground]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
7. Kivalov, S. V., & Bila, L. P. (2002). *Administratyvne pravo Ukrainy: navchalno-metodychnyi posibnyk [Administrative law of Ukraine: educational and methodological manual]*. Odessa: Yurydychna literatura [in Ukrainian].
8. Reznichenko, V. O. (2020). Administratyvno-pravovyi status ministerstva osvity i nauky Ukrainy. [Administrative and legal status of the Ministry of Education and Science of Ukraine]. *Yurydychna nauka*. № 5(107). Tom 2. S. 74–83 [in Ukrainian].

9. Shestakov, S. (2003). Administratyvno-pravovyi status pratsivnyka militsii [Administrative and legal status of a police officer]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
10. Rudenko, M. M. (2023). Administratyvno-pravovyi status Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy v systemi zabezpechennia orhanizatsii ta diialnosti Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [Administrative and legal status of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the system of ensuring the organization and activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. №5. S. 428–430 [in Ukrainian].
11. Hrinenko, Ya (2020). Administratyvno-pravovyi status Zbroinykh Syl Ukrainy u systemi subiektiv protydii zlochynnosti [Administrative and legal status of the Armed Forces of Ukraine in the system of crime prevention entities]. *Extended abstract of Candidate's thesis*, 18 p. [in Ukrainian].
12. Administratyvne pravo Ukrainy (2004). Akademichniy kurs: pidruchnyk [Administrative law of Ukraine. Academic course: textbook]: u 2 t. / red. kol.: V.B. Averianov (holova) ta in. Kyiv: Yuryd. dumka, 2004. T. 1: Zahalna chastyna [in Ukrainian].
13. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. (1996). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 30.05.2024) [in Ukrainian].
14. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy [About the Cabinet of Ministers of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 27 liatoho 2014 r. № 794-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (data zvernennia: 30.05.2024) [in Ukrainian].
15. Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady [About central bodies of executive power]: Zakon Ukrainy vid 17 berezne 2011 roku № 3166-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (data zvernennia: 30.05.2024) [in Ukrainian].
16. 14 ministerstv zamist 20: v Ukraini zminytsia struktura uriadu [14 ministries instead of 20: the government structure will change in Ukraine]. *Fokus*. Retrieved from: <https://focus.ua/uk/politics/536333-14-ministerstv-vmesto-20-v-ukraine-izmenicya-struktura-pravitelstva-smi>(data zvernennia: 30.05.2024) [in Ukrainian].
17. Shmyhal anonsuvav skorochennia ministerstv v Ukraini na tretynu [Shmyhal announced the reduction of ministries in Ukraine by a third.]. *Ukrainska pravda*. 4 bereznia 2024. Retrieved from: <https://www.ppravda.com.ua/news/2024/03/4/7444867/> (data zvernennia: 30.05.2024) [in Ukrainian].

Marushchak Oleksandr,

PhD in Law, Associate Professor,

Professor at the Department of Administrative, Civil and Economic Law and Process

(Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv)

ORCID ID: 0000-0001-6153-9868

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF MINISTRIES IN THE SYSTEM OF CENTRAL EXECUTIVE BODIES

The article studies ministries' administrative and legal status in Ukraine's central executive authorities. Ministries play a crucial role in formulating and implementing state policies. Ministries play a crucial role in formulating and implementing state policies. Their administrative and legal status comprises rights, duties, opportunities, and responsibilities defined by legislative acts.

The study analyzes the legislative and regulatory framework governing ministry activities, including the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine 'On Central Bodies of Executive Power', as well as other regulations on the formation, reorganization, and dissolution of ministries and their functions.

The peculiarities of the organizational structure of ministries, including their internal divisions and interaction with other bodies of executive power, have been studied. The issues of personnel policy, appointment and dismissal of heads of ministries, and mechanisms of control over their activities are considered. Special attention is paid to the role of ministries in the system of public affairs management, and their influence on the development and implementation of state programs and strategies. The Problems and challenges the ministries face in fulfilling their functions are revealed. Among them are the issues of management efficiency, coordination between different ministries, and ensuring transparency and accountability of their activities. Examples of practical application of legislative norms in the activities of specific ministries are given, as well as ways to improve their administrative and legal status.

A separate section is devoted to the interaction of ministries with other branches of power, particularly the legislative and judicial branches. The ministry's role in preparing and implementing legislative initiatives and participation in law enforcement activities is analyzed. The author concludes that the administrative and legal status of ministries is a key factor determining their role and place in the system of central executive authorities.

Key words: the Constitution of Ukraine, administrative status, central bodies of executive power, state policy, ministry, administrative mechanism, legal norms, administrative regulation, principles, legal status.

Надіслано до редколегії 31.05.2024

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.7

DOI 10.32782/2523-4269-2024-88-34-38

Валовий Євгеній Валерійович,

аспірант науково-дослідної лабораторії

з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5648-0126>**ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШАХРАЙСТВО,
ВЧИНЕНЕ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

У статті розглядаються особливості кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинене в умовах воєнного стану. Автором аналізуються останні зміни, внесені до національного кримінального законодавства після 2022 року. Вказано, що криміналізація та декриміналізація є елементами, які утворюють динаміку кримінального права та кримінального законодавства. Така динаміка, фактично, надає можливість подальшого існування принципу наступності у праві. Будь-які зміни, які вносяться до кримінального законодавства (це стосується як криміналізації, так і декриміналізації) повинні мати системний характер та відповідати всім принципам правотворчої діяльності та законодавчої техніки. Зауважується, що хаотизація процесу удосконалення кримінального законодавства може мати наслідком виникнення внутрішніх суперечностей (юридичних колізій та конкуренцій). Кримінальні правопорушення проти власності, як і насильницькі протиправні діяння, стабільно залишаються у кримінальному законодавстві України, зберігаючи ознаки, які не змінюються протягом останніх десятиліть. Логічно, що негативні суспільно-політичні та економічні зміни зумовлюють потребу у періодичному уточненні диспозицій норм та вторинної пеналізації майнових протиправних діянь. Особливості функціонування держави в умовах воєнного стану зумовили потребу у посиленні меж кримінальної відповідальності за низку кримінальних правопорушень проти власності. Отже, все наведене утворило підставу для констатації, що будь-яка криміналізація є соціально, політично та економічно зумовленою. Доведено доцільність викласти ч. 3 ст. 190 КК України у такій редакції: 3. Шахрайство, вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану, – карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років. Такий підхід, по-перше, надасть можливість систематизувати підхід до видів покарань, які можуть бути призначені за кримінальні правопорушення проти власності; по-друге, усуне суперечність щодо наявності додаткової кваліфікуючої ознаки – завдання значної шкоди.

Ключові слова: шахрайство, кримінальне правопорушення, власність, воєнний стан, криміналізація, декриміналізація, кваліфікація, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення проти власності є одним із небагатьох видів суспільно небезпечних діянь, які було криміналізовано у всіх цивілізованих державах майже одночасно із появою кримінального законодавства. Більшість змін, яких зазнали різні кримінальні закони у XX–XXI сторіччях були пов'язані зі зміною акценту із захисту колективного та державного майна на захист права власності громадян та уточнення форм реалізації об'єктивної сторони. Суспільно небезпечні діяння проти власності є найбільш яскравим прикладом існування наступності у кримінальному праві, динамізму кримінального законодавства та забезпечення відповідності підстав кри-

мінальної відповідальності вимогам актуального етапу державотворення. Зокрема це також стосується імплементації ассуі communitaire Європейського Союзу, гармонізації кримінального законодавства із положеннями міжнародного права та приведення його у відповідність вимогам, зумовленим особливим правовим режимом воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема удосконалення кримінальної відповідальності за шахрайство ставала предметом наукових досліджень багатьох учених, серед яких необхідно виокремити праці О.О. Дудорова, М.В. Смелянова, Р.О. Мовчана, В.О. Навроцького, Є.С. Назимка, М.М. Панова,

Т.І. Пономарьової, І.М. Чайки та інших. Водночас особливості кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинене в умовах воєнного стану вченими майже не розглядалися, що і зумовлює актуальність теми дослідження.

Метою статті є аналіз останніх змін та доповнень, внесених до національного кримінального законодавства щодо кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинене в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Так, говорячи про те, що шахрайство та взагалі кримінальні правопорушення проти власності є історично зумовленим соціально негативним феноменом, який потребував і потребує встановленої кримінально-правової заборони, необхідно звернути увагу на явище наступності у праві як підстави для криміналізації. Щодо новацій та їх кореляції із наступністю у кримінальному праві можна навести приклад збереження у чинному кримінальному законодавстві України простого складу шахрайства та передбачення кваліфікуючою ознакою такого діяння вчинення його шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, що забезпечує відповідність норми конкретному етапу розвитку держави та її здатність належним чином захищати право власності. Водночас інколи через втрату цінності окремих суспільних відносин або їх трансформацію збереження певних норм виключно з метою забезпечення принципу наступності може призводити до порушення принципу доцільності в системі принципів застосування норм права.

У цьому контексті Є.С. Назимко та Т.І. Пономарьова також вказували на те, що історизм в контексті правонаступності трактується з точки зору стабільного послідовного руху вперед, що виражається в обов'язковій мінливості явища, його вдосконалення, або навпаки – занедбання, а з часом й усунення. Так, наприклад, в кримінальному праві для боротьби із «мертвими нормами» та «дрімаючими нормами», які виникають в процесі генези кримінального законодавства та супроводжують його, існує декриміналізація, яка надає можливість усувати ті чи інші рудименти. За допомогою збереження зв'язку між етапами розвитку права забезпечується рух останнього, що і є наступництвом у праві, історично обумовленим [1, с. 25]. Таким чином, можна стверджувати, що криміналізація та декриміналізація є елементами, які утворюють динаміку кримінального права та кримінального законодавства. Така динаміка, фактично, надає можливість подальшого існування принципу наступності у праві. Проте будь-які зміни, які вносяться до кримінального законодавства (це стосується як криміналізації, так і декриміналізації) повинні мати системний характер та відповідати всім принципам правотворчої діяльності та законодавчої техніки. Хаотизація процесу удосконалення кримінального законодавства може мати наслідком виникнення внутрішніх суперечностей (юридичних колізій та конкуренцій).

Одним із сучасних прикладів вказаного може стати прийняття Закону України від 13.07.2023 № 3233-ІХ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень», метою якого стало уточнення попередніх змін, внесених до кримінального законодавства.

Кримінальні правопорушення проти власності, як і насильницькі протиправні діяння, стабільно залишаються у кримінальному законодавстві України, зберігаючи ознаки, які не змінюються протягом останніх десяти-

тиліть. Логічно, що негативні суспільно-політичні та економічні зміни зумовлюють потребу в періодичному уточненні диспозицій норм та вторинної пеналізації майнових протиправних діянь. Особливості функціонування держави в умовах воєнного стану зумовили потребу у посиленні меж кримінальної відповідальності за низку кримінальних правопорушень проти власності. Отже, все наведене утворює підставу для констатації, що будь-яка криміналізація є соціально, політично та економічно зумовленою.

Тривалий історичний досвід кримінально-правової охорони права власності та взагалі майнових прав громадян є безумовним визнанням високого ступеню суспільної небезпечності посягання на такі суспільні відносини. Логічно, що кримінальні правопорушення проти власності взагалі та шахрайства зокрема є діяннями, які мають найбільший кількісний показник, який щорічно фіксується. Відповідно до офіційної звітності Офісу Генерального прокурора [2], у 2019 році було обліковано 257608 кримінальних правопорушень проти власності, із них 12,5% складають діяння, передбачені ст. 190 КК України; у 2020 році всього обліковано 190258 суспільно небезпечних діянь проти власності, із них 14,1% – шахрайства; у 2021 році всього обліковано 158729 діянь проти власності, із них 15% – шахрайства; у 2022 році всього обліковано 113137 кримінальних правопорушень проти власності, із них 28,3% – шахрайства; у 2023 році – 178902 суспільно небезпечних діянь проти власності, із них 46,1% – шахрайства; станом на серпень 2024 року всього обліковано 109170 суспільно небезпечних діянь проти власності, із них 47,6% – шахрайства.

Наведені статистичні дані дозволяють зробити декілька важливих як з точки зору перспектив подальшого розвитку кримінально-правової політики, так і з точки зору кримінологічного прогнозування висновків: 1) з моменту повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну кількісний показник кримінальних правопорушень проти власності значно змінився у негативний бік. Особливої уваги в цьому контексті заслуговує те, що зростання кількості таких протиправних діянь відбулось не дивлячись на значне зменшення населення України; 2) за останні п'ять років кількість шахрайств відносно загальної кількості кримінальних правопорушень проти власності поступово зростала і після 2022 року набула свого піку – кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України наразі складає майже половину розглядуваного виду протиправних діянь. Це дозволяє вважати, що саме це утворило сукупність кримінологічних підстав для доповнення ст. 190 КК України такою кваліфікуючою ознакою як вчинення цього діяння в умовах воєнного стану.

Так, було прийнято Закон України від 13.07.2023 № 3233-ІХ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень», відповідно до якого ст. 190 КК України ч. 3 було викладено в такій редакції: 3. *Шахрайство, вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану, що завдало значної шкоди потерпілому, – карається...* [3].

У пояснювальній записці до проекту цього законодавчого акту було зауважено на тому, що Кримінальний кодекс України є системним і єдиним нормативно-правовим актом, який вичерпно регулює усі питання, що пов'язані з визнанням суспільно небезпечних діянь кримінальними правопорушеннями і встановленням

кримінальної відповідальності за їх вчинення (ч. 2 ст. 1, ч. 3 ст. 3 КК). Як єдиний у своїй галузі права кодифікований нормативно-правовий акт він побудований за пандектною системою, що обумовлює існування в Кодексі Загальної частини (яка передбачає спільні, загальні для всіх або багатьох кримінальних правопорушень приписи) і Особливої частини (приписи якої встановлюють спеціальні положення щодо окремих кримінальних правопорушень). При цьому для пандектної системи побудови нормативно-правового акту засадничим положенням є підкорення приписів Особливої частини приписам Загальної частини, пріоритет останніх над першими, неможливість суперечності перших останнім. У чинному КК України, в цілому, дотримується правило про відповідність приписів Особливої частини приписам його Загальної частини. Водночас, практика правозастосування виявила цілу низку випадків, коли в санкціях статей Особливої частини окремі види чи розміри покарань встановлені всупереч положенням Загальної частини КК України. Такий стан речей є неприпустимим, оскільки порушує принцип правової визначеності як неодмінну складову принципу верховенства права, що визнається і гарантується в Україні (ст. 8 Конституції України), створює підставу для не односторонності судової практики і порушення прав осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності [4].

Водночас такою редакцією ч. 3 ст. 190 КК України законодавець утворив певні суперечності. По-перше, шахрайство є єдиним видом кримінального правопорушення проти власності, яке передбачає кваліфіковану кримінальну відповідальність за вчинення в умовах воєнного стану **виключно у випадку, якщо воно завдало значної шкоди потерпілому**. Співвідношення суспільної небезпечності звичайної крадіжки, вчиненої в умовах воєнного стану, за яку передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років та шахрайства із наслідками у виді завдання значної шкоди є очевидним нерівномірним. По-друге, очевидне зростання кількості таких кримінальних правопорушень, які фіксуються після початку дії режиму воєнного стану дозволяє стверджувати про недоцільність визначення в ч. 3 ст. 190 КК України наслідку у виді «значної шкоди».

Також цікавим є підхід до меж санкції, встановленої за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 190 КК України, якою передбачено штраф від чотирьох до восьми тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (НМДГ) або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років [5]. Враховуючи те, що у зазначеній частині передбачено лише одну (об'єднану) кваліфікуючу ознаку, видається не у повній мірі зрозумілим, коли особі доцільно призначити покарання у виді штрафу (розмір якого, як видається, встановлений відповідно до розміру значної шкоди, завданого потерпілому від шахрайства, вчиненого в умовах воєнного стану), а коли – позбавлення волі строком до п'яти років. Відсутність інших альтернативних видів покарань видається не тільки недоцільним, а і суперечить загальним засадам інституту покарання. Логіка розміру штрафу, передбаченого у ч. 2 та ч. 3 ст. 190 КК України, із урахуванням наявності в обох випадках такої кваліфікуючої ознаки як завдання значної шкоди є незрозумілою, оскільки у першому випадку максимальний розмір штрафу складає чотири тисячі НМДГ, що не співвідноситься із розміром такої шкоди. Шахрайство є єдиним кримінальним правопорушенням проти власності, яке передбачає, що в умовах воєнного стану спричинена

кримінальним правопорушенням шкода має бути значною. Для всіх інших випадків завдання значної шкоди є альтернативною кваліфікуючою ознакою. Тенденції розвитку кримінального законодавства, зокрема у світлі реформування та вже наявного проекту нового Кримінального кодексу України в частині кримінальних правопорушень проти власності також є дискусійними. Особливо – у порівнянні із тенденціями розвитку права Європейського Союзу.

Аналіз положень проекту нового кримінального законодавства України надає підставу для констатації, що члени робочої групи відмовились від використання поняття «шахрайства», передбачивши використання обману або зловживання довірою одним із способів реалізації об'єктивної сторони при посяганні на чуже майно. Такий підхід, як видається, не є беззаперечним, оскільки у більшості міжнародних та європейських правових документів використовується саме поняття «шахрайства».

Так, у Директиві (ЄС) 2017/1371 Європейського парламенту та ради від 5 липня 2017 року про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів союзу, кримінально-правовими засобами визначено, що захист фінансових інтересів Союзу вимагає надання єдиного визначення шахрайства в рамках дії цієї Директиви, що має охоплювати шахрайські діяння відносно доходів, видатків та активів за рахунок загального бюджету Європейського Союзу, включаючи такі фінансові операції, як запозичення та кредитування. Поняття серйозних правопорушень проти спільної системи податку на додану вартість, утвореної Директивою Ради 2006/112/ЄС⁽⁸⁾, стосується найтяжчих форм шахрайства у сфері ПДВ, зокрема шахрайства за допомогою так званих каруселей, шахрайства через відсутніх торгівців та шахрайства в рамках злочинних організацій, що створює серйозні загрози для спільної системи ПДВ і, відповідно, для бюджету ЄС. Правопорушення проти спільної системи ПДВ повинні вважатися серйозними, якщо вони пов'язані з територією двох чи більше держав-членів, стали результатом шахрайських схем, унаслідок чого ці правопорушення вчинені структуровано з метою неправомірного скористання перевагами спільної системи ПДВ, а загальний розмір завданої правопорушеннями шкоди становить щонайменше 10000000 євро. Поняття загальної шкоди означає оцінену шкоду, що стала результатом усієї схеми шахрайства як для фінансових інтересів відповідних держав-членів, так і для Союзу, без урахування відсотків та санкцій. Ця Директива спрямована на сприяння діям та зусиллям у боротьбі з цим явищем злочинності [6]. Поняття шахрайства також використовується у стратегіях, скерованих на забезпечення національної та економічної безпеки, запобігання тероризму, легалізації (відмивання) майна, отриманого злочинним шляхом тощо.

Особливої уваги заслуговує те, що в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони проблеми протидії шахрайству присвячено окремий розділ.

У наведеній Угоді також зауважено, що сторони здійснюють допомогу згідно з принципами належного фінансового управління та співробітничать у сфері захисту фінансових інтересів України та ЄС, як це визначено в Додатку XLIII до цієї Угоди. Сторони вживають ефективних заходів з метою попередження та боротьби

із шахрайством, корупцією та іншою нелегальною діяльністю, *inter alia* шляхом взаємної адміністративної допомоги та спільної правової підтримки у сферах, охоплених цією Угодою. Із цією метою Україна також поступово приводить національне законодавство у відповідність до положень, викладених у Додатку XLIV до цієї Угоди. Додаток XLIII до цієї Угоди поширюється на будь-яку подальшу угоду чи фінансовий документ, що укладається між Сторонами, а також будь-який інший фінансовий документ ЄС, з яким Україна може бути пов'язана, без шкоди для будь-яких інших додаткових положень, які охоплюють аудит, перевірки на місцях, інспекції, контроль та заходи протидії шахрайству, *inter alia* такі, що здійснюються Управлінням з питань запобігання зловживанням та шахрайству (OLAF) та Європейським судом аудиторів (ECA) [7]. Отже, вказане дозволяє поставити під сумнів рішення щодо відмови у новому кримінальному законодавстві від поняття шахрайства.

Висновки. Таким чином, проведено дослідження надало можливість отримати такі висновки: 1) з моменту повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну кількісний показник кримінальних правопорушень проти власності значно змінився у негативний бік. Особливої уваги у цьому контексті заслуговує те, що зростання кількості таких протиправних діянь відбулось не дивлячись на значне зменшення населення України; 2) за останні п'ять років кількість шахрайств відносно загальної кількості кримінальних правопорушень проти власності поступово зростала і після 2022 року набула свого піку – кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України наразі складає майже половину розглядуваного виду протиправних діянь. Це дозволяє вважати, що саме це утворило сукуп-

ність кримінологічних підстав для доповнення ст. 190 КК України такою кваліфікуючою ознакою як вчинення цього діяння в умовах воєнного стану; 3) шахрайство є єдиним видом кримінального правопорушення проти власності, яке передбачає кваліфіковану кримінальну відповідальність за вчинення в умовах воєнного стану виключно у випадку, якщо воно завдало значної шкоди потерпілому. Співвідношення суспільної небезпечності звичайної крадіжки, вчиненої в умовах воєнного стану, за яку передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років та шахрайства без наслідків у виді завдання значної шкоди є очевидно нерівномірним; 4) очевидне зростання кількості таких кримінальних правопорушень, які фіксуються після початку дії режиму воєнного стану дозволяє стверджувати про недоцільність визначення в ч. 3 ст. 190 КК України наслідку у виді «завдання значної шкоди»; 5) відмова у проекті нового кримінального законодавства від поняття «шахрайство» не відповідає тенденціям розвитку європейського права та наразі чинним міжнародним правовим документам, зокрема і Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами.

Із урахуванням наведеного, видається доцільним викласти ч. 3 ст. 190 КК України у такій редакції: 3. *Шахрайство, вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану, – карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.* Такий підхід, по-перше, надасть можливість систематизувати підхід до видів покарань, які можуть бути призначені за кримінальні правопорушення проти власності; по-друге, усуне суперечність щодо наявності додаткової кваліфікуючої ознаки – завдання значної шкоди.

Список використаних джерел

1. Назимко Є. С., Пономарьова Т. І. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному та кримінально-виконавчому праві України та Польщі : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 332 с.
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень: Закон України від 13.07.2023 р. № 3233-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3233-20#Text>
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України (щодо усунення внутрішніх суперечностей у караності кримінальних правопорушень)». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/0c07972c-600a-4fad-90de-340b8c5c55df>
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Директива (ЄС) 2017/1371 Європейського парламенту та ради від 5 липня 2017 року про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів союзу, кримінально-правовими засобами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-17#Text
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2669

References

1. Nazymko, Ye. S., & Ponomarova, T. I. (2018). *Zvylnennia nepovnolitnikh vid pokarannia ta yoho vidbuvannia u kryminalnomu ta kryminalno-vykonavchomu pravi Ukrainy ta Polshchi [Exemption of minors from punishment and its serving in the criminal and criminal law of Ukraine and Poland]*: monohrafiia. Kyiv : VD «Dakor» [in Ukrainian].
2. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia [About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. *Ofis Heneralnoho prokurora*. Retrieved from: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> [in Ukrainian].
3. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo usunennia superechnosti u karanosti kryminalnykh pravoporushen [On making changes to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine regarding the elimination of inconsistencies in the punishment of criminal offenses]: *Zakon Ukrainy vid 13.07.2023 r. № 3233-IX (2023)*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3233-20#Text> [in Ukrainian].

4. Poiasniuvanna zapyska do do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin i dopovnen do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (shchodo usunennia vnutrishnikh superechnosti u karanosti kryminalnykh pravoporushen)» [Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On Amendments and Supplements to the Criminal Code of Ukraine (regarding the elimination of internal contradictions in the punishment of criminal offenses)"]. Retrieved from: [blob:https://itd.rada.gov.ua/0c07972c-600a-4fad-90de-340b8c5c55df](https://itd.rada.gov.ua/0c07972c-600a-4fad-90de-340b8c5c55df) [in Ukrainian].

5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III (2001). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

6. Dyrektyva (IeS) 2017/1371 Yevropeiskoho parlamentu ta rady vid 5 lypnia 2017 roku pro borotbu z shakhraistvom, spriamovanyim proty finansovykh interesiv soiuzu, kryminalno-pravovymy zasobamy [Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council of July 5, 2017 on combating fraud against the financial interests of the Union by criminal law means]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-17#Text [in Ukrainian].

7. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2669 [in Ukrainian].

Valovyi Yevhenii,

Postgraduate Student,

Research Laboratory for the Prevention of the Criminal Offenses Faculty No. 3

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5648-0126>

FEATURES OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR FRAUD COMMITTED DURING THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

The article examines the specifics of criminal liability for fraud committed under martial law. The author analyzes the latest changes made to the national criminal legislation after 2022. It is indicated that criminalization and decriminalization are elements that form the dynamics of criminal law and criminal legislation. Such dynamics, in fact, enable the continued existence of the principle of continuity in law. Any changes made to criminal legislation (this applies to both criminalization and decriminalization) must be systemic and comply with all principles of law-making activity and legislative technique. It is noted that the chaos of the process of improving the criminal legislation may result in the emergence of internal contradictions (legal conflicts and competitions). Criminal offenses against property, as well as violent illegal acts, remain stable in the criminal legislation of Ukraine, retaining characteristics that have not changed over the past decades. It is logical that negative socio-political and economic changes lead to the need for periodic clarification of dispositions of norms and secondary criminalization of property illegal acts. Peculiarities of the functioning of the state in the conditions of martial law led to the need to strengthen the limits of criminal liability for a number of criminal offenses against property. So, all of the above forms the basis for stating that any criminalization is socially, politically and economically determined. It has been proved that it is expedient to set out Part 3 of Art. 190 of the Criminal Code of Ukraine in the following wording: 3. Fraud committed during a state of war or state of emergency is punishable by imprisonment for a term of three to five years. This approach, firstly, will provide an opportunity to systematize the approach to the types of punishments that can be imposed for criminal offenses against property; secondly, it will eliminate the contradiction regarding the presence of an additional qualifying feature – the assignment of significant damage. The author also concludes that, taking into account the recently introduced amendments to the Code of Administrative Offenses, the above version seems more relevant.

Key words: fraud, criminal offense, property, martial law, criminalization, decriminalization, qualification, criminal responsibility.

Надіслано до редколегії 05.09.2024

Кузьменко Анастасія Сергіївна,

аспірант кафедри кримінального права та кримінології факультету № 1
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1534-0603>

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ

У статті наголошено, що туризм – це сфера, в якій, відповідно до ліцензійних умов та інших нормативних вимог, здійснюється створення, реалізація та надання платних товарів і послуг, що задовольняють різноманітні потреби людей у відпочинку, пов'язаному з тимчасовим перебуванням поза межами звичного середовища проживання, без прив'язки до трудової діяльності. Однак, сфера туристичних послуг пов'язана з діяльністю осіб, які вчиняють різноманітні протиправні діяння, у тому числі й злочинні. Туристичний бізнес приваблює невеликими початковими інвестиціями, високою рентабельністю, коротким терміном окупності витрат і постійно зростаючим попитом на туристичні послуги.

З'ясовано, що особа злочинця привертає пильну увагу дослідників з різних галузей. У статті надана кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в туристичній сфері з виокремленням соціально-демографічних, соціально-рольових, кримінально-правових та морально-психологічних характеристик.

Кримінологічне дослідження особи злочинця, що вчиняє правопорушення у туристичній сфері проводиться з метою виявлення та оцінки властивостей і рис, що сприяють злочинній поведінці, а також для розробки подальших заходів запобігання кримінальним правопорушенням. Встановлено, що особа злочинця є ключовою ланкою, яка пов'язує причини та їх вивчення, передбачає збір інформації, яка має безпосереднє значення для визначення напрямку обрання запобіжних заходів. Тому, на основними критеріями для типологізації злочинців обрано характер антисуспільної спрямованості особи та ступінь її глибини (тривалість і стійкість злочинної поведінки). За таким критерієм, варто виокремити такі типи злочинців, які вчиняють кримінальні правопорушення у туристичній сфері: корисливий; насильницький; корисливо-насильницький; соціально дезорганізований; а також тип злочинця, який вчиняє кримінальне правопорушення з необережності.

Ключові слова: туризм, туристична сфера, кримінальні правопорушення, особа злочинця, торгівля людьми, шахрайство.

Постановка проблеми. Гарантування безпеки особи, суспільства та держави від злочинних загроз є найважливішим завданням усіх державних інститутів в Україні. Відповідно до статті 3 Основного Закону, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека в Україні вважаються найвищою соціальною цінністю [1]. Права і свободи людини, а також їх гарантії визначають суть і напрямки діяльності держави, яка несе відповідальність перед людиною за свої дії.

Туризм є одним з найважливіших стратегічних секторів економіки кожної країни, оскільки він забезпечує суспільне споживання специфічних благ, послуг і товарів, сприяє підвищенню добробуту населення, збільшує бюджетні надходження та розвиває міжнародні зв'язки. Туристичний бізнес приваблює невеликими початковими інвестиціями, високою рентабельністю, коротким терміном окупності витрат і постійно зростаючим попитом на туристичні послуги. Туристична послуга є дією, результат якої споживається під час її надання. Важливо не плутати туристичну послугу з туристич-

ним продуктом, оскільки останній має більш широкий зміст, тоді як послуга є лише його частиною. Туристичній послугі притаманні як загальні, так і специфічні характеристики. Загальні особливості вказують на те, що, на відміну від товару, послуга є нематеріальною, тому її не можна зберігати, скласти чи транспортувати. Вона стає доступною лише в момент отримання, а її якість може змінюватися. Специфічні характеристики включають територіальну відмінність між виробником і споживачем, високий рівень індивідуалізації послуги, насиченість інформацією, життєвий цикл, мультиплікаційний ефект споживання туристичної послуги, а також процесуальний аспект отримання послуги. Ці положення допомагають зрозуміти суть сфери надання туристичних послуг, оцінити їх межі, місця, обсяги та інші характеристики, що є принципово важливими для розуміння всього комплексу питань, пов'язаних із здійсненням кримінальних дій.

Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у туристичній сфері привертає пильну увагу дослідників з різних дисциплін. Для кримінологів

важливим є питання про природу злочинної поведінки: чи є вона соціальною чи біологічною, а також які фактори її визначають. Кримінологічне дослідження особи злочинця проводиться з метою виявлення та оцінки властивостей і рис, що сприяють злочинній поведінці, а також для розробки заходів її профілактики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальний стан криміногенної ситуації в туристичному бізнесі потребує комплексного вдосконалення організаційно-правової інфраструктури для запобігання злочинності в цій сфері. Деякі аспекти цієї проблеми вивчали такі науковці, як: А. В. Андрушко, Л. А. Бондаренко, О. С. Височан, А. П. Закалюк, Т. О. Калюга, О. А. Клименко, І. А. Маркіна, В. М. Маховка, С. А. Мозоль, О. В. Недзвецька, І. А. Нестерова, М. В. Рібун, О. Р. Роїк, А. В. Савченко, Є. Ю. Скулиш, Л. М. Томаневич, С. І. Шепелюк та інші.

Вклад основного матеріалу. Особистість злочинця є ключовим елементом механізму злочинної поведінки, а її характеристики, які визначають таку поведінку, повинні стати об'єктом дослідження з метою подальшого запобіжного впливу. Дослідження особистості злочинця має проводитися з моменту її формування, незалежно від того, чи була вона притягнута до кримінальної відповідальності. Таке вивчення повинно включати не лише ретроспективний аналіз формування поведінки, але й синхронне дослідження можливостей такої поведінки особи. Більше того, варто наголосити, що в різних життєвих ситуаціях люди реагують по-різному: деякі дотримуються закону, тоді як інші його порушують. У зв'язку з цим можна стверджувати, що ті, хто обирає протиправну поведінку, роблять це через певні особистісні характеристики, які впливають на їхній вибір.

На думку А. П. Закалюка, особистість злочинця слід розглядати як сукупність соціально-типологічних характеристик, які виникли внаслідок негативного соціального розвитку індивіда. Ці характеристики відрізняються суспільною неприйнятністю та вищою формою цієї неприйнятності – суспільною небезпечністю [2, с. 269–270]. Вони, зазначає А. В. Андрушко, визначають криміногенну мотивацію та активність особи, безпосередньо призводячи до вчинення кримінальних правопорушень. Особи, які вчинили кримінальні карані дії, мають безліч притаманних їм рис і особливостей, що стосуються їхнього становища в суспільстві, життєвих позицій, поведінкових стереотипів, внутрішнього світу тощо. У зв'язку з цим постає важливе теоретичне та практичне завдання виділення типових, характерних властивостей особи злочинця, які об'єднуються під поняттям «кримінологічна структура особи злочинця». Найчастіше кримінологи виділяють такі складові: соціально-демографічні, соціально-рольові, морально-психологічні та кримінально-правові ознаки [8, с. 201–202].

Соціально-демографічна характеристика особи злочинця включає відомості, пов'язані зі статтю, віком, освітою, родом занять, сімейним станом, рівнем матеріальної забезпеченості, приналежністю до міського чи сільського населення і т. ін. Під соціально-рольовими ознаками прийнято розуміти реальні соціальні функції конкретної особи, зумовлені її становищем у системі суспільних відносин, належністю до певної соціальної групи. Морально-психологічна характеристика дає можливість пізнати внутрішній світ особи – її світоглядні та моральні риси, погляди, переконання, ціннісні орієнтації. Якщо соціально-демографічні та

соціально-рольові ознаки характеризують особу злочинця зовнішньо, не вникаючи в її внутрішній світ, то морально-психологічні якості дозволяють з'ясувати, чому конкретна особа вчинила кримінальне правопорушення і яке її ставлення до цього. Що ж стосується кримінально-правових ознак, то вони включають відомості, пов'язані зі спрямованістю і мотивацією злочинної поведінки, ставленням винного до вчиненого, попередньою судимістю, вчиненням правопорушення одноособово чи в співучасті тощо [4, с. 115–116].

Інформація про соціально-демографічні характеристики осіб, які вчинили правопорушення в туристичному бізнесі, є суттєвою для розробки ефективних заходів щодо запобігання цим кримінальними правопорушенням. У кримінологічній літературі зазначається, що серед правопорушників у цій сфері жінки складають 81%. Отже, можна зробити висновок, що злочинність у туристичному бізнесі має «жіночий» характер. Протягом життя людина піддається впливу соціального середовища, здобуває досвід і навички, формує свої ціннісні орієнтації, потреби та інтереси, а також розвиває свій характер. Вік значною мірою визначає потреби, життєві цілі, коло інтересів і стиль життя, що, в свою чергу, впливає на протиправну поведінку. Багато досліджень підтверджують, що серед осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у сфері туристичного бізнесу, 21% належать до вікової групи 25–29 років, а 69% – до віку 30–40 років. Лише 10% правопорушників у цій сфері мають більше 40 років [5, с. 117–118].

У наукових працях зазначається, що освітній рівень осіб, які скоїли кримінальні правопорушення, має важливе кримінологічне значення, оскільки він пов'язаний з культурою особистості, її соціальним статусом, колом спілкування, життєвими планами та можливостями їх реалізації. Відомо, що особи, які вчиняють службові та економічні кримінальні правопорушення, зазвичай мають вищий рівень освіти, тоді як найнижчий рівень спостерігається у тих, хто скоює насильницькі та корисливо-насильницькі правопорушення. Згідно з дослідженнями, особи, які вчинили правопорушення в сфері туристичного бізнесу, мають високий освітній рівень: 73% з них мають вищу освіту, а 27% – середню спеціальну або загальну середню освіту [6, с. 12].

Слід зазначити, що деякі кримінальні правопорушення в туристичній сфері мають складний характер, що вимагає високого рівня інтелекту від осіб, які їх вчиняють. Відомо, що злочинність серед людей, які мають сім'ю, є нижчою в порівнянні з неодруженими та самотніми. Зокрема, А. В. Андрушко підкреслює, що рівень злочинності серед осіб, які не перебувають у шлюбі, майже вдвічі перевищує показники серед одружених [4, с. 95–96].

Поведінка людей визначається їхнім становищем у суспільстві. Це стосується суб'єктивного сприйняття особою своєї соціальної ролі та очікувань, що з нею пов'язані. Тому, коли ми аналізуємо соціально-рольову характеристику осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в цій сфері, важливо звернути увагу на особливості туристичного бізнесу. Працівників цієї галузі часто називають «продавцями мрій», і це не випадково, адже їхня діяльність полягає в організації комфортного відпочинку, який має залишити у клієнтів незабутні враження. Робота в туристичному бізнесі має свої переваги та виклики [7, с. 102–103]. Серед переваг можна виділити відносно високий рівень доходу та можливість подорожувати. Проте, до труднощів цієї професії слід віднести, насамперед, високий рівень відповідальності

та стресу, оскільки працівник турагентства відповідає за всі етапи організації відпочинку, а кінцевий результат залежить не лише від якості його роботи, а й від багатьох зовнішніх чинників.

Однією з ключових складових для розуміння специфіки особистості злочинця є також й кримінально-правова характеристика, яка відображає ступінь деформації особистості, її унікальні риси та дозволяє виділити суттєві ознаки осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Мотивація злочинних дій у сфері туристичного бізнесу, як правило, є корисливою, незалежно від причин, які її викликали. У більшості випадків йдеться про бажання особи жити «на широку ногу» за рахунок інших. Деякі ж сприймають свої дії як можливість поліпшити ситуацію в бізнесі або розрахуватися з кредитором тощо [14, с. 48].

На нашу думку, морально-психологічні характеристики, поряд із кримінально-правовими, є найважливішими для опису осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в туристичному бізнесі, оскільки вони формують специфіку їх особистості. Морально-психологічні якості дозволяють зрозуміти причини виникнення мотивів протиправної поведінки, прогнозувати їхню майбутню поведінку та впроваджувати необхідні профілактичні заходи. Корислива споживацька орієнтація та прагнення до наживи є основними рисами морально-психологічного портрета осіб, які вчиняють такі правопорушення. Егоїстичні та корисливі спонукання, а також прагнення до власного благополуччя будь-якою ціною займають центральне місце в їхній системі ціннісних орієнтацій [11, с. 166].

На сьогоднішній день одним із найбільш актуальних видів кримінальних правопорушень у туристичному бізнесі є торгівля людьми. Вербування осіб для заняття проституцією за кордоном, як правило, відбувається шляхом переконання потенційних жертв у тому, що в іншій країні вони «працюватимуть» на себе, отримуватимуть високі доходи і не залежатимуть від інших, що насправді є далеким від істини. Однак, коли такі задоволення надходять від директора туристичного агентства, виникає враження, що їм немає підстав не вірити. Торгівля людьми здійснюється представниками організованої злочинності, при цьому туристичні агентства слугують прикриттям для цієї злочинної діяльності, а їх працівники, як правило, займаються пошуком, вербуванням та переміщенням людей за кордон. У зв'язку з цим А. В. Андрушко класифікує торговців людьми на дві категорії: кримінальні елементи, члени злочинних угруповань, та працівники комерційних структур, банків і правоохоронних органів [8, с. 69–70]. До складу організованого злочинного угруповання зазвичай входять: організатор (керівник); «вербувальники», які шукають і залучають жінок до проституції з метою їх подальшого продажу; особи, що мають зв'язки з корумпованими працівниками правоохоронних органів; «кур'єри», які займаються переміщенням жертв через державний кордон України та перевезенням отриманих за них коштів; закордонні «покупці», які займаються «працевлаштуванням» прибулих жінок. Особливістю інших злочинних дій у цій сфері, вчинених у співучасті, є те, що співучасниками, як правило, є особи, які працюють в одному туристичному агентстві.

Важливо підкреслити, що, за словами психологів, перше враження про людину на 34% формується на основі звучання її голосу (тону, тембру, гучності, швидкості), на 57% – завдяки невербальним елементам поведінки, які спостерігаються слухачем (рухи, поза, жести,

погляд, міміка), і лише на 9% – від вербального впливу, що залежить від значення слів, які вона вимовляє. Отже, важливіше не те, що говорить людина, а те, як вона це робить і який вигляд має в процесі [9, с. 139].

Оскільки туристичний бізнес пов'язаний із виконанням договірних зобов'язань, працівники цієї сфери часто виправдовують свої умисні протиправні дії, які завдають клієнтам збитків, посилаючись на те, що не змогли виконати умови договору з певних причин. При цьому наведені причини деякий час сприймаються клієнтами як правдиві, оскільки представник туристичного бізнесу зазвичай має глибше розуміння специфіки своєї сфери, а також запевняє, що труднощі є тимчасовими і незабаром будуть вирішені. Матеріали кримінальних проваджень свідчать про те, що винні часто обманювали жертв протягом тривалого часу, щоразу вигадуючи нові виправдання для перенесення оплаченої клієнтом поїздки та неможливості повернення грошей. Існують випадки, коли працівники туристичних агентств, щодо яких висунуті обвинувачення, намагаються «спростувати» їх, стверджуючи, що йдеться лише про порушення цивільно-правових зобов'язань, а не про кримінально карані дії. Деякі засуджені за злочини в туристичній сфері виправдовують свою протиправну поведінку необхідністю утримувати неповнолітніх або хворих дітей [10, с. 149–150].

Також розглянемо шахрайські дії осіб у сфері туризму. По-перше, шахрайство є, так би мовити, «основою» злочинності в туристичному бізнесі. Шахраї, які діють у цій сфері, зазвичай є досвідченими психологами, здатними виявити слабкі місця людей, щоб змусити їх добровільно розпрощатися з грошима: їхню недосвідченість, жадібність, віру в «щасливий випадок», залежність від інших тощо. Як зазначають психологи, специфіка ціннісних орієнтацій шахраїв проявляється в тому, що вони сприймають жертву як неживий об'єкт [12, с. 171–172].

Шахрайство може вчинятися як з боку суб'єктів, які створюють та реалізують туристичний продукт – туроператорами та турагентами – 78%, так і суб'єктами, які не мають ніякого офіційного відношення до туристичного бізнесу, але «фіктивно» виступають від імені таких осіб – 22%. Крім того, вчиненню шахрайських дій можуть сприяти особи, діяльність яких виражається у супроводженні дій, необхідних для отримання туристичних послуг (представники консульських установ, авіакомпаній, страхових компаній, готельного та екскурсійного обслуговування) – 36% [12]. За даними проведеного аналізу кримінальних справ, можливо зробити висновок, що 27% чоловіків і жінок на момент скоєння злочину перебували у шлюбі, така цифра свідчить про несприятливе соціальне середовище шахраїв, і свідчить про неблагополучну ситуацію у сімейній сфері. Серед осіб, що перебували у шлюбі, 80% мали дітей: одного – 35%, двох – 30%, трьох і більше – 15%. Серед осіб, що не перебували у шлюбі, 35% мають дітей, у тому числі: одну дитину – 33%, двох і більше – 12%. У певній мірі це обумовлено тим, що серед осіб, що вчинили шахрайства, значна частина молодих людей, які не встигли взяти шлюб. До того ж проявляється і така закономірність: з ростом кількості судимостей зменшується кількість осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі.

У рамках морально-психологічних характеристик слід звернути увагу на ціннісні орієнтири, інтереси, поведінку в побуті та на роботі, а також психологічні та психічні особливості особи. Біологічні ознаки включають стать, вік та фізичний стан. Додатково важливо

враховувати інформацію про можливу співучасть. Особи, які займаються шахрайством у цій сфері, комунікбельні, швидко привертають увагу оточуючих, вміють зацікавити, переконати та завоювати довіру, справляючи враження надійної або необхідної людини. Вони здатні продумати все до найменших деталей, схильні до ризику, врівноважені, мають високий рівень самоконтролю та терпіння, а за потреби проявляють наполегливість. Шахраїв, які вчиняють кримінальні правопорушення в туристичному бізнесі, відрізняє зневажливе ставлення до своїх жертв [13, с. 155]. Більше того, процес формування шахрая відбувається послідовно. Вчиненню злочину, як правило, передують певний період часу. Акумуляування злочинного досвіду відбувається в процесі асоціалізації. Особливістю вчинення шахрайств є те, що цей процес може відбуватися як добровільно, так і примусово. Структура асоціалізації включає в себе певні інститути, способи передачі злочинного досвіду у формі криміногенного спілкування, як в місцях позбавлення волі, так і в умовах волі. Таке спілкування лежить в основі злочинів проти власності, і особливо шахрайства, це пов'язано з тим, що дозволяє злочинцям не тільки отримувати нові знання, користуватися набутим досвідом, але й уникати кримінальної відповідальності.

Отже, усю категорію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в туристичній сфері, можна розділити на певні групи (типи), що мають характерні ознаки. Як зазначається в кримінологічній літературі, вивчення типології злочинців є важливим для раннього виявлення криміногенної особистості, визначення особистісних причин злочинної поведінки, прогнозування майбутніх кримінальних дій, а також для проведення диференційованого та індивідуального профілактичного впливу на особистість [15, с. 193–194]. Основними критеріями для типологізації злочинців є, перш за все, характер антисуспільної спрямованості особи та ступінь її глибини (тривалість і стійкість злочинної поведінки). За таким критерієм, варто виокремити такі типи злочинців, які вчиняють кримінальні правопорушення у туристичній сфері: корисливий; насильницький; корисливо-насильницький; соціально дезорганізований; а також тип злочинця, який вчиняє кримінальне правопорушення з необережності.

Висновки. Туризм визначається як сфера, в якій, відповідно до ліцензійних умов та інших нормативних

вимог, здійснюється створення, реалізація та надання платних товарів і послуг, що задовольняють різноманітні потреби людей у відпочинку, пов'язаному з тимчасовим перебуванням поза межами звичного середовища проживання, без прив'язки до трудової діяльності. Особи, які вчинили кримінальні правопорушення в туристичній сфері, мають ряд характерних рис і особливостей, що стосуються їхнього місця в суспільстві, життєвих позицій, поведінкових моделей, внутрішнього світу тощо. У цьому контексті виникає важливе теоретичне та практичне завдання виділення типових властивостей злочинця. Зазвичай кримінологи виділяють такі складові: соціально-демографічні, соціально-рольові, морально-психологічні та кримінально-правові характеристики.

Соціально-демографічна характеристика злочинця охоплює інформацію про стать, вік, рівень освіти, професію, сімейний стан, матеріальний добробут, а також належність до міського чи сільського населення. Соціально-рольові ознаки відображають реальні соціальні функції особи, які визначаються її місцем у системі суспільних відносин та приналежністю до певної соціальної групи. Морально-психологічна характеристика дозволяє заглибитися у внутрішній світ особи, вивчаючи її світогляд, моральні якості, погляди, переконання та ціннісні орієнтації. Щодо кримінально-правових ознак, вони містять інформацію про спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, а також ставлення до вчиненого.

Найбільша частка правопорушень у цій сфері припадає на осіб віком від 30 до 40 років. Переважна більшість правопорушників проживає у великих містах, що пояснюється високою концентрацією споживачів туристичних послуг у мегаполісах, де активно функціонують туристичні компанії. Освітній рівень осіб, які скоюють правопорушення в цій категорії, є досить високим: 73% з них мають освіту вище середнього. Щодо сімейного стану, то в основному це неодружені особи.

Підводячи підсумки, можна сказати, що переважну більшість осіб, які вчиняють злочинні діяння у сфері туристичного бізнесу, можна віднести до типу ситуативних злочинців, які в результаті збігу певних життєвих обставин не змогли утриматись від спокуси «додаткового заробітку», але в цілому характеризуються позитивно, а також злісних та особливо злісних злочинців, частка яких є доволі значною.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.
3. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні: монографія. Харків: Константа, 2018. 482 с.
4. Андрушко А. В., Нестерова І. А. Злочинність у сфері туристичного бізнесу: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Ужгород : ТОВ «ІВА», 2016. 220 с.
5. Клименко О. А., Савченко А. В. Шахрайство у сфері надання туристичних послуг в Україні: кримінально-правова характеристика та запобігання : монографія. К., 2018. 226 с.
6. Роїк О. Р., Недзвецька О. В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: економічні науки*. 2022. Вип. 46. С. 11–15.
7. Шепелюк С. І. Туристичний продукт та туристична послуга: критерії розмежування понять. *Економіка. Управління. Інновації*. 2011. № 1 (5). URL: http://tourlib.net/statti_ukr/shepeljuk.htm.
8. Андрушко А. В. Злочинність у сфері туристичного бізнесу: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія. Ужгород: ТОВ «ІВА», 2016. 220 с.
9. Маркіна І. А., Маховка В. М. Загрози і безпеки в діяльності підприємств туристичної сфери. *Проблеми економіки* № 3, 2015. С. 135–142.
10. Калюга Т. О. Криміналістичний аналіз шахрайства у сфері надання туристичних послуг. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 145–150.

11. Височан О. С. Системний підхід до формулювання та узагальнення проблем туристичної галузі України. *Вісник Донецького університету економіки та права*. 2011. № 1. С. 165–171.
12. Калюга Т. О. Розслідування шахрайства у сфері надання туристичних послуг: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2019. 258 с.
13. Томаневич Л. М., Рібун М. В. Протидія шахрайству у сфері туризму. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 154–161.
14. Скулиш Є. Ю. Кримінологічна безпека в системі національної безпеки України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 2. С. 47–51.
15. Бондаренко Л. А. Конкурентний розвиток туристичних територій в умовах євроінтеграції: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.05. Дніпро, 2024. 407 с.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
2. Zakaliuk, A.P. (2007). *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice]*. K. : Vydavnychi Dim «In Yure». 424 s. [in Ukrainian].
3. Mozol, S.A. (2018). *Kryminolohichna bezpeka v Ukraini [Criminological security in Ukraine]*: monohrafiia. Kharkiv: Konstanta. 482 s. [in Ukrainian].
4. Andrushko, A.V., & Nesterova, I.A. (2016). *Zlochynnist u sferi turystychnoho biznesu: kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia [Crime in the field of tourism business: criminological characteristics and prevention]*: monohrafiia. Uzhhorod : TOV «IVA». 220 s. [in Ukrainian].
5. Klymenko, O.A., & Savchenko, A.V. (2018). *Shakhraistvo u sferi nadannia turystychnykh posluh v Ukraini: kryminalno-pravova kharakterystyka ta zapobihannia [Fraud in the field of providing tourist services in Ukraine: criminal and legal characteristics and prevention]* : monohrafiia. K. 226 s. [in Ukrainian].
6. Roik, O.R., & Nedzvetska, O.V. (2022). Shliakhy rozvytku turystychnoi sfery Ukrainy u voiennyi period [Ways of development of the tourist sphere of Ukraine during the war period]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: ekonomichni nauky*, 46, 11–15 [in Ukrainian].
7. Shepeliuk, S.I. (2011). Turystychnyi produkt ta turystychna posluha: kryterii rozmezhuвання poniat [Tourist product and tourist service: criteria for distinguishing concepts]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*, 1 (5). Retrieved from: http://tourlib.net/statti_ukr/shepeljuk.htm [in Ukrainian].
8. Andrushko, A.V. (2016). *Zlochynnist u sferi turystychnoho biznesu: kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia [Crime in the field of tourism business: criminological characteristics and prevention]*: monohrafiia. Uzhhorod: TOV «IVA». 220 s. [in Ukrainian].
9. Markina, I.A., & Makhovka, V.M. (2015). Zahrozy i bezpeky v diialnosti pidpriemstv turystychnoi sfery [Threats and security in the activities of tourism enterprises]. *Problemy ekonomiky*, 3, 135–142 [in Ukrainian].
10. Kaliuha, T.O. (2018). Kryminalistychnyi analiz shakhraistva u sferi nadannia turystychnykh posluh [Forensic analysis of fraud in the field of providing tourist services]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 3, 145–150 [in Ukrainian].
11. Vysochan, O.S. (2011). Systemnyi pidkhid do formuluvannia ta uzahalnennia problem turystychnoi haluzi Ukrainy [A systematic approach to the formulation and generalization of the problems of the tourist industry of Ukraine]. *Visnyk Donetskoho universytetu ekonomiky ta prava*, 1, 165–171 [in Ukrainian].
12. Kaliuha, T.O. (2019). Rozsliduvannia shakhraistva u sferi nadannia turystychnykh posluh [Investigation of fraud in the field of providing tourist services]. *Candidate's thesis*. K. 258 s. [in Ukrainian].
13. Tomanevych, L.M., & Ribun, M.V. (2013). Protidiia shakhraistvu u sferi turizmu [Combating fraud in the field of tourism]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 2, 154–161 [in Ukrainian].
14. Skulysh, Ye.Yu. (2010). Kryminolohichna bezpeka v systemi natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Criminological security in the national security system of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*, 2, 47–51 [in Ukrainian].
15. Bondarenko, L.A. (2024). Konkurentnyi rozvytok turystychnykh terytorii v umovakh yevrointehratsii [Competitive development of tourist areas in the conditions of European integration]. *Doctor's thesis*. Dnipro. 407 s. [in Ukrainian].

Kuzmenko Anastasiia,

Postgraduate Student,

Department of Criminal Law and Criminology Faculty No. 1

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1534-0603>

CHARACTERISTICS OF PERSONS COMMITTING CRIMINAL OFFENCES IN THE TOURISM SECTOR

The article notes that tourism is an area in which, according to licensing conditions and other regulatory requirements, the creation, sale and provision of paid goods and services that satisfy various needs of people for recreation associated with temporary stay outside the usual habitat, without reference to work, is carried out. However, the sphere of tourist services is associated with the activities of persons committing various illegal acts, including criminal ones. It was found

that the face of the offender attracts close attention of researchers from various industries. A criminological study of the personality of a criminal committing offenses in the tourism sector is carried out in order to identify and evaluate the properties and features that contribute to criminal behavior, as well as to develop further measures to prevent criminal offenses. It was established that the face of the offender is the key link connecting the causes. and their study involves the collection of information that is of direct importance for determining the direction of choosing preventive measures. Therefore, the main criteria for the typology of criminals are the nature of the antisocial orientation of the personality and the degree of its depth (duration and stability of criminal behavior). mercenary and violent; a criminal who commits a criminal offense through negligence.

Key words: *tourism, tourism sector, criminal offenses, criminal personality, human trafficking, fraud.*

Надіслано до редколегії 05.09.2024

УДК 343.541(477)
DOI 10.32782/2523-4269-2024-88-45-49

Кузьменко Сергій Георгійович,

доктор наук з державного управління,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, трудового права
та права соціального забезпечення факультету № 4

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5325-9433>

Буга Володимир Васильович,

доктор юридичних наук, доцент,
декан факультету № 4

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0655-5256>

Кузьменко Сергій Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8560-2593>

СПЕЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ВІКТИМОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДИТИНИ

Як свідчить практика, злочинність і боротьба з нею в Україні є надзвичайно складними й актуальними проблемами. При цьому нестабільність суспільно-політичної та економічної ситуації, недосконалість механізму державного управління, відсутність реального дієвого громадського контролю за діяльністю органів державної влади, зниження життєвого рівня населення, корупція в усіх без винятку гілках влади, у тому числі й у правоохоронних органах, створили умови для розвитку і утвердження злочинності в суспільному житті держави. Більше того, стрімке збільшення (за багатьма показниками) масштабів цього явища, поширення впливу на всі соціальні сфери становлять реальну загрозу національній безпеці, ставлять перед суб'єктами запобігання злочинам нові завдання та змушують відшукувати революційні дієві заходи, спрямовані на протидію зазначеному вкрай суспільно небезпечному явищу, включаючи й заходи, спрямовані на захист прав потерпілих від злочинів.

Ключові слова: злочини проти статевої свободи, заходи віктимологічного запобігання, спеціальні заходи віктимологічного запобігання насильницьким злочинам, злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини.

Постановка проблеми. Події, які відбуваються на території нашої країни в останні роки і безпосеред-

ньо пов'язані із серйозним загостренням кримінальної загрози, вимагають термінового впровадження комп-

лексу заходів, спрямованих на адаптацію превентивної практики до нових викликів. Останнє зумовлене переважно дією політичних (внутрішніх, зовнішніх, геополітичних), економічних та правових чинників, внаслідок чого зростає соціальна напруженість та велика кількість злочинів, нехарактерних для загальноукраїнської кримінальної ситуації, проявляється як активне відтворення. Це терористичні акти, створення терористичних організацій, фінансування тероризму, створення не передбачених законодавством воєнізованих і збройних формувань, підготовка масових заворушень, порушення громадського порядку групами. Злочини проти основ національної безпеки України зросли у 65 разів, кожен другий – це порушення територіальної цілісності, кожен восьмий – державна зрада, кожний дев'ятий – диверсія. При цьому злочини, пов'язані з незаконним позбавленням волі та викраденням людини, зараз вчиняються у сім разів частіше, а злочини терористичного характеру – у 293 рази.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Спеціальні заходи віктимологічного запобігання насильницьким злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини були предметом наукових досліджень О. М. Бандурки, В.В. Голіна, О. М. Джужи, В. В. Василевича, О. Г. Колба О. М. Литвинова та інших провідних науковців. Однак, низка аспектів принципу незалежності суддів, потребують додаткового опрацювання.

Метою дослідження є визначення спеціальних заходів віктимологічного запобігання насильницьким злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини.

Виклад основного матеріалу. Як зазначали О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, необхідним є негайне реагування й утручання (крім того, прямий вплив) на цю проблему як органів державної влади, так і суспільства загалом. Крім того, вирішення проблеми протидії злочинності вимагає поглиблення соціального контролю за життям усіх різноманітних заходів, які здійснюються з метою запобігання злочинним проявам, з дотриманням основних прав людини [1, с. 98].

На думку О. М. Джужи, у широкому сенсі спеціально-кримінологічне запобігання злочинам полягає у:

1) цілеспрямованому здійсненні цього виду запобіжної діяльності як функції; 2) зв'язку з елементами системи «по горизонталі» (взаємодія) і «по вертикалі» (підпорядкування); 3) неухильному виконанні команд управляючого механізму системи; 4) виборі лінії поведінки відповідно до стану об'єкта профілактичного впливу [2, с. 63].

Водночас В. В. Голіна спеціально-кримінологічне запобігання злочинам мислить у більш вузькому розумінні, а саме – як синтезовану кримінологічну теорію і практику організації протидії злочинності шляхом розроблення та використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей (соціології, економіки, психології, педагогіки, антропології, статистики тощо) [3, с. 21].

Якщо узагальнити існуючі в науці підходи, то під спеціально-кримінологічним запобіганням злочинам варто розуміти наступне: це не простий і не випадковий набір певних заходів, а комплекс науково обгрунтованих, практично необхідних і реальних заходів, які вживаються саме для недопущення чи невчинення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування. Саме тому, як правильно зазначає В. В. Голіна, окреслений запобіжний напрям здійс-

нюється на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях. При цьому, на його переконання, спеціально-кримінологічне запобігання злочинам спрямоване не тільки на недопущення конкретних її проявів з боку певних осіб, а й на ті негативні явища і процеси в суспільстві, які створюють, так би мовити, певний рівень і структуру криміногенного потенціалу, що виявляється, зокрема, у тяжкості вчинених злочинів [3, с. 21–22].

Відповідно до цього, у науці зроблено висновок про те, що завданням спеціально-кримінологічного запобігання злочинності є як запобігання виникненню детермінуючих злочинності проявів негативних явищ і процесів, їх обмеження й усунення, так і оперативне реагування на формування та розвиток злочинної поведінки [4, с. 400].

У результаті проведеного нами дослідження визначено, що спеціально-кримінологічне запобігання злочинам здійснюється за трьома головними напрямками, за якими розробляють і реалізують заходи: а) кримінологічної профілактики; б) відвернення злочинів; в) припинення злочинів.

Взявши за основу теоретичні засади щодо визначення змісту спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, то можна запропонувати наступне визначення поняття «спеціальне віктимологічне запобігання злочинам», а саме – це здійснення державними органами, громадськими об'єднаннями й окремими громадянами заходів, спрямованих на виявлення та усунення або нейтралізацію детермінантів, які формують особисту чи масову можливість стати жертвою та мають своєю спеціальною метою запобігання злочинам шляхом недопущення реалізації віктимних властивостей окремих груп осіб (підлітків, осіб похилого віку, представників окремих професій тощо).

Дитина, яка постраждала від сексуального насильства:

1) особа, яка не досягла 18 років (вікова ознака);

2) особа, яка зазнала сексуального насильства в будь-якій формі; або

3) особа, яка стала свідком (очевидцем) насильства.

Перша ознака є обов'язковою. Друга та третя ознаки – альтернативні, що передбачає необхідність установлення якоїсь однієї з них.

Зміст поняття «постраждала дитина» необхідно встановлювати для:

характеристики окремих повноважень органів опіки і піклування у сфері запобігання сексуальному насильству стосовно дитини [5];

характеристики окремих повноважень служб у справах дітей у сфері запобігання сексуальному насильству стосовно дітей;

характеристики одного з повноважень установ і закладів охорони здоров'я під час здійснення заходів у сфері запобігання сексуальному насильству (повідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції про виявлення ушкоджень, що могли виникнути внаслідок вчинення сексуального насильства, а в разі виявлення ушкоджень у дитини – також служб у справах дітей);

вирішення питання про коло осіб, які можуть надавати допомогу постраждалим особам;

визначення прав постраждалої особи;

характеристики одного з обмежувальних приписів – обмеження спілкування з постраждалою дитиною [6, с. 17–18].

Постраждала особа здебільшого потребує комплексної допомоги, що надається шляхом забезпечення

соціального супроводу. При здійсненні оцінки її результативності рекомендовано враховувати вимоги Державного стандарту соціального супроводу сімей/осіб [7], які перебувають у складних життєвих обставинах, який визначає зміст, обсяг, умови, порядок надання такого виду соціальної послуги, а також показники її якості для всіх надавачів допомоги.

Постраждала дитина має право на: дієвий, ефективний та невідкладний захист у всіх випадках сексуального насильства, недопущення повторних випадків насильства; звернення особисто або через свого представника до суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання насильству; отримання повної та вичерпної інформації від суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання насильству, про свої права і соціальні послуги, медичну, соціальну, психологічну допомогу, якими вона може скористатися; безоплатне отримання відповідно до законодавства соціальних послуг, медичної, соціальної та психологічної допомоги відповідно до її потреб; безоплатну правову допомогу; повагу до честі та гідності, уважне та гуманне ставлення з боку суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання насильству; конфіденційність інформації особистого характеру, яка стала відома суб'єктам, що здійснюють заходи у сфері запобігання насильству, під час роботи з постраждалою особою, та захист персональних даних; вибір спеціаліста за статтю (за можливості); відшкодування кривдниками завданих матеріальних збитків і шкоди, заподіяної фізичному та психічному здоров'ю, у порядку, визначеному законодавством; звернення до правоохоронних органів і суду з метою притягнення кривдників до відповідальності, застосування до них спеціальних заходів; своєчасне отримання інформації про остаточні рішення суду та процесуальні рішення правоохоронних органів, пов'язані з розглядом факту вчинення стосовно неї сексуального насильства, у тому числі пов'язані з ізоляцією кривдника або його звільненням; інші права, передбачені законодавством у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України [6, с. 275–276].

Залежно від стадій розвитку загроз сексуального насильства щодо дитини (потенційної чи реалізованої жертви) та засобів впливу на них віктимологічну профілактику можна окреслити як діяльність, що складається з таких етапів:

1) рання віктимологічна профілактика, об'єктом якої є діти, котрі ще не зазнали сексуального насильства, а потенційні загрози його вчинення ще не набули конкретних форм прояву;

2) безпосередня віктимологічна профілактика, об'єктом якої є діти з так званою «ризикованою поведінкою», яка підвищує ймовірність застосування до них сексуального насильства (вживають алкогольні напої, наркотичні засоби, займаються жебрацтвом, втікають з дому тощо), а також сформоване найближче побутове оточення;

3) віктимологічне запобігання рецидиву, яке здійснюється щодо дітей-реалізованих жертви сексуального насильства з метою недопущення їх повторної віктимізації, зокрема педофільної [8, с. 174–175].

У спеціальній літературі [9, с. 115] виокремлено декілька форм здійснення психопрофілактичної роботи, що мають віктимологічне значення: Перша форма – організація соціального середовища. Друга форма психопрофілактичної роботи – інформування. Третя форма психопрофілактичної роботи з девіктимізації – активне

навчання соціально важливим навичкам. Четверта форма – організація діяльності, альтернативної віктимній поведінці. П'ята форма – організація здорового способу життя. Шоста форма – активізація особистих ресурсів. Сьома форма – мінімізація негативних наслідків віктимної поведінки, що спрямовані на профілактику рецидивів або їх негативних наслідків.

Діти, безумовно, є найбільш незахищеною та вразливою частиною населення. Вони повністю залежать від дорослих. Діти, як і дорослі, стають жертвами фізичного, сексуального й психологічного насильства.

Насильство над дітьми – це проблема, що викликає серйозну стурбованість міжнародного суспільства. Це широке поняття, яке включає різні види поведінки батьків та опікунів, інших родичів, учителів, вихователів, будь-яких осіб, які старші або сильніші. Жорстоке поводження з дітьми і зневага їх інтересів можуть мати різні види і форми, але вони завжди спричиняють значну шкоду здоров'ю, розвитку і соціалізації дитини, нерідко – загрожують її життю або призводять до смерті.

В Україні сексуальне насильство над дітьми, дитяча проституція і порнографія тісно пов'язані із соціально-економічними та культурними особливостями регіонів. Так, наявність курортів і портів на півдні нашої держави, де, до речі, раннє статеве життя вже давно стало традицією, тільки стимулює поширення проблеми. На сході, через високий рівень безробіття і цілу низку соціально-економічних труднощів, експерти також констатують «розквіт» розпусти. На півночі України – низькі соціально-економічні показники, а також близькість столиці тільки підвищує ризик утягування дітей у секс-індустрію. Тільки західним областям з їхньою низькою щільністю населення і високим рівнем релігійності вдається стримувати поширення цього явища. Водночас йому сприяють низький рівень зайнятості населення в регіоні й трудовий міграційний процес.

Важливе місце в запобіганні статевим злочинам щодо неповнолітніх посідають заходи загального плану, спрямовані на створення умов, що виключають можливість вчинення статевих злочинів. До цих заходів належать «закриття» патрульною службою поліції, добровільними помічниками (дружинниками) місць, у яких найбільш імовірно вчинення таких злочинів: парків, садів, громадських туалетів, дитячих майданчиків, міських і замських дитячих таборів, територій розташування дошкільних установ тощо.

Водночас профілактику злочинів можна забезпечити і шляхом активізації самого потенційного потерпілого, підвищення його захисних можливостей, зміцнення волі до самозахисту. Також існує необхідність інформування даної особи про небезпеку, яка їй загрожує. Якщо спостерігається негативна поведінка можливої жертви, зусилля спрямовуються на нейтралізацію цієї поведінки, що підвищує захисні можливості і знижує віктимність такої особи.

До віктимологічних заходів запобігання належать:

1) застосування кримінально-правових норм так званої «подвійної превенції» для своєчасного реагування на готування до вчинення злочинів, втягнення дітей у злочинну діяльність;

2) своєчасне реагування на правопорушення, що вчиняють на ґрунті сімейних та побутових конфліктів.;

3) забезпечення належної охорони публічного порядку;

4) моніторинг (паспортизація) потенційних місць вчинення сексуального насильства, а також категорій

дітей, які можуть стати жертвами злочинів, під час якого буде визначено найбільш криміногенні місця, перелік осіб, схильних до сексуального насильства, та інші положення, що дадуть змогу визначити пріоритетні напрями запобігання злочинам щодо дітей.

Віктимологічні заходи запобігання мають бути конкретними та цілеспрямованими. Передусім вони вирішують завдання усунення, нейтралізації, мінімізації криміногенних факторів.

Важливе значення для попередження насильницьких дій сексуального характеру мають оперативні заходи, що вживають органи поліції для виявлення осіб, здатних вчинити статеві злочини, своєчасного поставлення їх на оперативний облік і проведення з ними профілактичної роботи.

Крім працівників органів поліції, відчутну допомогу у протидії злочинам сексуального характеру надають неспеціалізовані суб'єкти (підрозділи законодавчої та виконавчої влади), а також органи судової влади й інші державні організації. Усі вони в межах своєї компетенції мають функції владного (державно-правового) управління і безпосередньо на різних рівнях проводять цілеспрямовані заходи попередження злочинності загалом у різних суспільних інституціях. До неспеціалізованих суб'єктів попередження також належать і різноманітні формування та об'єднання громадянського суспільства (політичні партії, рухи, фонди, релігійні конфесії тощо), які серед багатьох їм властивих функцій можуть також здійснювати виховну та профілактичну роботу серед осіб, схильних до сексуальної агресії.

Організація віктимологічного моніторингу сучасної кримінологічної ситуації потребує поглибленого аналізу з урахуванням не тільки кримінологічної ситуації, але й вивчення віктимологічних особ-

ливостей, факторів кожного конкретного злочину і злочинності загалом.

Оскільки віктимологічний прогноз ґрунтується на певних припущеннях, необхідно вивчити віктимологічні детермінанти, що впливають на злочинність, зокрема: віктимогенні та антивіктимогенні; масову та індивідуальну віктимності; віктимологічні феномени, а саме – десоціалізацію особистості та інстинкт самозбереження. Після дослідження віктимологічних детермінантів злочинів на визначеній території можна формулювати прогноз про віктимологічні заходи запобігання. Практичне призначення віктимологічного прогнозування полягає у підготовці віктимологічних пропозицій, рекомендацій і програм віктимологічного запобігання злочинам; оцінці того, у якому напрямі необхідно розвивати об'єкти віктимологічного прогнозування та які конкретні напрями запобігання віктимізації необхідно застосовувати.

Висновки. Підводячи підсумки варто зауважити, що провідну роль у віктимологічному запобіганні злочинам має відігравати запобіжна діяльність щодо потенційних жертв, тобто нейтралізація віктимогенних детермінантів злочинів. Теорія віктимологічного моделювання є закономірним результатом розвитку віктимологічної думки у кримінології, яка спрямована на створення моделей віктимності жертв різних видів злочинів (корисливих, насильницьких тощо) з метою розроблення заходів з надання їм своєчасної віктимологічної допомоги. Меті віктимологічного запобігання злочинам можливо досягнути шляхом розробки й реалізації довгострокових державних програм такого запобігання. Моделювання і реалізація цих програм дозволить створити механізм організації ефективного віктимологічного запобігання, підвищити ефективність боротьби зі злочинністю та забезпечити віктимологічну безпеку окремих громадян й суспільства в цілому.

Список використаних джерел

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 98–108.
2. Кримінологія : навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Прецедент, 2009. 348 с.
3. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. 120 с.
4. Голіна В. В. Поняття і структура спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. *Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні* / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків: Право, 2008. С. 357–400.
5. Про запобігання домашньому насильству : Закон України від 07.12. 2017 р. № 2229-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
6. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» / кол. авт.; за заг. ред. К. Б. Левченко, К. В. Павліченко, В. В. Чернея. Київ : МВС України; Нац. акад. внутр. справ, 2020. 415 с.
7. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах: наказ Мінсоцполітики від 31.03.2016 р. № 318. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show>.
8. Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні : дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2018. 244 с.
9. Джужа О. М., Кирилюк А. В. Пенітенціарна кримінологія та спеціально-попереджувальна діяльність: загальна частина: навч. посіб. Київ: НВТ «Правник» – НАВСУ, 1997. 117 с.

References

1. Bandurka, O. M., & Lytvynov, O. M. (2016). Poniattia i zmist spetsialno-kryminolohichnoho zapobihannia zlochynam [The concept and content of special criminological crime prevention]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, 2(13), 98–108 [in Ukrainian].
2. Kryminolohiia (2009). [Criminology]: navch. posib. / O. M. Dzhuzha, V. V. Vasylevych, O. H. Kolb ta in.; za zah. red. O. M. Dzhuzhi. Kyiv: Pretsident. 348 s. [in Ukrainian].
3. Holina, V. V. (2011). *Zapobihannia zlochynnosti (teoriia i praktyka) [Confronting malice (theory and practice)]: navch. posib.* Kharkiv: Nats. yuryd. akad. Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. 120 s. [in Ukrainian].

4. Holina, V. V. (2008). Poniattia i struktura spetsialno-kryminolohichnoho zapobihannia zlochynnosti [The concept and structure of specifically criminological crime prevention]. *Pravova systema Ukrainy: istoriia, stan ta perspektyvy*: u 5 t. T. 5: Kryminalno-pravovi nauky. Aktualni problemy borotby zi zlochynnistiu v Ukraini / za zah. red. V. V. Stashysa. Kharkiv: Pravo. S. 357–400 [in Ukrainian].

5. Pro zapobihannia domashnomu nasyilstvu (2017) [About fearing domestic violence] : Zakon vid 7 hrud. 2017 r. № 2229-VIII. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].

6. Naukovo-praktychnyi komentar Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasyilstvu» (2020) [Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine "On Prevention and Combating Domestic Violence"] / kol. avt. ; za zah. red. K. B. Levchenko, K. V. Pavlichenko, V. V. Chernieia. Kyiv : MVS Ukrainy; Nats. akad. vnutr. sprav. 415 s. [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu sotsialnoho suprovodu simej (osib), yaki perebuvaiut u skladnykh zhyttievykh obstavynakh (2016) [On the approval of the State standard for social support of families (persons) in difficult life circumstances]: nakaz Minsotspolityky vid 31.03.2016 № 318. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show> [in Ukrainian].

8. Romantsova, S. V. (2018). Zapobihannia seksualnomu nasyilstvu shchodo ditej v Ukraini [Prevention of sexual violence against children in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Lviv. 244 s. [in Ukrainian].

9. Dzhuzha, O. M., & Kyryliuk, A. V. (1997). *Penitentsiarna kryminolohiia ta spetsialno-poperedzhuvalna diialnist: zahalna chastyna [Penitentiary criminology and special preventive activities: general part]: navch. posib*. Kyiv: NVT «Pravnyk» – NAVSU. 117 s. [in Ukrainian].

Kuzmenko Serhii,

Doctor of Science in Public Administration,
Candidate of Legal Sciences, Professor,
Professor at the Department of Civil, Labor Law and
Social Security Law Faculty No. 4
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5325-9433>

Buha Volodymyr,

Doctor of Law, Associate Professor,
Dean of the Faculty No. 4
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0655-5256>

Kuzmenko Serhii,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8560-2593>

SPECIAL APPROACHES OF VICTIMOLOGICAL PROTECTION TO VIOLENT VIOLENTS AGAINST STATE FREEDOM AND STATE IMPERFORMANCE OF CHILDREN

As practice shows, crime and the fight against it in Ukraine are extremely complex and pressing problems. At the same time, the instability of the socio-political and economic situation, the imperfection of the public administration mechanism, the lack of real effective public control over the activities of government bodies, the decline in the living standards of the population, corruption in all branches of government, including law enforcement agencies, created the conditions for the development and assertion of crime in the public life of the state. Moreover, the rapid increase (by many indicators) in the scale of this phenomenon, the spread of influence on all social spheres pose a real threat to national security, pose new tasks for crime prevention subjects and force them to look for revolutionary effective measures aimed at counteracting this extremely socially dangerous, including measures aimed at protecting the rights of crime victims. The leading role in victimological crime prevention should be played by preventive activities in relation to potential victims, that is, the neutralization of victimogenic determinants of crimes. The theory of victimological modeling is a natural result of the development of victimological thought in criminology, aimed at creating models of victimization for victims of various types of crimes (selfish, violent, etc.) in order to develop measures to provide them with timely victimological assistance. The goals of victimological crime prevention can be achieved through the development and implementation of long-term government programs for such prevention. Modeling and implementation of these programs will create a mechanism for organizing effective victimological prevention, increase the effectiveness of the fight against crime and ensure the victimological safety of individual citizens and society as a whole.

Key words: evils against state freedom, approaches to victimological abuse, special approaches to victimological abuse of violent crimes, evils against state freedom and state defectiveness of a child.

Надіслано до редколегії 05.09.2024

УДК 343.9:343.58
DOI 10.32782/2523-4269-2024-88-50-54

Пірго Олена Федорівна,

аспірант кафедри кримінального права та кримінології факультету № 1
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кривиницький)
ORCID: <http://orcid.org/0009-0009-1858-1046>

КРИМІНОЛОГІЧНА СИСТЕМА ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ЖОРСТОКОМУ СТАВЛЕННЮ ДО ТВАРИН В УКРАЇНІ

У статті наголошується, що жорстоке ставлення до тварин є предметом міждисциплінарних досліджень. Проведено аналіз понять «жорстокості» та «жорстокого поводження». Встановлено, що в соціальних науках жорстокість зазвичай розглядається у тісному зв'язку з характеристиками особи, її моральними якостями та властивостями. Водночас у кримінальному праві України жорстоке поводження (яке базується на понятті жорстокості) розглядається законодавцем як спосіб вчинення злочину, тобто є складовою об'єктивної сторони кримінально караного діяння. Окреслена тріступенева система запобігання жорстокому поводженню з тваринами в Україні, з поділом заходів на загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні. Підкреслюється, що основою запобігання жорстокому поводженню з тваринами є профілактична робота з конкретною особою (індивідуальний рівень запобігання злочинності).

Ключові слова: тварини, жорстокість, жорстоке поводження, кримінологічне забезпечення, запобігання.

Постановка проблеми. Значення захисту тварин від жорстокого поводження визнано та закріплено на міжнародному рівні. Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 року підкреслює, що забезпечення захисту та гуманного ставлення до тварин є прямим обов'язком людини, оскільки між ними існують тісні природні зв'язки. Важливо зазначити, що завдання шкоди тваринам негативно впливає на життя людей як виду, адже все в природі взаємопов'язане. Жорстокість по відношенню до тварин свідчить про низький рівень моральності та порушує громадський порядок.

На сьогоднішній день важливо підкреслити, що тварини часто стають жертвами тестування косметичних засобів та побутових продуктів. Креми для рук, засіб від комарів і навіть туалетний папір проходять випробування на тваринах. Для проведення певних досліджень нерідко спеціально розводять тварин або вилловлюють безпритульних. Відеоматеріали з цих експериментів вражають своєю жорстокістю, адже тестування косметики та інших засобів не обмежується лише нанесенням крему на шкіру; це також включає ін'єкції, примусове введення речовин під шкіру, у шлунок тощо. Сьогодні існують рішення, які можуть допомогти зменшити кількість таких жорстоких дослідів.

В умовах війни, ми також стикаємося з серйозною проблемою, пов'язаною з залишенням домашніх тварин без їжі та води, що може призвести до їх загибелі. Таке ставлення до тварин є проявом жорстокості, якщо воно не обумовлене крайньою необхідністю для збереження життя і здоров'я людей, і якщо не було можливості врятувати тварин під час евакуації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Жорстоке ставлення до тварин є темою для міждисциплінарних досліджень. Це

підтверджується роботами науковців, які вивчали цю проблему з точки зору кримінального права, кримінології, криміналістики, міжнародного права та інших галузей. Зокрема, окремі аспекти жорстокого поводження з тваринами, в контексті аналізу злочинів проти громадського порядку та моральності, були висвітлені такими вітчизняними вченими, а саме: В. І. Борисов, Б. М. Головкін, І. А. Головка, Н. І. Зубченко, С. Г. Кулик, Є. С. Назимко, Ю. В. Орлов, Т. А. Орлова, Я. В. Охота, К. О. Полтава, І. А. Строк, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, О. О. Шуміло та інші.

Метою статті є визначення кримінологічної системи заходів запобігання жорстокому ставленню до тварин в Україні.

Виклад основного матеріалу. Людина є представником окремої гілки еволюції, яка призвела до того, що цей біологічний вид нині вважається найбільш розвиненим. Саме людина несе відповідальність за збереження природних ресурсів планети, а також за різноманіття рослин і тварин. Ставлення людини до інших живих істот визначається через поняття «моральність».

В Україні суспільні відносини, що формують моральні основи життя, підлягають кримінально-правовій охороні. Кримінальна відповідальність за певні дії, які можуть завдати або загрожують завдати значної шкоди суспільній моральності, регулюється у розділі XII Особливої частини КК України. У цьому контексті законодавець встановив кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК України) [1, с. 102–103].

Курс євроінтеграції, який є пріоритетом для України, сприяв реформуванню законодавства в багатьох сферах суспільних відносин. Зміни також торкнулися кримінальної відповідальності за жорстоке поводження

з тваринами. Факти жорстокого поводження з тваринами викликають значний суспільний резонанс: від діяльності пересувних зоопарків і цирків до притягнення до відповідальності власників домашніх тварин або осіб, які знущаються над бездомними тваринами. Таким чином, оскільки суспільні відносини, що регулюють поводження з тваринами, активно реформуються, дослідження стану злочинності в цій сфері є надзвичайно актуальним [2, с. 117–118].

У науковій літературі поняття жорстокості має різні значення. Його трактують як: характеристику особи, що походить від терміна «жорстокий», який описує людину, що проявляє суворість, жорсткість, безжалісність і лють; безсердечність; рису характеру, що виявляється у заподіянні фізичних або моральних страждань іншим людям (групам осіб) та тваринам. Жорстокість може бути як метою сама по собі, так і засобом для досягнення певних цілей; морально-психологічною рисою, що протистоїть доброті, душевності та людяності. Людина, наділена такою рисою, не відчуває співчуття до інших, принижує їхню гідність і завдає болю; це також може бути характеристикою особи, яка виявляє байдужість до страждань інших або прагне завдати їм страждань; метод досягнення цілей, зазвичай з корисливих мотивів, тощо [3, с. 178–179].

У червні 2017 року були внесені перші зміни до статті 299 Кримінального кодексу України. Ця стаття була розширена з двох частин до трьох, а рівень суспільної небезпечності злочину підвищився: злочин невеликої тяжкості став злочином середньої тяжкості (ч. 2 ст. 299) та тяжким злочином (ч. 3 ст. 299). Підвищення рівня суспільної небезпечності цього злочину, а також диференціація кримінальної відповідальності, були зумовлені світовими тенденціями захисту тварин. Впровадження міжнародних цінностей у національне законодавство стало причиною ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження гуманного ставлення до тварин» у 2017 році.

До першої частини цієї статті було додано ознаку «у тому числі безпритульними тваринами». Також було введено умисне вчинення дій, що призводять до каліцтва або загибелі тварини. Особливою формою цього кримінального правопорушення стали «публічні заклики до вчинення дій, які мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, а також поширення матеріалів із закликами до таких дій».

На думку К. О. Полтави, законодавець допустив певні логічні помилки при формулюванні частини першої ст. 299 КК України, об'єднавши в одному нормативному акті дії з різним рівнем суспільної небезпечності. Зокрема, вказівка на безпритульний статус тварини ускладнює текст частини першої. Поняття «безпритульна тварина» визначено в ст. 1 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження». Безпритульними визнаються «домашні тварини, що залишилися без догляду людини або утворили напіввільні угруповання, здатні розмножуватися без контролю людини». Однак вказівка на здатність розмножуватися без контролю є спірною, оскільки стерилізовані тварини не можуть бути віднесені до цієї категорії. Крім того, оскільки тварини поділяються на «притульні» та «безпритульні», вказівка на статус безпритульності через словосполучення «у тому числі» порушує правила законодавчої техніки [4, с. 130–131].

Продовжуючи критичний аналіз ст. 299 КК України, слід зазначити, що на той час норма ст. 1 Закону Укра-

їни «Про захист тварин від жорстокого поводження» визначала жорстоке поводження як «знущання над тваринами, у тому числі безпритульними, що призводить до мучення, фізичного страждання, тілесних ушкоджень, каліцтва або загибелі, нацьковування тварин одна на одну та на інших тварин, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, залишення домашніх та сільськогосподарських тварин напризволяще, а також порушення правил утримання тварин» [5]. Заклики до вчинення дій, що мають «ознаки жорстокого поводження з тваринами, а також поширення матеріалів із закликами до таких дій», не є жорстоким поводженням, зазначає Я. В. Охота, і мали б бути віднесені до привілейованого складу кримінального правопорушення або адміністративного законодавства [6, с. 374–375].

Вчені правники наголошують, що у 2017 році до ст. 299 КК України була додана частина 3. Ця частина встановлює відповідальність за дії, передбачені першою або другою частинами цієї статті, якщо вони вчинені з особливою жорстокістю, у присутності малолітніх або неповнолітніх, стосовно двох і більше тварин, повторно, групою осіб або активним способом. Такі дії класифікуються як тяжкі злочини. Варто зазначити деякі критичні аспекти, що стосуються особливо кваліфікуючих ознак, викладених у ч. 3 ст. 299 КК України. Особливо привертає увагу виділення активного способу як кваліфікуючої ознаки жорстокого поводження з тваринами. Очевидно, що такі дії можуть бути вчинені як у пасивний, так і в активний спосіб. Проте виділення активного способу як окремої ознаки виглядає зайвим, оскільки це призводить до надмірної криміналізації даного діяння [7, с. 298–299].

Порівнюючи редакції ст. 299 КК України до і після змін 2017 року, слід зазначити, що законодавець не лише уточнив об'єктивну сторону цього злочину, але й акцентував увагу на його суспільній небезпечності, перевіривши діяння з категорії злочинів невеликої тяжкості до злочинів середньої тяжкості та тяжких. Тому аналіз деяких статистичних показників жорстокого поводження з тваринами, зокрема загальна характеристика рівня злочинності, рівня судимості та динаміки цих злочинів в Україні після внесення змін до ст. 299 КК України, слугує своєрідним індикатором ефективності таких змін. Джерелом інформації про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 299 КК України є Єдині звіти про кримінальні правопорушення, надані Генеральною прокуратурою України.

У чинній редакції ч. 1 ст. 299 КК України зазначено, що жорстоке поводження з тваринами, які належать до хребетних, включаючи безпритульних, є умисним діянням, яке призводить до каліцтва або загибелі тварини. До таких дій також відносяться нацьковування тварин одна на одну або на інших тварин, якщо це вчинено з хуліганських чи корисливих мотивів, а також публічні заклики до вчинення дій, що містять ознаки жорстокого поводження з тваринами, та розповсюдження матеріалів із закликами до таких дій. Основна увага приділяється суб'єктивній стороні злочину – умисній формі вини, а також виділенню хуліганських і корисливих мотивів. Кваліфікуючими ознаками цього діяння є вчинення зазначених дій у присутності малолітнього або неповнолітнього (ч. 2 ст. 299 КК України) [8].

Очевидно, що закріплений у ст. 299 КК України склад кримінального правопорушення, пов'язаний із жорстоким поводженням з тваринами, є предметом вивчення в рамках дисциплін «Кримінальне право України», «Основи кримінально-правової кваліфіка-

ції», а іноді й у курсах кримінології та інших дисциплінах, що стосуються кримінального права. У контексті вищої освіти окремі аспекти запобігання жорсткому поводженню з тваринами включені до нормативних дисциплін у бакалаврських програмах, а також до обов'язкових і вибіркових курсів у магістратурі, а в деяких випадках – до вибіркових дисциплін в освітньо-наукових програмах, орієнтованих на поліцейську діяльність [9].

З огляду на те, що такі кримінальні правопорушення стають все більш поширеними, а поліція отримує дедалі більше повідомлень від громадян про жорстоке поводження з тваринами, можна стверджувати, що алгоритм дій у таких ситуаціях має бути чітко визначений, подібно до механізмів запобігання та протидії домашньому насильству. Більше того, враховуючи високий рівень латентності цих злочинів, глибоке засвоєння порядку дій у випадках жорсткого поводження з тваринами є одним із ключових аспектів роботи поліцейських у сфері запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, що порушують моральні норми [9, с. 50–51].

Європейська конвенція про захист домашніх тварин відіграє ключову роль у правовому регулюванні захисту тварин від жорсткого поводження, хоча вона охоплює лише певний вид тварин – домашніх. Ця Конвенція підкреслює моральний обов'язок людини забезпечувати захист і гуманне ставлення до тварин, а також вказує на їхню цінність для суспільства та особливі зв'язки, що існують між людьми і домашніми тваринами. Згідно зі ст. 3 Європейської конвенції, ніхто не має права завдати домашній тварині зайвого болю, страждання або пригнічення. Також забороняється залишати домашніх тварин без нагляду. На жаль, цей обов'язок часто порушується, що підтверджується великою кількістю безпритульних тварин, які живуть на вулицях [9, с. 68–69].

Розглянувши поняття «жорсткого поводження», а також порівнявши редакції Кримінального кодексу України до і після змін 2017 року, доцільно розглянути й можливі напрями запобігання такого явища в суспільстві. Так варто підтримати Є. С. Назимко, який розглядає триступеневу систему запобігання злочинності із розподілом таких заходів за рівнем на загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні. У межах загальносоціального запобігання жорсткому поводженню з тваринами можна виокремити такі заходи, а саме: соціально-економічні (зниження рівня соціальної напруги шляхом боротьби з безробіттям, оптимізація системи соціального захисту населення); правові (удосконалення чинного законодавства у сфері охорони моральності та ліквідація прогалин і суперечностей, укріплення інститутів громадянського суспільства); організаційно-управлінські (здійснення інституційного контролю за дотриманням правопорядку у сфері охорони гуманного ставлення до тварин); культурно-виховні (виховання в дітей і підлітків основ екологічної етики, підняття рівня правосвідомості (у тому числі й еколого-правової свідомості), підвищення рівня моральності в суспільстві та інші заходи) [10, с. 209–210].

Висновки. Захист тварин від жорсткого поводження, безсумнівно, є одним із найважливіших аспектів роботи правоохоронних органів і завжди залишається в центрі уваги суспільства. Якщо професійний інтерес до цієї проблеми знижується, це ставить під загрозу життя хребетних тварин, які стають жертвами жорсткого ставлення. Більше того, такі дії, що є су-

пільно небезпечними, загрожують основам моральності як суспільства в цілому, так і окремих осіб, що може призвести до занепаду духовності та вчинення ще більш небезпечних і жорстоких злочинів.

Досліджено, що у науковій літературі термін «жорстокість» має кілька значень. Його розглядають як характеристику особи, що походить від слова «жорстокий», яке описує людину, що проявляє суворість, жорсткість, безжалісність і лютисть. Жорстокість може означати безсердечність або рису характеру, що виявляється у заповіданні фізичних чи моральних страждань іншим людям та тваринам. Вона може бути як метою сама по собі, так і засобом для досягнення певних цілей; морально-психологічною рисою, що протистоїть доброті, душевності та людяності. Людина, наділена такою рисою, не відчуває співчуття до інших, принижує їхню гідність і завдає болю; це також може бути характеристикою особи, яка виявляє байдужість до страждань інших або прагне їх завдати. Жорстокість може виступати як метод досягнення цілей, зазвичай з корисливих мотивів, тощо.

Що ж стосується саме жорсткого поводження з тваринами, які належать до хребетних, включаючи безпритульних, є умисним діянням, яке призводить до каліцтва або загибелі тварини. До таких дій також відносяться нацькування тварин одна на одну або на інших тварин, якщо це вчинено з хуліганських чи корисливих мотивів, а також публічні заклики до вчинення дій, що містять ознаки жорсткого поводження з тваринами, та розповсюдження матеріалів із закликами до таких дій.

В Україні досліджується триступенева система запобігання жорсткому поводженню з тваринами, яка включає заходи, поділені на загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні. У рамках загальносоціального запобігання можна виділити соціально-економічні, правові, організаційно-управлінські та культурно-виховні заходи. До соціально-економічних заходів можна віднести: зниження рівня соціальної напруги шляхом боротьби з безробіттям, оптимізація системи соціального захисту населення. Що ж стосується правових заходів, то сюди відносимо: удосконалення чинного законодавства у сфері охорони моральності та ліквідація прогалин і суперечностей, укріплення інститутів громадянського суспільства. Останнім видом заходів в триступеневій системі запобігання жорсткому поводженню з тваринами є організаційно-управлінські та культурно-виховні. Зокрема, це стосується здійснення інституційного контролю за дотриманням правопорядку у сфері охорони гуманного ставлення до тварин, виховання в дітей і підлітків основ екологічної етики, підняття рівня правосвідомості (у тому числі й еколого-правової свідомості), підвищення рівня моральності в суспільстві та інші заходи). Спеціально-кримінологічне запобігання необхідно реалізовувати через нормативні, організаційно-управлінські та правоохоронні заходи. Підкреслюється, що основою запобігання жорсткому поводженню з тваринами є профілактична робота з конкретною особою (індивідуальний рівень запобігання злочинності).

Діяльність, спрямована на всебічний захист тварин, є важливим аспектом не лише сучасного гуманістичного руху та цивілізаційного розвитку України, а й відображення самої ідентичності та гідності українського народу. Збереження нашої ідентичності через свободу, гідність і культурну автентичність постає справжнім викликом у контексті російської агресії. У цьому полягає глибина проблеми жорсто-

кого поводження з тваринами, а також необхідність звернення до міжнародного досвіду захисту тварин, що підкреслює наші цивілізаційні цінності та мотивації, які повною мірою відображені в міжнарод-

но-правовій базі. Управління цими принципами на рівні правового мислення визначає загальний напрямок і соціальну значущість практичної правозастосовної діяльності.

Список використаних джерел

1. Шуміло О. О. Кримінологічна характеристика та запобігання жорстокому поводженню з тваринами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 206 с.
2. Зубченко Н. І. Міжнародно-правове співробітництво держав у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження: монографія. Одеса : Фенікс, 2016. 284 с.
3. Головка І. А. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 256 с.
4. Полтава К. О. Кримінологічна оцінка рівня і динаміки жорстокого поводження з тваринами в Україні та напрями його запобігання. *Право і суспільство*. 2020. № 1. С. 129–136.
5. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21 лют. 2006 р. № 3447-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15>.
6. Охота Я. В. Визначення «жорстокого поводження». *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 372–376.
7. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. Харків : Право, 2015. 680 с.
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
9. Як захистити тварин від жорстокого поводження: організаційні, кримінальні, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти: науково-методичні рекомендації для підрозділів Національної поліції України / Цуцкірідзе М. С., Орлов Ю. В., Орлова Т. А., Строк І. А. та ін. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2022. 72 с.
10. Назимко Є. С. Актуальні питання запобігання органами внутрішніх справ жорстокому поводженню із тваринами. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2014. № 3. С. 207–213.

References

1. Shumilo, O. O. (2016). *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannya zhorstokomu povodzhenniu z tvarynamy* [Criminological characteristics and prevention of cruelty to animals]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
2. Zubchenko, N. I. (2016). *Mizhnarodno-pravove spivrobitnytstvo derzhav u sferi zabezpechennia dobrobutu tvaryn ta yikh zakhystu vid zhorstokoho povodzhennia* [International legal cooperation of states in the field of ensuring the welfare of animals and their protection from cruel treatment]: monohrafiia. Odesa : Feniks. [in Ukrainian].
3. Holovko, I. A. (2010). *Kryminalna vidpovidalnist za zhorstoke povodzhennia z tvarynamy* [Criminal liability for cruelty to animals]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Poltava, K. O. (2020). *Kryminolohichna otsinka rivnia i dynamiky zhorstokoho povodzhennia z tvarynamy v Ukraini ta napriamy yoho zapobihannya* [Criminological assessment of the level and dynamics of animal cruelty in Ukraine and directions for its prevention]. *Pravo i suspilstvo*, 1, 129–136 [in Ukrainian].
5. *Pro zakhyst tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia* [On the protection of animals from cruelty]: *Zakon Ukrainy vid 21 liutoho 2006 № 3447-IV*. (2006). Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15>. [in Ukrainian].
6. Okhota, Ya. V. (2013). *Vyznachennia «zhorstokoho povodzhennia»* [Definition of "cruel treatment"]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 4, 372–376 [in Ukrainian].
7. *Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna* [Criminal Law of Ukraine: General Part] : pidruchnyk / V. I. Borysov, V. Ya. Tatsii, V. I. Tiutiuhin ta in. (2015). Xarkiv: Pravo. 680 s. [in Ukrainian].
8. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine] : *Zakon Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 r. № 2341-III*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukrainian].
9. *Iak zakhystyty tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia: orhanizatsiini, kryminalni, kryminalni protsesualni ta kryminalistychni aspekty* [How to protect animals from cruelty: organizational, criminal, criminal procedural and forensic aspects]: *nauk.-metod. rekom. dlia pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy / Tsutskiridze M. S., Orlov Yu. V., Orlova T. A., Strok I. A. ta in.* (2022)/ *Kharkiv: Kharkivs. nats. un-t vnutr. sprav.* [in Ukrainian].
10. Nazymko, Ye. S. (2014). *Aktualni pytannia zapobihannya orhanamy vnutrishnikh sprav zhorstokomu povodzhenniu iz tvarynamy* [Actual issues of prevention of animal cruelty by internal affairs bodies]. *Problemy pravoznavstva ta pravoohoronnoi diialnosti*, 3, 207–213 [in Ukrainian].

Pirgo Olena,

Postgraduate student,

Department of Criminal Law and Criminology Faculty No. 1

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <http://orcid.org/0009-0009-1858-1046>

CRIMINOLOGY SYSTEM OF MEASURES TO PREVENT CRUELTY TO ANIMALS IN UKRAINE

The article emphasizes that animal cruelty is the subject of interdisciplinary research. Criminological activity aimed at protecting animals is an important vector of the moral and civilizational development of Ukraine, a reflection of the identity and dignity of the Ukrainian people. Preservation of identity through freedom, dignity and cultural authenticity becomes a real challenge in the context of Russian aggression. This is the depth of the problem of cruelty to animals, as well as the need to turn to the international experience of animal protection, which emphasizes our civilizational values and motivations, which are fully reflected in the international legal base. Management of these principles at the level of legal thinking determines the general direction and social significance of practical law enforcement activities.

An analysis of the concepts of "cruelty" and "cruel treatment" was carried out. It has been established that in the social sciences cruelty is usually considered in close connection with the characteristics of a person, his moral qualities and properties. At the same time, in the criminal law of Ukraine, cruel treatment (which is based on the concept of cruelty) is considered by the legislator as a way of committing a crime, that is, it is a component of the objective side of a criminal act.

A three-stage system of preventing cruelty to animals in Ukraine is outlined, with the division of measures into general social, special criminological and individual measures. It is indicated that socio-economic, legal, organizational-management and cultural-educational measures can be distinguished within the framework of general social prevention. Special criminological prevention is proposed to be implemented in three directions: normative, organizational and managerial and law enforcement. It is emphasized that the basis of prevention of cruelty to animals is preventive work with a specific person (individual level of crime prevention).

Key words: animals, cruelty, cruel treatment, criminological support, prevention.

Надіслано до редколегії 11.09.2024

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.232

DOI 10.32782/2523-4269-2024-88-55-59

Семенишина-Фіголь Богдана Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент, докторант
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0585-9944>

ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРИ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНІЛА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК

У статті розглядається структура особи, яка вчинила кримінальний проступок. Вказується, що підвищений ступінь суспільної небезпечності відповідно до наявності кваліфікуючих/особливо кваліфікуючих ознак свідчить про існування в особі сукупності характеристик, які унеможливають економію репресії. Зазначається, що штучне виведення нових кримінально-правових та кримінологічних понять не свідчить про те, що змінюється зміст та тенденції самої злочинності. Звертається увага на те, що ступінь суспільної небезпечності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, було зменшено шляхом пом'якшення санкції норм Особливої частини кримінального законодавства. Підсумовується, що структура особи кримінального правопорушника, який вчинив кримінальний проступок, відрізняється від кримінального правопорушника, який вчинив злочин.

Ключові слова: кримінальний проступок, злочин, кримінальне правопорушення, кримінальне законодавство, структура особи, кримінальний правопорушник, кваліфікуюча ознака, суспільна небезпечність.

Постановка проблеми. Учення про особу кримінального правопорушника (злочинця) займає у кримінологічній науці центральне місце, що здебільшого зумовлено тим, що первинні кримінологічні теорії мали антропологічний зміст та зводились до розуміння сутності злочину крізь призму суб'єктивних характеристик особи, яка його вчинила. Зі становленням людства та розвитком держави антропологічна теорія зазнала певних трансформацій та була визнана частково помилковою, водночас саме вона заклала підґрунтя для формування складу кримінального правопорушення, а саме – його суб'єктивної сторони, а також розуміння поняття кримінального правопорушення саме як протиправного та винного діяння, яке вчиняється суб'єктом. Проте зміни курсу кримінально-правової політики та введення в обіг поняття «кримінального проступку» дещо розширило межі кримінологічної науки, що, зокрема, зумовлено потребою у диференціації механізму запобігання відповідно до тяжкості та виду кримінального правопорушення. Із урахуванням того, що законодавцем було передбачено не тільки різні межі репресії, але і порядок здійснення кримінального провадження щодо проступків та злочинів, очевидно є і потреба у формуванні самостійної структури особи, яка вчинила кримінальний проступок та відмежування її ознак від аналогічних, притаманних злочинцю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми запобігання кримінальним правопорушенням розглядалися у працях таких учених як А.М. Бабенко, В.С. Батиргарєєва, С.С. Вітвіцький, В.В. Голіна, А.О. Джу́жа, О.М. Джу́жа, Є.С. Назимко, Т.І. Пономарьова, Н.С. Юзі́кова та ін. Водночас наведені учені майже не приділяли увагу особливостям запобігання кримінальним проступкам взагалі та визначенню особливостей структури особи, яка їх вчинює зокрема, що і зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є визначення структури особи, яка вчинила кримінальний проступок.

Виклад основного матеріалу. Відтак, відповідно до чинного кримінального законодавства України за вчинення кримінального проступку особі не призначаються види покарання, пов'язані із позбавленням волі. Таке законодавче рішення дає підставу вважати, що особа, яка вчинила такий вид кримінального правопорушення може бути виправлена без застосування ізоляції від суспільства та поміщення в установу закритого типу. Отже, ступінь суспільної небезпечності такого правопорушника є мінімальним.

М.Л. Давиденко вказує, що центральним питанням кримінології залишається питання співвідношення соціального та біологічного в особі злочинця. Біологічна природа людини не може орієнтуватися на норми

права, оскільки вони мають не біологічний, а соціальний характер. Від біологічних особливостей, насамперед, залежить те, що візьме особа від навколишнього середовища, які громадські відносини ввійдуть до її структури. Інакше кажучи, природа наділяє людей ніби своєрідним фільтром, через який не кожний соціальний фактор може пройти. Біологічне постає як обставина, під впливом якої формується система суспільних відносин, які складають сутність особистості. Генетичні й інші біологічні, фізіологічні відхилення, звичайно, певною мірою впливають на поведінку людини. Це безперечний факт, який, однак, вимагає правильного тлумачення. Отож вказані негативні особливості, що не виключають осудності особи, є соціально зумовленими, їхній характер залежить від соціальних факторів, адже особистість формується під провідним впливом соціального середовища. Соціально-біологічні ознаки в криміногенній детермінації є не причинами й умовами злочинності взагалі, а також окремих її видів, а умовами деяких насильницьких злочинів, злочинів неповнолітніх і низки необережних злочинів, пов'язаних з використанням техніки. Якщо ці ознаки стали безпосередньою причиною суспільно небезпечної поведінки, то йдеться про неосудну поведінку, що виключає злочинність і кримінальну караність [1, с. 171]. Необхідно відмітити, що у більшості випадків законодавцем в межах однієї норми закріплено кримінальну відповідальність за вчинення фактично одного діяння, яке посягає на конкретні суспільні відносини у формі кримінального проступку та злочину – за наявності певних кваліфікуючих/особливо кваліфікуючих ознак чи більш серйозних форм реалізації об'єктивної сторони (наприклад, це стосується ст. 111–1 КК України). Логічно, що підвищений ступінь суспільної небезпечності відповідно до наявності кваліфікуючих/особливо кваліфікуючих ознак свідчить про наявність у особи сукупності характеристик, які унеможливають економію репресії. Саме цим може бути пояснено те, що здебільшого за вчинення кримінального проступку та нетяжкого злочину встановлено мінімальну вікову межу – шістнадцять років. Водночас актуальним залишається питання щодо доцільності вважати, що особа, яка вчиняє кримінальний проступок та, наприклад, нетяжкий злочин відрізняється за соціально-демографічними та морально-психологічними ознаками.

Вчені вказують, що критичні зауваження на адресу біологізаторських уявлень про особистість злочинця не означають заперечення природних властивостей людської істоти. Для правильного розуміння впливу соціального та біологічного на поведінку людини слід взяти до уваги той факт, що біологічні особливості впливають на характер поведінки людини (холерик в однаковій життєвій ситуації поведе себе інакше, а ніж флегматик чи сангвінік, але в цілому їхні вчинки диктуються ще й ступенем соціальної вихованості), не будучи мотивами його поведінки, зокрема злочинної. Основне значення має не аномалія сама по собі, а соціальний облік особи, сформований суспільством. Теорія особистості повинна враховувати множинність рис, що складають індивідуальність, ступінь обумовленості цих рис спадковістю та процеси соціалізації особи. Те, яким чином генетична обумовленість та процеси соціалізації особи взаємодіють між собою й визначає, в решті решт, поведінку особи, в тому числі протиправну. Є підстави вважати, що новітні наукові відкриття у сфері медицини, психофізіології, психології, зокрема при вивченні кори головного мозку та

ендокринної системи, дадуть можливість пояснити досі незрозуміле у поведінці людини. Основні положення одночасно розширюють та звужують погляди теоретиків на особистість та її поведінку. Це пов'язано з тим, що ці положення постійно взаємодіють з великою кількістю інших факторів у формуванні теоретичних позицій персонолога. Окрім основних положень на роздуми теоретика впливають такі обставини, як історичний погляд, рівень розвитку кримінології та інших суміжних наук до цього часу, академічна освіта та життєвий досвід [2]. Із урахуванням позиції вчених щодо можливості вважати, що особа яка вчинила кримінальне правопорушення має сукупність специфічних ознак, актуальним та відкритим для дискусій є питання щодо змісту малозначних діянь та оцінки структури особи, яка їх вчиняє.

Так, з цього приводу цікавою є думка М. Д. Ждана, який вказує, що враховуючи тенденції та перспективи розвитку прогресивної кримінології постмодерну, під особою кримінального правопорушника доцільно розуміти сукупність стійких індивідуальних вроджених та набутих особливостей, а також соціально значущих рис, які сприяють/спрощують або обумовлюють формування девіацій, які відтворюються в готовності до вчинення кримінального правопорушення, у зв'язку із чим винний набуває ознак суспільної небезпечності. Такий підхід надає можливість відійти від сталого розуміння обов'язкової наявності сукупності стійких рис, які мають бути притаманні всім особами, котрі вчиняють конкретний вид кримінального правопорушення, а також дозволяє розуміти під особою кримінального правопорушника не тільки як таку, що вже реалізувала протиправний умисел, а й потенційно схильну до цього (тобто, має в досвіді необережні кримінальні правопорушення, адміністративні правопорушення, приготування та замаху на суспільно небезпечні діяння, малозначні діяння тощо). Що стосується малозначних діянь, вчений звертає увагу на нормативний припис ч. 2 ст. 11 КК України, у якій вказано, що не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі [3]. Факт вчинення діяння, яке хоча і формально, але містить ознаки діяння, передбаченого кримінальним законодавством, свідчить про наявність в особи сукупності властивостей, необхідних та достатніх для вчинення кримінального правопорушення, у майбутньому з високою ймовірністю вже не малозначного. Водночас особа, яка вчинила малозначне діяння не притягується до кримінальної відповідальності, а отже, вже не відповідає характеристиці, яку пропонує переважна більшість учених. Унаслідок цього зміна підходу до тлумачення поняття та ознак особи кримінального правопорушника розширює межі запобігання суспільно небезпечним діянням [4, с. 201]. Штучне виведення нових кримінально-правових та кримінологічних понять не свідчить про те, що змінюється зміст та тенденції самої злочинності. У 2018 році законодавцем було виокремлено інститут кримінальних проступків і водночас посилено кримінальну відповідальність за нетяжкий злочин.

У Висновку Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи стосовно проекту Закону № 7279 про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового

розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень було зазначено, що пропонувані злочини невеликої тяжкості слід вважати кримінальними проступками внаслідок перекваліфікації, запропонованої у статті 12, існуючих чотирьох категорій злочинів у два види кримінальних правопорушень, а саме проступків та злочинів. Власне злочини склалися б з трьох підкатегорій – злочинів середньої тяжкості, тяжких злочинів та особливо тяжких злочинів. Таким чином, Кримінальний кодекс, як і раніше, буде охоплювати чотири види правопорушень, хоча вони і зазнають деяких змін до застосованих до них покарань. Запропонована перекваліфікація та подальше збереження категорії кримінальних проступків, передбачених Кримінальним кодексом, а не предметом окремого закону, як це передбачено Кримінальним процесуальним кодексом, не викликає жодних питань, оскільки об'єкт встановлення концепції кримінального проступку більшою мірою стосується характеру покарань та процедури встановлення відповідальності, аніж будь-якої іншої суттєвої різниці з кримінальними правопорушеннями, які вважаються більш серйозними злочинами [5]. Водночас із урахуванням того, що у попередній до 2018 року редакції за нетяжкий злочин було передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років, у чинній редакції за нетяжкий злочин передбачено покарання у виді позбавлення волі до п'яти років, а за кримінальний проступок позбавлення волі не призначається априорі, фактично, обрання реально доцільного терміну за вчинення нетяжкого злочину законодавцем було покладено на розсуд суду. Проте це у більшості випадків (за відсутності обставин що пом'якшують відповідальність та обтяжують її) жодним чином не пов'язане зі структурою особи кримінального правопорушника. Зокрема це також стосується випадків, коли особа вчиняє кримінальний проступок повторно, що дає підставу для кваліфікації такого діяння як злочину. Таким чином, курс кримінально-правової політики не зумовлює зміну у структурі кримінального правопорушника.

Розглядаючи особу кримінального правопорушника, який вчинив кримінальний проступок також необхідно звернути увагу на його кримінально-правові ознаки, зокрема такі як наявність судимості. У науці кримінального права неодноразово зверталась увага на те, що зміст спеціального рецидиву як ознаки суб'єкта протиправного діяння є неоднозначним та потребує додаткового тлумачення у кожному окремому випадку. У цьому контексті В.О. Навроцький зауважує, що у понад півтора десятках випадків чинний КК передбачає посилення кримінальної відповідальності, якщо злочин вчинено особою, раніше судимою – яка має непогашену чи незняту судимість за раніше вчинене кримінальне правопорушення. Причому, в Особливій частині КК як кваліфікуюча чи особливо кваліфікуюча ознака враховується лише спеціальний рецидив. Тобто має бути наявною судимість не за будь-яке кримінальне правопорушення, а лише за посягання певного виду, яке прямо вказане у відповідній статті Особливої частини КК... Використання в чинному КК різних термінів для вказівки на спеціальний рецидив актуалізує питання про те, чи відрізняється зміст цього поняття залежно від цього. Понад те, як і завше в таких випадках, стоїть питання, має місце одне поняття, позначене різними термінами, чи кожен із цих термінів позначає своє поняття? [6, с. 351–352]. Отже, виявляється, що саме особливості конструкції кримінального законодавства взагалі та конкретної норми Особливої частини зокрема

зумовлюють специфіку структури особи кримінального правопорушника як такого, що має підвищений ступінь суспільної небезпечності, а отже потребує застосування більш репресивних заходів кримінально-правового впливу. Водночас у загальному сенсі без прив'язки до конкретного кримінального правопорушення спеціальний рецидив має значення суто у кримінологічній площині, оскільки демонструє потребу у посиленні механізму взаємодії із кримінальним правопорушником. З огляду на вказане, обґрунтованим видається висновок про те, що *структура особи кримінального правопорушника взагалі та кримінального правопорушника, який вчинив кримінальний проступок зокрема відтворюється крізь конструкцію норм Особливої частини кримінального законодавства та диференціюється залежно від виду протиправного діяння, яке було вчинено, що ставить під сумнів універсальність дефініції, яка протягом тривалого часу існує у кримінологічній науці.*

У Висновку Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи стосовно проекту Закону № 7279 про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень було зазначено, що у законодавчому акті було визначено, фактично, дві мети. Так, перша мета досягнута лише частково через відсутність будь-якої індикації причин кваліфікації дрібних злочинів в якості кримінальних проступків, посиленням покарань за інші незначні злочини, відсутності ясності стосовно дотримання принципів рівності та пропорційності щодо способів стягнення штрафів та можливістю тривалого позбавлення волі за вчинення адміністративних правопорушень. Крім того, в проекті Закону не вистачає чіткості в аргументації щодо збереження нижчого рівня покарання за відмову особи від проходження огляду за наявності підозри у тому, що така особа перебувала у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, аніж у випадку покарання за фактичне перебування у такому стані під час водіння; це ставить під сумнів припущення, відповідно до якого метою проекту Закону є більш серйозне ставлення до подібних вчинків. Що стосується другої цілі, позитивно розглядається тенденція щодо того, що кожна правова система повинна вживати заходів для боротьби з перевантаженням системи кримінального правосуддя, запроваджуючи деякі спрощення щодо процесу ведення провадження. Однак необхідність ефективного реагування на масову злочинність щодо незначних правопорушень не повинна допускати нехтування основними процесуальними гарантіями [5]. Фактично, можна говорити про те, що ступінь суспільної небезпечності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення було зменшено шляхом пом'якшення санкції норм Особливої частини кримінального законодавства. Водночас його соціально-демографічні, морально-психологічні, а також інші традиційні ознаки, які входять до структури особи у кримінології не зазнали жодних змін. Такий підхід ставить під сумнів дієвість кримінально-правових норм, а також їх впливу на потенційні та реальні наслідки вчиненого кримінального проступку. Зокрема і передбачені види покарань не можуть бути оцінені як такі, яких достатньо для того щоб виправити кримінального правопорушника та забезпечити ефективність його ресоціалізації.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дало можливість підсумувати, що структура особи

кримінального правопорушника, який вчинив кримінальний проступок відрізняється від кримінального правопорушника, який вчинив злочин. Це зумовлено низкою факторів, серед яких: 1) тенденції кримінальної процесуальної політики свідчать про те, що кримінальний проступок не потребує проведення досудового розслідування, а обставини його вчинення можуть бути встановлені та доведені у спрощеній формі – формі дізнання. Такий підхід вказує на те, що об'єктивна сторона кримінального проступку не є ускладненою кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками, а отже і суб'єктивна сторона кримінального правопорушника не передбачає наявності специфічних мотивів та мети, які свідчать про наявність у структурі його особи граничних зі злочинцем ознак; 2) у більшості випадків особа, яка вчинила кримінальний проступок майже позбавлена більшості кримінально-правових ознак (судимість, вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації тощо), а отже система таких ознак є спрощеною та передбачає лише стан алкогольного та наркотичного сп'яніння, вчинення діяння щодо дитини тощо; 3) м'які санкції, передбачені за вчинення кримінального проступку ап'рїорі вказують на заздалегідь низький рівень суспільної небезпечності особи, яка вчиняє кримінальний проступок, що звужує елементи морально-психологічних ознак, які підлягатимуть вивченню; 4) достатньо значний відсоток кримінальних проступків вчиняється шляхом бездіяльності, що

ставить під сумнів наявність вольової ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушника.

Необхідно також зазначити, що зміст та поняття особи кримінального правопорушника, який вчинив кримінальний проступок були штучно виокремлені у 2018 році під впливом зміни тенденцій кримінально-правової політики. Це призвело до виникнення низки проблемних аспектів, серед яких: 1) структура особи кримінального правопорушника взагалі та кримінального правопорушника, який вчинив кримінальний проступок зокрема відтворюється крізь конструкцію норм Особливої частини кримінального законодавства та диференціюється залежно від виду протиправного діяння, яке було вчинено, що ставить під сумнів універсальність дефініції, яка протягом тривалого часу існує у кримінологічній науці; 2) у попередній редакції кримінального законодавства за нетяжкий злочин було передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років, а у чинній редакції за нетяжкий злочин передбачено покарання у виді позбавлення волі до п'яти років, а за кримінальний проступок позбавлення волі не призначається ап'рїорі. Фактично, обрання реально доцільного терміну за вчинення нетяжкого злочину законодавцем було покладено на розсуд суду. Це у більшості випадків жодним чином не пов'язане із структурою особи кримінального правопорушника. Зокрема це також стосується випадків, коли особа вчиняє кримінальний проступок повторно, що дає підставу для кваліфікації такого діяння як злочину.

Список використаних джерел

1. Давиденко М. Л. Еволюція вчення про особу злочинця. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2014. Вип. № 18. С. 169–172.
2. Нікітін Ю. В., Нікітіна І. В. Роль соціального та біологічного у поведінці особи злочинця: кримінологічний аналіз. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/28978/1/Nikitin.pdf>.
3. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Ждан М.Д. Кримінологічна політика у сфері захисту трудових прав громадян: монографія / за заг. ред. Є. С. Назимка. Київ: ВД «Дакор», 2024. 444 с.
5. Висновок Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи стосовно проекту Закону № 7279 про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. URL: <https://rm.coe.int/coe-ukraine-law-on-misdemeanours-oct-2018-final/16808eaeaf>
6. Навроцький В.О. Наскрізні кримінально-правові поняття: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 376 с.

References

1. Davydenko, M. L. (2014). Evoliutsiia vchennia pro osobu zlochyntsia [The evolution of the doctrine of the identity of the criminal]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «PRAVO»*, 18, 169–172 [in Ukrainian].
2. Nikitin, Yu. V., & Nikitina, I. V. Rol sotsialnoho ta biolohichnoho u povedintsi osoby zlochyntsia: kryminolohichniy analiz [The role of social and biological factors in the behavior of a criminal: a criminological analysis]. Retrieved from: <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/28978/1/Nikitin.pdf> [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: Zakon vid 05.04.2001 r. № 2341-III (2001). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
4. Zhdan, M.D. (2024). *Kryminolohichna polityka u sferi zakhystu trudovykh prav hromadian [Criminological policy in the field of protection of labor rights of citizens]: monohrafiia / za zah. red. Ye. S. Nazymka. Kyiv: VD «Dakor»* [in Ukrainian].
5. Vysnovok Heneralnoho dyrektoratu z prav liudyny ta verkhovenstva prava Rady Yevropy stosovno proektu Zakonu № 7279 pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehoriy kryminalnykh pravoporushen (2018). [Conclusion of the General Directorate for Human Rights and the Rule of Law of the Council of Europe regarding the draft Law No. 7279 on amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the simplification of pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses]. Retrieved from: <https://rm.coe.int/coe-ukraine-law-on-misdemeanours-oct-2018-final/16808eaeaf> [in Ukrainian].
6. Navrotskyi, V.O. (2023). *Naskrizni kryminalno-pravovi poniattia [Cross-cutting criminal law concepts] : navch. posib. Kyiv: Yurinkom Inter* [in Ukrainian].

Semenyshyna-Figol Bohdana,

PhD in Law, Associate Professor, Postdoctoral Student

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0585-9944>

DETERMINATION OF THE STRUCTURE OF THE PERSON WHO COMMITTED A CRIMINAL OFFENSE

The article examines the structure of a person who has committed a criminal offense. It is indicated that the increased degree of social danger in accordance with the presence of qualifying/especially qualifying signs indicates the presence of a set of characteristics in a person that make it impossible to save repression. This can be explained by the fact that the minimum age limit for the commission of a criminal misdemeanor and a minor crime is usually sixteen years. At the same time, the question of the expediency of assuming that a person who commits a criminal misdemeanor and, for example, a minor crime, differs in socio-demographic and moral-psychological characteristics remains relevant. It is noted that the artificial derivation of new criminal-legal and criminological concepts does not indicate that the meaning and trends of crime itself are changing. In 2018, the legislator singled out the institution of criminal misdemeanors and at the same time strengthened criminal liability for minor crimes. Attention is drawn to the fact that the degree of public danger of a person who committed a criminal offense was reduced by softening the sanction of the norms of the Special part of the criminal legislation. At the same time, his socio-demographic, moral-psychological, as well as other traditional features that are included in the structure of a person in criminology have not undergone any changes. This approach calls into question the effectiveness of criminal law norms, as well as their impact on the potential and actual consequences of a committed criminal offense. In particular, the prescribed types of punishments cannot be assessed as sufficient to correct the criminal offender and ensure the effectiveness of his resocialization. It is concluded that the personality structure of a criminal offender who committed a criminal misdemeanor differs from a criminal offender who committed a crime.

Key words: criminal misdemeanor; crime, criminal offense, criminal legislation, structure of person, criminal offender; qualifying feature, social danger.

Надіслано до редколегії 02.09.2024

УДК 343.985.7:343.523
DOI 10.32782/2523-4269-2024-88-60-64

Українець Тарас Васильович,

аспірант кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1408-0497>

СПОСОБИ ПІДРОБЛЕННЯ ПОСВІДЧЕНЬ ВОДІЯ, ЇХ ЗБУТУ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ

У статті досліджено сучасні способи підроблення посвідчень водія, їх збуту та використання, виокремлено ознаки цих способів, типові сліди їх застосування, що виявляються на підроблених документах й інших формах злочинної діяльності. Класифіковано способи вчинення кримінального проступку залежно від мети, виду посвідчення водія та характеристики суб'єкту правопорушення. Визначено найпоширеніші способи підроблення пластикових бланків посвідчення водія, а також наведено ознаки і сліди, характерні для кожного виду друку підробки. Розкрито способи збуту і використання підроблених посвідчень водія та окреслено заходи кримінально-правової, кримінальної процесуальної і криміналістичної протидії підробленню та збуту водійських посвідчень.
Ключові слова: посвідчення водія, підроблення документа, збут підробленого документа, використання підробленого посвідчення водія, спосіб вчинення кримінального проступку.

Постановка проблеми. У Кримінальному кодексі України передбачена відповідальність за вчинення низки суспільно небезпечних діянь щодо підроблення, фальсифікації, незаконного виготовлення документів. Правопорушення у сфері кримінально-правової охорони документообігу охоплюють, по-перше, незаконні дії з виготовлення офіційного документа (із справжніми реквізитами), але з неправдивим змістом (відомостями, даними), по-друге, повну імітацію справжнього, починаючи з бланку і закінчуючи внесенням недостовірної інформації, по-третє, часткове підроблення справжнього документа. Такі дії утворюють спосіб вчинення підроблення документа, що є обов'язковим елементом складу відповідного кримінального правопорушення. Крім цього, спосіб вчинення кримінального правопорушення є складовою його події, як однієї з обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 91 КПК України).

Під час розслідування підроблення документів уповноважені суб'єкти (прокурор, слідчий, дізнавач та ін.) користуються такою науково-практичною категорією як криміналістична характеристика, що забезпечує швидке та повне встановлення обставин вчинення правопорушення та зібрання доказів винуватості підозрюваної особи. Головне місце у криміналістичній характеристиці будь-якого кримінального правопорушення займає спосіб його вчинення [1]. Тому спосіб вчинення підроблення документів, зокрема й посвідчення водія, є важливим елементом у процесі розслідування кримінального правопорушення і доказування у справі.

Нині в умовах війни на території України перемищується низка різних вантажів, відбувається міграція населення, у більшості випадків – на автомобільному транспорті, на територію держави проникають диверсійно-розвідувальні групи з підробленими документами. При цьому трапляються випадки перевезення

контрабанди, нелегальної міграції, замаскованого переправлення автомобільним транспортом військово-возов'язаних громадян України за кордон, диверсій і саботажу. У зв'язку з цим важливим є виявлення підробленого посвідчення водія та встановлення способу незаконного виготовлення, збуту і використання документа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розслідування підроблення документів, їх збуту та використання, встановлення способів підроблення документів досліджували Л. Ю. Ароцкер, В. П. Бахін, П. Д. Біленчук, О. В. Воробей, С. Й. Гонгало, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, К. М. Ковальов, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, О. М. Моїсєєв, І. М. Осика, В. Г. Пелюшок, С. І. Перлін, Б. І. Пінхасов, І. І. Попович, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, С. Ю. Стратонов, С. І. Тихенко, С. П. Чичиркіна, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та ін. Водночас, в Україні види способів підроблення посвідчення водія детально досліджувалися понад 15 років тому М. Ю. Будзієвським [2] і фрагментарно розглядалося В. С. Сезоновим у 2018 році [3]. З часу запровадження досудового розслідування у формі дізнання, зокрема щодо провадження у кримінальних проступках за ч. 1, 2, 4 ст. 358 КК України, питання виявлення підроблених посвідчень водія, встановлення способу їх незаконного виготовлення, збуту і використання, а також вироблення заходів протидії відповідним кримінальним проступкам на сучасному етапі залишається малодослідженою проблемою.

Метою статті є аналіз сучасних способів підроблення посвідчення водія, його збуту і використання, визначення головних ознак цього елементу криміналістичної характеристики кримінального проступку та пропонування заходів протидії відповідному правопорушенню.

Виклад основного матеріалу. Підроблення посвідчення водія, його збут та використання, як кримінально карані діяння, кваліфікуються за частинами 1, 2 і 4 ст. 358 КК України. Вони є кримінальними проступками, розслідування яких займаються дізнавачі Національної поліції України. Спосіб вчинення кримінального проступку, передбаченого відповідними частинами ст. 358 КК України, класифікується на види.

Залежно від мети протиправних дій правопорушників, можуть бути такі види способів вчинення кримінального проступку, передбаченого ст. 358 КК України, щодо посвідчення водія: підроблення водійського документа з метою його використання або збуту; збут підробленого посвідчення водія з корисливою метою; використання підробленого документа при керуванні транспортним засобом, уникаючи проходження процедури отримання посвідчення водія відповідно до порядку, встановленому законодавством.

Залежно від виду посвідчення водія, як предмету злочинного посягання, існують такі способи підроблення, збуту та використання документа: використання підробленого посвідчення водія, зразка 1985–1993 років (у виді «книжечки»). Відповідно до законодавства України, на території нашої держави чинними є посвідчення водія, отримані до 1993 року [4, с. 5]; використання підробленого посвідчення водія, зразка 1993–2003 років (виготовлені на папері формату А6, ламіновані); підроблення, збут та використання посвідчення водія, зразка 2004–2024 років (на пластиковій основі); підроблення, збут та використання електронного посвідчення водія (посвідчення водія у застосунку «ДІЯ»).

Ця класифікація має суто практичне значення, адже від того чи іншого виду підробленого водійського документа залежить методи розпізнання (виявлення) підробки, а також застосовуване криміналістичне обладнання під час проведення дослідження посвідчення спеціалістом або проведення експертизи судовим експертом.

Залежно від характеристики особи, яка вчиняє кримінальний проступок, існують такі групи способів: підроблення посвідчення водія, його збут та використання, вчинене загальним суб'єктом і вчинене спеціальним суб'єктом; підроблення посвідчення водія, його збут та використання, вчинене однією особою і вчинене двома або більше правопорушниками (групою осіб). Наприклад, як зазначає С. Й. Яворський, існують ситуації, які пов'язані з використанням службовою особою підробленого нею ж документа. Сам факт такого підроблення охоплюється ознаками спеціальної норми, передбаченої ст. 366 КК України «Службове підроблення». У разі, коли службова особа підбила офіційний документ і використала його, однак шкода такого використання не досягла розміру істотної для складів зловживання чи перевищення, вчинене потрібно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 366 та ч. 4 ст. 358 КК України [5, с. 167–168].

Розглянемо більш детально конкретні способи підроблення посвідчень водія, їх збуту та використання.

У криміналістиці розрізняють два основні способи підробки таких документів зі спеціальними засобами захисту як посвідчення водія: повна та часткова (зміна першого змісту реквізитів). Сучасним способом повного підроблення бланків є застосування поліграфічної техніки, матеріалів та засобів, аналогічних до тих, що застосовуються для виготовлення справжніх документів. Таке підроблення дозволяє виготовляти якісні підробки у великій кількості, які важко відрі-

нити від справжніх бланків без детального експертного дослідження [6, с. 257–258]. Саме для найпоширенішої підробки пластикових бланків посвідчення водія із спеціальних захисними елементами застосовуються такі способи друку: струменевий; термосублімаційний; офсетний (плоский друк) з відображенням окремих реквізитів лазер-гравером; електрофотографічний з використанням лазерних принтерів. Коротко їх охарактеризуємо.

Струменевий спосіб друку. Ознаки зображень, отриманих струменевим способом друку: штрихи складаються з різнофарбних (однофарбних) крапок різного розміру, які взаємонакладаються; фарба розташована на поверхні паперу. Друкуюча головка струменевого принтера являє собою вертикальну матрицю, котра складається з капілярних трубочок, через які подається рідкий барвник, формуючи таким чином точками, матричним способом знак. Чорнило, розтікаючись по матеріалу, проникає не тільки в поле знака, але й у ділянки, що межують з контурами знака, роблячи їх нечіткими. Отже, однією з ознак струменевого друку є рівномірний розподіл барвника полем знака та нерівності його меж. Особливо добре нерівності знаків помітні в порівняно невеликих знаках і при друку дрібним шрифтом [7].

Термосублімаційний друк. Термосублімація – це швидкий нагрів фарбника, коли пропускається рідка фаза. З твердого фарбника відразу утворюється пара. Пігмент кожного з основних кольорів (їх три або чотири), знаходиться на тонкій лавсановій стрічці. Друк остаточного кольору відбувається в декілька проходів: кожна стрічка послідовно протягується під щільно притиснутою термоголовкою, що складається з термоелементів. Крапки, завдяки малій відстані між головкою і носієм, стабільно позиціонуються і виходять дуже малого розміру [8].

Офсетний друк. Зображення з негатива копіюють на металеву фольгу, покриту світлочутливим шаром, закріплюючи його під дією світла при копіюванні. У фотомеханічних формах передаються дефекти фотонегатива (темні крапки) і ознаки ретуші (домальовування окремих елементів у знаках та ін.) [9]. При такому підробленні використовують плоский офсетний друк. Плоский офсетний спосіб друку здійснюється на поліграфічному устаткуванні. Найчастіше зловмисники використовують вологий офсетний друк із фото-механічних друкарських форм. Зокрема, зображення формуються з крапок кількох кольорів, розташованих симетрично та впорядковано, складаючи характерний растр. Цей спосіб дозволяє гарно передавати кольори та відтінки, але не передає дрібних деталей зображень (наприклад, мікродрук) [8].

Електрофотографічний спосіб. Зображення, передані з оригіналу, мають, як правило, стандартні контури. Штрихи знаків формуються з дрібних часток порошку. По краях знаків, на ділянках між буквами та рядками – окремі крапки. Контури знаків визначаються використаним оригіналом [8]. При такому способі підроблення водійських посвідчень часто використовуються професійні лазерні принтери.

Щодо часткової підробки, то підроблені таким способом документи, зокрема посвідчення водія, можуть містити внесені або змінені справжні реквізити документа, що виконуються шляхом травлення і змивання тексту; дописки і додрукування; заміни окремих частин документа [6, с. 258].

Поряд із способом підроблення посвідчення водія, *спосіб збуту* є одним з елементів криміналістичної

характеристики та обставиною предмета доказування під час розслідування кримінального проступку, передбаченого ст. 358 КК України. Під збутом зазвичай розуміють продаж, реалізацію готової продукції [10, с. 743]. Збут у кримінальному праві розуміється як будь-яке умисне відчуження (платне чи безоплатне) певних предметів, випуск їх у обіг: використання як засобу платежу, розмін, обмін, дарування тощо [11]. У законодавстві України про кримінальну відповідальність у переважній більшості випадків слово «збут» вживається для визначення єдиної дії, спрямованої на передачу (реалізацію) певного предмета або речі.

Розглядаючи питання збуту підроблених посвідчень водія, слід зупинитися на таких їх формах як пересилання (реалізація безконтактним способом), передавання через посередників. Зокрема, пересилання згаданих документів – це їхня передача чи спроба передати іншій особі, тобто переміщення у просторі без участі відправника, наприклад, шляхом відправлення поштою, багажем, посильним або іншим способом з одного місця в інше. Кримінальне правопорушення у цій формі вважається закінченим на моменті відправлення відповідного багажу, листа чи посилки незалежно від того, отримав їх адресат чи ні [12, с. 107]. Можливий варіант збуту підроблених посвідчень водія й іншим «безконтактним способом», сутність якого полягає в тому, що реалізатор після одержання ним грошей вказує покупцю місце знаходження документа. Таким чином, при передачі підробленого водійського посвідчення реалізатор уникає безпосереднього контакту з водієм.

Підроблені документи можуть передаватися один одному співучасниками групи. Так, той, що виготовляє підробки, може передати їх співучаснику, співучасник – третій особі (посереднику). Наприклад, у липні 2024 року у Києві було затримано посередника, який намагався передати потерпілій особі посвідчення водія, яке було отримано нею у незаконний спосіб, без фактичного складання екзамену у територіальному сервісному центрі (ТСЦ). Потерпілій знайомий чоловік пообіцяв допомогти отримати посвідчення водія, не складаючи екзамен, надавши йому 13 тис. грн. Передавати кошти потрібно в два етапи та надавати копії своїх документів. Жінка, діючи під контролем правоохоронних органів, передала фігуранту конверт з документами та 4 000 грн. Після цього їй повідомили, що відвідувати навчання в автошколі не потрібно. Далі поінформували про дату отримання талончика через електронний сайт ТСЦ МВС. Надалі, перебуваючи у приміщенні одного із ТСЦ у м. Києві, фігурант отримав від жінки екзаменаційний лист для здачі практичного іспиту разом з іншими документами та направив її складати екзамен. Того ж дня, за результатами позитивного складання практичного іспиту жінка передала чоловіку ще 9 000 грн, після отримання яких його затримали [13].

Саме ж використання підробленого водійського посвідчення полягає в усвідомленому керуванні транспортним засобом водієм, який знає про несправжність документа. При цьому можуть існувати такі ситуації виявлення у водія підробленого посвідчення: а) візуальне виявлення поліцейським ознак підроблення посвідчення водія; б) виявлення підроблення посвід-

чення водія при перевірці за базами даних; в) добровільне визнання водієм несправжності своїх водійських документів (повідомлення поліцейському при перевірці); г) встановлення недійсності посвідчення водія у підрозділі сервісного центру МВС України при діях з поновлення водійських документів, їх вилучення, зберігання та ін.

Суспільно небезпечним діям правопорушників, які вчиняють підроблення посвідчення водія, його збут та використання, у тому числі в умовах воєнного стану в Україні, правоохоронна система протидіє за допомогою слідчих (розшукових) дій, тактичних прийомів, тактичних комбінацій та операцій. Діяльність підроблювачів і збувачів водійських документів в умовах воєнного стану документується науково-технічними засобами, при цьому проводяться тактичні операції з виявлення місць всіх етапів їх протиправної діяльності, затримання, допиту та проведення інших слідчих (розшукових) дій під час розпочатого кримінального провадження за ст. 358 КК України. Головним засобом у системі доказування постає висновок спеціаліста та висновок експерта щодо виду і способу підроблення посвідчення водія (технічна експертиза документів), а також інші види судових експертиз: дактилоскопічної, трасологічної (для ідентифікації осіб і залишених слідів на предметах, засобах і знаряддях кримінального проступку), комп'ютерно-технічної (дослідження вилученої комп'ютерної техніки, планшетів, мобільних телефонів – для виявлення і аналізу цифрових слідів підроблення і збуту документів) та деякі ін.

Висновки. У статті показано місце способу підроблення посвідчення водія, його збуту та використання у криміналістичній характеристиці цього кримінального проступку, доведено важливість способу в системі доказування у справі.

Способи підроблення посвідчення водія, його збуту і використання різняться між собою відповідно до низки критеріїв. Суто криміналістичне значення має класифікація способів вчинення відповідного кримінального проступку залежно від виду водійського документа, тобто форми його виготовлення (паперова основа, електронний чи документ на пластиковій основі). Інші, запропоновані нами види способів підроблення посвідчення водія, його збуту та використання – відповідно до мети правопорушників та їх характеристик – мають кримінально-правове і кримінальне процесуальне значення. Розкрито сучасні способи підроблення посвідчень водія, виготовлених на пластиковій основі, а саме за допомогою друку: струменевого; термосублімаційного; офсетного з відображенням окремих реквізитів лазер-гравером; електрофотографічного з використанням лазерних принтерів. Досліджено способи збуту підроблених посвідчень водія – безконтактним шляхом або безпосередня реалізація, у тому числі із залученням посередників. Використання водієм підробленого посвідчення, як правило, виявляється при перевірці документів поліцейськими як візуально, так і за базами даних; при діях з поновлення водійського посвідчення, його вилучення, зберігання у підрозділах Головного сервісного центру МВС України.

Список використаних джерел

1. Весельський В. К., Зав'ялов С. М., Пясковський В. В. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю : навч. посіб. Київ : КНТ, 2009. 160 с.
2. Будзівський М. Ю. Техніко-криміналістичне дослідження документів на транспортні засоби : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2009. 193 с.

3. Сезонов В. С. Комплексне експертно-криміналістичне дослідження транспортних засобів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 254 с.
4. Невмержицька І. М., Нечеснюк М. В. Технічні характеристики та основні елементи захисту бланків національних посвідчень водія / за заг. ред. С. С. Чернявського, С. Г. Кримчука : наоч.-практ. посіб. Київ : НАВС, 2023. 61 с.
5. Яворський С. Й. Проблеми кримінально-правової кваліфікації підроблення документів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 5. С. 163–169. <https://doi.org/10.32782/39221568>.
6. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.]. Київ : Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.
7. Криміналістика (курс лекцій) : навчальний посібник / [М. Ю. Будзієвський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець та ін.]. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 397 с.
8. Воробей О. В., Атаманчук В. М., Підвисоцький В. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : мультимедійний навчальний посібник. URL: https://arm.naiiau.kiev.ua/books/tekhn_dokum/info/lec8.html (дата звернення: 26.08.2024).
9. Ярема С., Мельничук С. Офсетний друк : навч. посібник. Київ : Талком, 2000. 467 с.
10. Новий словник української мови : в 3 т. / [уклад. : В. Яремко, О. Сліпушко]. Київ : Аконіт, 2003. Т. 3. 928 с.
11. Хар І. О. Кримінальна відповідальність за виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї. *Актуальні проблеми економіки*. 2002. № 11. С. 73–83.
12. Марко С. І. Кримінально-правова характеристика виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збуту підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2009. 220 с.
13. Обіцяв жінці придбання водійських прав за гроші – у Києві викрито посередника : сайт «Магнолія-ТВ». URL: <https://magnolia-tv.com/news/111331-obitsyav-zhintsy-prydbannya-vodiyskykh-prav-za-hroshi-u-kyuevi-vykryto-poserednyka?prov=ukrnet> (дата звернення: 26.08.2024).

References

1. Veselskyi, V.K., Zavialov, S.M., & Piaskovskiy, V.V. (2009). *Suchasni mozhlivosti vykorystannia danykh pro sposib vchynennia zlochynu v borotbi zi zlochynnistiu : navch. posib. [Modern possibilities of using data on the way a crime was committed in the fight against crime]*. Kyiv : KNT, 160 s. [in Ukrainian].
2. Budziievskiy, M.Yu. (2009). *Tekhniko-kryminalistychnе doslidzhennia dokumentiv na transportni zasoby [Technical and forensic investigation of documents on vehicles]*. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhia, 193 s. [in Ukrainian].
3. Sezonov, V.S. (2018). *Kompleksne ekspertno-kryminalistychnе doslidzhennia transportnykh zasobiv [Comprehensive expert forensic investigation of vehicles]*. *Candidate's thesis*. Kharkiv. 254 s. [in Ukrainian].
4. Nevmerzhytska, I.M., & Nechesniuk, M.V. (2023). *Tekhnichni kharakterystyky ta osnovni elementy zakhystu blankiv natsionalnykh posvidchen vodiia [Technical characteristics and main elements of protection of forms of national driver's licenses]* / za zah. red. S. S. Cherniavskoho, S. H. Krymchuka : naoch.-prakt. posib. Kyiv: NAVS, 61 s. [in Ukrainian].
5. Yavorskyi, S.Y. (2023). *Problemy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii pidroblennia dokumentiv [Problems of criminal-legal qualification of forgery of documents]*. *Aktualni problemy vitchyznianoї yurysprudentsii*, 5, 163–169. <https://doi.org/10.32782/39221568> [in Ukrainian].
6. Kryminalistyka, (2020) [Criminalistics] : pidruchnyk / [V. V. Piaskovskiy, Yu. M. Chornous, A. V. Samodin ta in.]. Kyiv : Filiia vyd-va «Pраво», 752 s. [in Ukrainian].
7. Kryminalistyka (kurs lektsii), (2013) [Criminalistics (course of lectures)] : navchalnyi posibnyk / [M. Yu. Budziievskiy, O. V. Luskatov, I. V. Pyrih, V. M. Pletenets ta in.]. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 397 s. [in Ukrainian].
8. Vorobei, O.V., Atamanchuk, V.M., & Pidvysotskyi, V.V. (2024). *Tekhniko-kryminalistychnе doslidzhennia dokumentiv [Technical forensic expertise of documents]* : multymediyni navchalnyi posibnyk. Retrieved from: https://arm.naiiau.kiev.ua/books/tekhn_dokum/info/lec8.html (data zvernennia: 26.08.2024) [in Ukrainian].
9. Yarema, S., & Melnychuk, S. (2000). *Ofsetnyi druk [Offset printing]* : navch. posibnyk. Kyiv : Talkom, 467 s. [in Ukrainian].
10. Novyi slovnyk ukrainskoi movy, (2003) [New dictionary of the Ukrainian language] : v 3 t. / [uklad. : V. Yaremko, O. Slipushko]. Kyiv : Akonit, T. 3. 928 s. [in Ukrainian].
11. Khar, I.O. (2002). *Kryminalna vidpovidalnist za vyhotovlennia, zberihannia, prydbannia, perevezennia, peresylannia, vvezennia v Ukrainu z metoiu zbutu abo zbut pidroblenykh hroshei, derzhavnykh tsinnykh paperiv chy biletiv derzhavnoi loterei [Criminal responsibility for the manufacture, storage, acquisition, transportation, forwarding, importation into Ukraine for the purpose of sale or sale of counterfeit money, state securities or state lottery tickets]*. *Aktualni problemy ekonomiky*, 11, 73–83 [in Ukrainian].
12. Marko, S.I. (2009). *Kryminalno-pravova kharakterystyka vyhotovlennia, zberihannia, prydbannia, perevezennia, peresylannia, vvezennia v Ukrainu z metoiu zbutu abo zbutu pidroblenykh hroshei, derzhavnykh tsinnykh paperiv chy biletiv derzhavnoi loterei [Criminal law characteristics of manufacturing, storing, purchasing, transporting, forwarding, importing into Ukraine for the purpose of sale or sale of counterfeit money, state securities or state lottery tickets]*. *Candidate's thesis*. Lviv, 220 s. [in Ukrainian].
13. Obitsyav zhintsy prydbannia vodiyskykh prav za hroshi – u Kyievi vykryto poserednyka (2024) [He promised a woman to buy a driver's license for money – an intermediary was exposed in Kyiv] : sait «Mahnoliia-TV». Retrieved from: <https://magnolia-tv.com/news/111331-obitsyav-zhintsy-prydbannya-vodiyskykh-prav-za-hroshi-u-kyuevi-vykryto-poserednyka?prov=ukrnet> (data zvernennia: 26.08.2024) [in Ukrainian].

Ukrainets Taras,

Postgraduate student, Department of Criminalistics Support and Forensic Science

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1408-0497>**METHODS OF FORGERY OF DRIVER'S LICENSES, THEIR SALE
AND USE AS AN ELEMENT OF THE CRIMINAL CHARACTERISTICS
OF A CRIMINAL OFFENSE**

The article examines modern methods of forging driver's licenses, their sale and use, highlights the signs of these methods, typical traces of their use, which are found on forged documents and other forms of criminal activity. It was determined that the method of committing a criminal offense is an important element of the forensic characteristics of forging a driver's license, its sale and use, as well as a necessary circumstance of proof in the case. The methods of committing a criminal offense are classified depending on the purpose, type of driver's license and characteristics of the subject of the offense. The complete and partial forgery of the driver's license was revealed, the specifics of the technical equipment used in this case were indicated. The most common methods of counterfeiting plastic driver's license forms are clarified, and the signs and traces characteristic of each type of counterfeit printing are given: inkjet; thermo-sublimation; offset (flat printing) with display of individual details by laser engraver; electrophotographic using laser printers. Methods of selling fake driver's licenses were studied: contactless and direct implementation, including with the involvement of intermediaries. The driver's use of a fake license is detected when documents are checked by the police visually, according to databases; when renewing a driver's license, withdrawing it, storing it in the units of the Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. It has been proven that law enforcement officers counter the socially dangerous actions of offenders who commit forgery of driver's licenses, their sale and use, including in the conditions of martial law in Ukraine, with the help of investigative (search) actions, tactical techniques, tactical combinations and operations. The methods of forging driver's licenses, their sale and use are comprehensively revealed, and measures of criminal law, criminal procedural and forensic countermeasures against this type of offense are outlined.

Key words: driver's license, document forgery, sale of a forged document, using a fake driver's license, method of committing a criminal offense.

Надіслано до редколегії 27.08.2024

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

УДК 351.74

DOI 10.32782/2523-4269-2024-88-65-70

Коломоєць Олександр Дмитрович,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету № 2
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2129-9374>

Олексієнко Сергій Васильович,

викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету № 2
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9150-8329>

Скрипка Олександр Миколайович,

викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету № 2
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0791-3809>

ВИМОГИ ДО ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ: СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА, ВИДИ ТА ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена вимогам, які висуваються законодавством України до поліцейських заходів, їх сутнісній характеристиці, видам та особливостям законодавчого регулювання. Вимоги до поліцейських заходів поділяються на загально-видові (законність, необхідність, достатність, пропорційність, ефективність; висуваються до усіх поліцейських заходів та закріплюються у ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію») та спеціально-видові вимоги (вимоги відносно окремої групи поліцейських заходів або ж окремих їх видів). Відзначено, що у межах спеціально-видових вимог можливою є їх внутрішня диференціація на групові (поширюються на певну групу заходів) та одиничні вимоги (поширюються на окремий захід). Наголошується, що належне законодавче регулювання вимог до поліцейських заходів є важливою умовою успішної реалізації повноважень

Національної поліції України, гарантією дотримання та забезпечення прав і свобод людини. Підкреслено, що застосування вимог до поліцейських заходів відбувається на підставі розсуду, а тому потребує від поліцейського не лише знання приписів законодавства України, а й уміння оцінювати ситуацію на предмет відповідності законодавчо встановленим вимогам. Зроблено висновок, що подальше вдосконалення законодавчого регулювання вимог до поліцейських заходів потребує подальшої адаптації законодавства до європейських стандартів, усунення колізійності законодавства та виключення з нього нечітких категорій, що можуть негативно відзначитись на поліцейській практиці та дотриманні прав людини (зокрема, щодо доцільності уточнення новачії, яка мала місце в Законі «Про Національну поліцію» в частині можливості використання поліцейським «підручних засобів» в умовах воєнного стану, тощо).

Ключові слова: поліцейські заходи, превентивні заходи, примусові заходи, вимоги, поліція.

Постановка проблеми. Відповідно до Указу Президента України «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки» від 11.05.2023 р. одними із основних пріоритетів змін є гарантування прав і свобод людини та громадянина, подальша розбудова демократичної держави, у якій неухильно забезпечується верховенство права, підвищення ефективності функціонування Національної поліції України та інших органів правопорядку з урахуванням міжнародних стандартів [4]. В умовах реалізації поставлених реформаційних завдань на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції України важливого значення набуває вдосконалення законодавчого забезпечення превентивних та примусових заходів, які передбачають обмеження певних прав і свобод людини та застосовуються поліцейськими для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень. Повною мірою це стосується й вимог до поліцейських заходів, від належного правового регулювання яких безпосередньо залежить як забезпечення ефективного функціонування Національної поліції України, так і дотримання прав і свобод людини у відносинах із поліцією, недопущення випадків їх порушень та безпідставного обмеження. Наведені обставини зумовлюють актуальність наукового аналізу вимог до поліцейських заходів, їх системи та окремих видів, проблем організаційно-правового забезпечення тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика поліцейських заходів не є обділеною увагою науковців. Зокрема, можна відзначити праці А.І. Берлача, М.Ю. Веселова, С.С. Вітвіцького, В.В. Доненка, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, Є.В. Курінного, О.М. Мердової, Р.В. Миронюка, Т.П. Мінки, О.Ю. Синявської, А.О. Собакаря, В.В. Сокурєнка, С.В. Петкова, О.С. Фролова, Х.П. Ярмачі та ін. Предметом аналізу вчених були правова природа поліцейських заходів та їх місце в системі заходів адміністративного примусу, система та види поліцейських заходів, підстави їх застосування та ін. Низку праць вчені присвятили проблемам застосування поліцейських заходів в умовах надзвичайних ситуацій (під час карантину, надзвичайного, воєнного стану тощо) або під час організації та проведення окремих заходів (футбольних матчів та інших масових заходів тощо). У свою чергу, маємо констатувати, що така важлива складова проблеми як вимоги до поліцейських заходів все ще не отримала комплексної наукової розробки, що вочевидь не задовольняє сучасний етап реформування Національної поліції України, котра модернізується на засадах служіння суспільству та людиноцентризму в умовах впровадження європейських стандартів. Наведені обставини і зумовлюють постановку **мети і завдань цієї наукової статті**, що полягають у висвітленні вимог до поліцейських заходів, їх видів, сутнісної характеристики та особливостей законодавчого регулювання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Законодавче врегулювання вимог до поліцейських заходів стало однією із головних позитивних новацій Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р., що забезпечив принципову зміну місця і ролі поліції у відносинах «поліція – особа (суспільство)» [9, с. 196; 10, с. 101–102]. Відповідно до ч. 2 ст. 29 Закону «Про Національну поліцію» поліцейський захід застосовується виключно для виконання повноважень поліції, а обраний поліцейський захід має бути законним, необхідним, пропорційним та ефективним [2]. Вимоги до поліцейських заходів похідні від принципів функціонування Національної поліції України, є їхнім проявом та деталізацією відносно превентивних та примусових поліцейських заходів. За своєю правовою природою вимоги до поліцейських заходів є законодавчо передбаченими засадами, дотримання яких у сукупності дозволяє визначити певний застосований поліцейський захід як правомірний. На практиці вимоги до поліцейських заходів стають тими своєрідними критеріями (показниками), на підставі яких здійснюється юридична оцінка поведінки поліцейських та встановлення факту її правомірності або ж неправомірності (зі сторони як керівників органів, підрозділів та установ поліції, так і судів). Зокрема, аналіз та узагальнення судової практики у справах про адміністративні правопорушення, у адміністративних справах при вирішенні публічно-правових спорів за участю поліції, свідчить про значну увагу вітчизняних судів до оцінки поліцейських заходів на предмет їх відповідності встановленим законом вимогам.

Основним нормативно-правовим актом, який регулює вимоги до поліцейських заходів є Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. Він містить спеціальну статтю – ст. 29 «Вимоги до поліцейських заходів», котра передбачає сутність поліцейського заходу, види вимог до нього та їх характеристику. Крім наведеного профільного Закону, правове регулювання поліцейських заходів та вимог до них здійснюється Кодексом України про адміністративні правопорушення від 08.12.1984 р., Кримінальним процесуальним кодексом України від 13.04.2012 р., Законом України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 01.12.1994 р. та ін. Водночас, приписи законів отримують деталізацію й на рівні підзаконного регулювання, зокрема у відомчих наказах Міністерства внутрішніх справ України.

Водночас, в умовах адаптації законодавства до міжнародних стандартів вагомого значення набувають міжнародні акти «м'якого» права («soft law») у сфері поліцейської діяльності. Зокрема, можна відзначити Рекомендацію Комітету Міністрів Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики» від 19.09.2001 р. (Розділ V «Керівні принципи діяльності / операцій поліції» [12, с. 19–51]), Резолюцію Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про Декларацію про поліцію» від

08.05.1979 р. (вимога стосовно заборони використання поліцією більше сили, ніж це є розумним; вимога встановлення законодавством системи правових гарантій та захисту від будь-якої шкоди, завданої діяльністю поліції, та ін. [12, с. 12–16]), Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, затверджений Резолюцією Генеральної асамблеї ООН від 17.12.1979 р. (засади поваги людської гідності, вимога застосування поліцією сили тільки у разі суворой необхідності і в обсязі, необхідному для виконання її обов'язків та ін. [12, с. 8–12]) та ін. Вказані акти формально не є обов'язковими (рекомендаційні акти), однак вони дотримуються державами та впроваджуються до їх національного законодавства шляхом внесення норм відповідного змісту. Феномен актів «м'якого» права («soft law») у сфері поліцейської діяльності зумовлюється «моральним авторитетом» міжнародних організацій, що їх видають, адже акти відображають спільну позицію учасників, що неодмінно стосується вироблених стандартів щодо вимог до поліцейських заходів та доцільності їх впровадження.

Аналіз законодавства дозволяє класифікувати вимоги до поліцейських заходів залежно від сфери їх поширення на загально-родові та спеціально-видові.

1. Загально-родові вимоги до поліцейських заходів – вимоги, що висувуються до усіх поліцейських заходів – як превентивних, так і примусових, є загальними та врегульовуються головним чином у ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію». Визначимо види таких загально-родових вимог та їх нормативний зміст:

– *законність поліцейського заходу*. Законність як вимога до поліцейських заходів є деталізацією однойменного конституційного принципу. Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». Сутність законності як вимоги до поліцейського заходу визначена у ч. 3 ст. 29 Закону «Про Національну поліцію» (далі – Закон), де закріплено, що: «обраний поліцейський захід є законним, якщо він визначений законом»; «поліцейському заборонено застосовувати будь-які інші заходи, ніж визначені законами України» [2]. Таким чином, вимога законності поліцейського заходу передбачає дві основні складові. *По-перше, це вимога до виду поліцейського заходу* – дозволені є лише той захід, що передбачений законом. Слідом, види поліцейських заходів, які можуть бути застосовані поліцією, мають визначатись саме на рівні закону, а не на рівні підзаконного регулювання [8, с. 125]. *По-друге, це вимога до підстав застосування поліцейського заходу* – поліцейський уповноважений застосовувати той чи інший превентивний чи примусовий поліцейський захід лише з підстав, що визначені законом (зокрема, підстави застосування превентивних поліцейських заходів закріплені у ст.ст. 32–41 Закону, фізичної сили – у ст. 44, спеціальних засобів – ст. 45, вогнепальної зброї – ст. 46).

Своєю чергою, необхідно підкреслити, що засада законності в частині вимоги до виду поліцейського заходу нещодавно була змінена у контексті застосування в умовах воєнного стану. Так, Законом України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану» від 15.03.2022 р. було змінено редакцію ч. 5 ст. 42 Закону «Про Національну поліцію». Зокрема, новацією було встановлено, що «під час дії воєнного стану, у разі

необхідності відбиття нападу, що загрожує життю чи здоров'ю поліцейського або іншої особи, а також усунення небезпеки у стані крайньої необхідності або при затриманні особи, яка вчинила правопорушення та/або чинить опір поліцейському, поліцейський має право використати підручні засоби» [3]. З нашої позиції, законодавча новація має певні недоліки, що потенційно може негативно відзначитись на правозастосуванні.

По-перше, по факту відбулося максимально можливе розширення переліку засобів, які можуть бути застосовані поліцейськими, – за рахунок запровадження до Закону категорії «підручні засоби» та уповноваження та їх використання. Категорія «підручні засоби» є нечіткою та такою, що може бути неоднозначно розтлумачена, а по суті уповноважує поліцейських на використання будь-яких засобів. Термін «підручний» у тлумачних словниках сучасної української мови розкривається як такий, що «міститься, перебуває завжди поблизу, під рукою» [6, с. 964]. Вважаємо, що законодавча категорія «підручні засоби» є непередбачуваною у практичному застосуванні та є проявом порушення такої важливої складової верховенства права як юридична визначеність. На зміст вимог юридичної визначеності та необхідності їх дотримання наголошувала Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) у доповіді «Верховенство права» від 04.04.2011 р.: а) закон ... «має бути сформульований з достатньою мірою чіткості, аби особа мала можливість скерувати свою поведінку» (п. 44); б) «юридична визначеність вимагає, щоб юридичні норми були чіткими і точними та спрямованими на забезпечення того, щоб ситуації та правовідносини залишалися передбачуваними» (п. 46) [7, с. 168–184].

По-друге, формально-юридичний аналіз змісту новації дозволяє зробити висновок, що поліцейський уповноважений на застосування «підручних засобів» не лише для відбиття збройної агресії або усунення небезпеки в умовах воєнного стану, а й у будь-якому випадку затримання особи, яка вчинила правопорушення (наприклад, при адміністративному затриманні особи, яка вчинила дрібне хуліганство, домашнє насильство, при розпиванні спиртних напоїв у громадських місцях тощо). Сумнівів не викликає доцільність посилення обороноздатності України та наділення поліції додатковими повноваженнями в умовах воєнного стану задля відбиття збройної агресії проти України, відбиття нападу, що загрожує життю чи здоров'ю поліцейського або інших осіб, усунення небезпеки тощо. У свою чергу, варто не допустити застосування будь-яких «підручних засобів» при затриманні осіб, які вчиняють правопорушення, що жодним чином не пов'язані із загрозами і викликами збройної агресії та воєнного стану;

– *необхідність поліцейського заходу*. У загальнонаукових джерелах «необхідний» характеризується як такий, «без якого неможливо обійтись; що є кінцею потребою» [6, с. 769]. Для позначення цієї вимоги науковці ще використовують термін «потреба» [11, с. 65–66]. Відповідно до ч. 4 ст. 29 Закону поліцейський захід вважається необхідним, якщо він відповідає двом умовам: а) «якщо для виконання повноважень поліції неможливо застосувати інший захід або його застосування буде неефективним»; б) «якщо такий захід заподіє найменшу шкоду як адресату заходу, так і іншим особам». Наприклад, необхідним має бути визнане застосування засобів примусової зупинки транспорту – для примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського щодо зупинки транспортного засобу, або якщо дії водія транспортного

засобу створюють загрозу життю чи здоров'ю людини (п. 4 ч. 3 ст. 45 Закону). Як бачимо із нормативного змісту вимоги необхідності, вона має застосовуватися поліцейським на підставі розсуду та з урахуванням змісту та можливості практичного забезпечення іншої вимоги – ефективності. Необхідність як вимога до поліцейських заходів пов'язується зі стримуванням та наданням поліцейським переваги насамперед ненасильницьким засобам реагування на правопорушення, його припинення, затримання правопорушника.

Відзначимо й інший момент. Вважаємо, що така складова вимоги необхідності як «заподіяння найменшої шкоди як адресату заходу, так і іншим особам», хоча формально-юридично і відноситься Законом «Про Національну поліцію» до вимоги необхідності, але змістовно виходить за межі такої вимоги. З нашої позиції, варто виокремлювати таку вимогу як «достатність поліцейського заходу». Вона має охопити: а) вимогу щодо заподіяння найменшої шкоди як адресату заходу, так і іншим особам (на разі складова вимоги необхідності – ч. 4 ст. 29 Закону); б) вимогу, що врегульована у ч. 7 ст. 29 Закону та не отримала формалізації як окрема вимога, – «поліцейський захід припиняється, якщо досягнуто мети його застосування, якщо неможливість досягнення мети заходу є очевидною або якщо немає необхідності у подальшому застосуванні такого заходу»;

– *пропорційність поліцейського заходу*. Лексичне значення слова «пропорційний» тлумачиться як такий, що «має правильне співвідношення розмірів, частин чого-небудь; розмірний; який ґрунтується на дотриманні пропорцій, правильного співвідношення між чим небудь» [6, с. 1164]. Закон визначає вимогу пропорційності поліцейського заходу таким чином: «застосований поліцейський захід є пропорційним, якщо шкода, заподіяна охоронюваним законом правам і свободам людини або інтересам суспільства чи держави, не перевищує блага, для захисту якого він застосований, або створеної загрози заподіяння шкоди». У змісті вимоги пропорційності лежить співвідношення та оцінка: а) «шкоди, заподіяна охоронюваним законом правам і свободам людини або інтересам суспільства» або ж «створеної загрози заподіяння шкоди»; та б) «блага, для захисту якого застосований» захід. Видається, що вимога пропорційності є чи не найскладнішою з позиції її розуміння та правильного застосування у поліцейській діяльності. Практичне застосування цієї вимоги відбувається на підставі розсуду поліцейського та потребує: по-перше, правильного визначення поліцейським і оцінки блага (благ), які ним захищаються при застосуванні поліцейського заходу, їх місця в системі цінностей, по-друге, правильного визначення і оцінки поліцейським шкоди, яка заподіяна або може бути заподіяна правам і свободам людини, інтересам суспільства; по-третє, встановлення вірного співвідношення між відповідними благами (цінностями) та спричиненою або ймовірною шкодою, що може бути завдана. Вочевидь, враховуючи положення ст. 3 Конституції України найвищим благом (цінністю) має визнаватися людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека [1]. При цьому, вважаємо, що вагома роль у виробленні належних підходів до розуміння пропорційності як вимоги до поліцейських заходів має відводитися судовій практиці, зокрема висновкам щодо застосування норм права, які викладені у постановках Верховного Суду. Висновки Верховного Суду є обов'язковими для усіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права;

– *ефективність поліцейського заходу*. У ч. 6 ст. 29 Закону встановлено, що «обраний поліцейський захід є ефективним, якщо його застосування забезпечує виконання повноважень поліції». Слідом, оцінюючи відповідність поліцейського заходу вимозі ефективності має бути встановлений фактичний стан застосування заходу та його результат з огляду на практичну реалізацію хоча б одного із переліку або основних або додаткових повноважень Національної поліції, що регламентовані у ст.ст. 23, 24 Закону [2]. Наведемо приклад із судової практики. Так, у постанові Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 28.11.2022 р. зазначено, «що під час забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів по вул. Римарській в м. Харків 15.09.2019, інспектором взводу № 2 роти № 1 батальйону № 1 ППП в місті Кривий Ріг УПП в Дніпропетровській області ДПП молодшим лейтенантом поліції ОСОБА_1 застосовано заходи фізичного впливу відносно невідомої особи, що виразилось в нанесенні удару правою ногою по ногам невідомого чоловіка, який лежав на землі та прикривав голову руками». При цьому, Верховним Судом на підставі оцінки обставин справи було зроблено висновок, що «цей захід не був ефективним, оскільки застосування заходу фізичного впливу не забезпечило виконання покладених на поліцію функцій; не було пропорційним, оскільки застосування заходу фізичного впливу працівником поліції не відповідало обставинці, а завдана шкода охоронюваним законом правам та свободам людини була вищою ніж можлива відвернена, не було необхідним та не було законним» [5].

2. Спеціально-видові вимоги до поліцейських заходів. Поряд із загально-родовими вимогами до поліцейських заходів, що розглянуті вище, варто виділяти й спеціально-видові вимоги, які не отримали чіткої систематизації в Законі «Про Національну поліцію». Такі вимоги є законодавчою деталізацією і розвитком загальних вимог (законності, необхідності, достатності, пропорційності та ефективності) щодо окремих заходів. Спеціально-видові вимоги стосуються не всього переліку поліцейських заходів, а лише певної їх групи (або превентивних або примусових), чи-то навіть певного окремого виду (як-то вимоги до засобу примусової зупинки транспортних засобів тощо). Слідом, і у межах спеціально-видових вимог до поліцейських заходів можлива внутрішня диференціація на:

а) *групові* – вимоги до групи заходів (усіх або частини превентивних чи примусових заходів). Приміром, на підставі положень Закону можна виділяти такі вимоги до примусових заходів: *вимога щодо завчасного попередження* особи про застосування примусових заходів, крім визначених законом випадків, та надання достатнього часу для виконання законної вимоги поліцейського (ч. 1 ст. 43); *вимога щодо індивідуалізації та інтенсивності заходів* – вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення (ч. 3 ст. 43); *вимога незастосування примусових заходів до визначених суб'єктів* – такі заходи заборонено застосовувати до жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо (ч. 5 ст. 43 Закону) тощо.

б) *одиничні* – вимоги до окремих превентивних або примусових заходів. Як приклад одиничних вимог можна відзначити вимоги щодо обмеження застосування окремих спеціальних засобів у визначених Законом умовах. Зокрема, встановлено, що заборонено: наносити удари гумовими (пластиковими) кийками по голові, шиї, ключичній ділянці, статевих органах, попереку (куприку) і в живіт; застосовувати водомети при температурі повітря нижче + 10° С; застосовувати засоби примусової зупинки транспорту для примусової зупинки мотоциклів, мотоколясок, моторолерів, мопедів, транспортного засобу, що здійснює пасажирські перевезення, а також застосовувати такі засоби на гірських шляхах або ділянках шляхів з обмеженою видимістю, залізничних переїздах, мостах, шляхопроводах, естакадах, у тунелях; застосовувати кайданки більше ніж 2 годин безперервного використання або без послаблення їх тиску тощо (ч. 4 ст. 45).

Висновки. Підсумовуючи, слід підкреслити, що чітке та якісне законодавче врегулювання вимог до поліцейських заходів з урахуванням міжнародних стандартів є важливою умовою успішної реалізації повноважень Національної поліції України, гарантією дотримання та забезпечення прав і свобод людини. Застосування вимог до поліцейських заходів відбувається на підставі роз-

суду, а тому потребує від поліцейського не лише знань ним приписів законодавства України, а й уміння оцінювати ситуацію на предмет відповідності законодавчо встановленим вимогам. Вимоги до поліцейських заходів поділяються на загально-видові вимог (як-то законність, необхідність, достатність, пропорційність та ефективність; висуваються до усіх превентивних і примусових заходів та визначаються у ст. 29 Закону «Про Національну поліцію») та спеціально-видові вимоги (вимоги відносно окремої групи поліцейських заходів або ж окремих їх видів). При цьому, у межах спеціально-видових заходів можливою є внутрішня диференціація вимог на групові (поширюються на певну групу заходів, приміром на усі примусові заходи) та одиничні (до певного окремого заходу). Подальше вдосконалення законодавчого регулювання вимог до поліцейських заходів потребує подальшої адаптації законодавства України до європейських стандартів, усунення колізійності законодавства та виключення з нього нечітких категорій, що можуть негативно відзначитись на поліцейській практиці та дотриманні прав людини (зокрема, щодо доцільності уточнення новації, що мала місце в Законі «Про Національну поліцію» в частині можливості використання поліцейським «підручних засобів» в умовах воєнного стану, тощо).

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята на 5 сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р., зі змін. та доп. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р., № 580-VIII, зі змін. та доп. *Офіційний вісник України*. 2015. № 63. Ст. 2075.
3. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану: Закон України від 02.07.2015 р., № 580-VIII. *Офіційний вісник України*. 2022. № 37. Ст. 1977.
4. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Указ Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023. *Офіційний вісник України*. 2023. № 51. Ст. 2823.
5. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 28.12.2022 р., справа № 160/3728/20, адміністративне провадження № К/9901/18478/21. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107598714&red=-1000031153db-051022f30abd2348735b6e7685&d=5> (дата звернення: 28.09.2024)
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
7. Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанською комісією) від 04.04.2011 р. *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.
8. Закон України «Про національну поліцію»: наук.-практ. комент. / О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. Ю. Юхно та ін.; за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків: ХНУВС, 2016. 408 с.
9. Кузьменко О. В. Завдання Національної поліції України: проблеми правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 196–197. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2016/62.pdf (дата звернення: 28.04.2024)
10. Поліщук А. О. Забезпечення прав людини під час застосування заходів адміністративного примусу поліцією: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 178 с.
11. Синявська О. Ю. Застосування превентивних поліцейських заходів щодо запобігання поширенню пандемії COVID-19 в Україні. *Держава та регіони*. Серія «Право». 2021. № 4 (74). С. 63–71.
12. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. ред. О. А. Банчука. Київ: Москаленко О.М., 2013. 588 с.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy (1996). [Constitution of Ukraine]: pryiniata na 5 sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28.06.1996 r., zi zmin. ta dop. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
2. Pro Natsionalnu politsiiu (2015). [About the National Police]: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r., № 580-VIII, zi zmin. ta dop. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. № 63. St. 2075 [in Ukrainian].
3. Pro vnesennia zmin do zakoniv Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu» ta «Pro Dystsyplinaryni statut Natsionalnoi politsii Ukrainy» z metoiu optymizatsii diialnosti politsii, u tomu chysli pid chas dii voiennoho stanu (2022). [On making changes to the laws of Ukraine "On the National Police" and "On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine" in order to optimize police activities, including during martial law]: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r., № 580-VIII. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. № 37. St. 1977 [in Ukrainian].
4. Pro Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023-2027 roky (2023). [About the Comprehensive strategic plan for the reform of law enforcement agencies as part

of the security and defense sector of Ukraine for 2023–2027]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.05.2003 r. № 273/2023. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. № 51. St. 2823 [in Ukrainian].

5. Postanova Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 28.12.2022 r., sprava № 160/3728/20, administratyvne provadzhennia № K/9901/18478/21 [Resolution of the Administrative Court of Cassation as part of the Supreme Court dated 28.12.2022, case No. 160/3728/20, administrative proceeding No. K/9901/18478/21]. Retrieved from: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107598714&red=-1000031153db051022f30abd2348735b6e7685&d=5> (data zvernennia: 28.09.2024) [in Ukrainian].

6. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2005). [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv, Irpin: Perun. 1728 s. [in Ukrainian].

7. Dopovid Yevropeiskoi komisii «Za demokraciiu cherez pravo» (Venetsianskoiu komisiiu) vid 04.04.2011 r. (2011). [Report of the European Commission "For democracy through law" (Venice Commission) dated 04/04/2011]. *Pravo Ukrainy*, 10, 168–184 [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu politzii»: nauk.-prakt. Koment (2016). [The Law of Ukraine "On the National Police": scientific and practical. comment] / O. I. Bezpalo, K. Yu. Melnyk, O. Yu. Yukhno ta in.; za zah. red. V. V. Sokurenka. Kharkiv: KhNUVS, 408 s. [in Ukrainian].

9. Kuzmenko, O.V. (2016). Zavadnania Natsionalnoi politzii Ukrainy: problemy pravovoho rehuliuвання [Tasks of the National Police of Ukraine: problems of legal regulation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 2, 196–197. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/2_2016/62.pdf (data zvernennia: 28.04.2024) [in Ukrainian].

10. Polishchuk, A.O. (2017). Zabezpechennia prav liudyny pid chas zastosuvannia zakhodiv administratyvnoho prymusu politziiu [Ensuring human rights during the application of measures of administrative coercion by the police]. *Candidate's thesis*. Kyiv. 178 s. [in Ukrainian].

11. Syniavska, O. Yu. (2021). Zastosuvannia preventyvnykh politseiskykh zakhodiv shchodo zapobihannia poshyrennia pandemii COVID-19 v Ukraini [Application of preventive police measures to prevent the spread of the COVID-19 pandemic in Ukraine]. *Derzhava ta rehiony. Seriiia «Pravo»*, 4 (74), 63–71 [in Ukrainian].

12. Status politzii: mizhnarodni standarty i zarubizhne zakonodavstvo (2013). [Police status: international standards and foreign legislation] / za zah. red. O. A. Banchuka. Kyiv: Moskalenko O.M. 588 s. [in Ukrainian].

Kolomoyets Oleksandr,

PhD in Law, Associate Professor,

Head of the Department of Tactical Special Training Faculty No. 2

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2129-9374>

Oleksienko Serhiy,

Lecturer at the Department of Tactical Special Training Faculty No. 2

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9150-8329>

Skrypka Oleksandr,

Lecturer at the Department of Tactical Special Training Faculty No. 2

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0791-3809>

REQUIREMENTS FOR POLICE MEASURES: ESSENTIAL CHARACTERISTICS, TYPES AND LEGISLATIVE REGULATION

The article is devoted to the types of requirements set forth by the legislation of Ukraine for police measures, their essential characteristics and legislative regulation. Requirements for police measures are divided into general (legality, necessity, sufficiency, proportionality, effectiveness; put forward for all police measures) and special requirements (for a separate group of police officers measures or their individual types). It was noted that within the limits of special requirements, their internal differentiation into group and individual requirements is possible. It is emphasized that proper legislative regulation of requirements for police measures is an important condition for the successful implementation of the powers of the Police, a guarantee of observance and provision of human rights and freedoms. It is emphasized that the application of requirements to police measures is based on discretion, and therefore requires from the police officer not only knowledge of the legislation of Ukraine, but also the ability to assess the situation for compliance with the legally established requirements. It was concluded that the further improvement of the legislative regulation of requirements to police measures requires further adaptation of the legislation of Ukraine to European standards, the elimination of conflicting legislation and the exclusion of unclear categories from it, which may have a negative impact on police practice and the observance of human rights (in particular, regarding the expediency of clarifying the innovation, which had a place in the Law «On the National Police» in terms of the possibility of the use of «immediate means» by the police in conditions of martial law, etc.).

Key words: police measures, preventive measures, coercive measures, requirements, police.

Надіслано до редколегії 05.09.2024

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

УДК 347.965

DOI 10.32782/2523-4269-2024-88-71-76

Зеленський Сергій Миколайович,

кандидат юридичних наук, доцент,

адвокат

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0945-4485>

ЗАСАДНИЧІ ІДЕЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено дію засадничих ідей, закладених в основу діяльності адвокатури. Встановлено, що в умовах запровадженого в Україні воєнного стану, вони проходять перевірку на здатність забезпечувати адвокатів надійними гарантіями безперешкодного і якісного надання правничих послуг. Часом правові механізми реалізації на практиці засадничих ідей організації та діяльності адвокатури змінюють, чи взагалі зводять нанівець положення, задекларовані у Конституції та законах України.

Засадничі ідеї – верховенство права, законність, незалежність, конфіденційність, уникнення конфлікту інтересів – визнано основними складовими незалежної професійної діяльності адвоката. Правова реалізація засадничих ідей, закладених в основу інституту адвокатури, підкреслює важливість кожної з них, спрямованість на реалізацію прав та свобод людини.

Ключові слова: адвокатура, адвокатська діяльність, засадничі ідеї, засади, принципи, воєнний стан, верховенство права, законність.

Постановка проблеми. В умовах запровадженого в Україні воєнного стану все більш актуальними постають засадничі ідеї, закладені в основу діяльності адвокатури. Положення Конституції України та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» піддаються випробуванням на їх здатність забезпечити адвокатів надійними гарантіями безперешкодного та якісного надання правничих послуг. Правові механізми, які реалізують на практиці засадничі ідеї організації і діяльності адвокатури, часто змінюють або ж зводять нанівець задекларовані законодавчі положення. Практична складова незалежної професійної діяльності адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнту пов'язана із правовою реалізацією засадничих ідей верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності й уникнення конфлікту інтересів. У такому поєднанні засадничих ідей виникають наукові дискусії щодо важливості тієї чи іншої, що викликає необхідність для сучасного етапу розвитку нашої держави вдосконалення законотворчої діяльності та накопичення й узагальнення практики правової реалізації засадничих ідей, закладених в основу діяльності адвокатури України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові засади діяльності адвокатури України досліджували вчені: Бакаєнова Н.М. [1], Бисага Ю.М., Бірюкова А.М. [2], Булеца С.Б., Варфоломєєва Т.В. [3], Заборовський В.В. [4], Загуменна Ю.О. [5], Остапенко Л.О., Наджафлі Е.М., Яновська О.Г. [6] та ін. Проте й сьогодні існує потреба у проведенні дослідження проблем реалізації засадничих ідей діяльності адвокатури в умовах воєнного стану та необхідність розробки правових пропозицій, спрямованих на зміцнення гарантій діяльності адвокатів задля надійного захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина в Україні.

Мета статті: дослідження дії засадничих ідей діяльності адвокатури України в умовах воєнного стану, як правових гарантій законності адвокатської діяльності, на основі аналізу чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану дія засадничих ідей (основних засад, принципів) важливого для суспільства інституту адвокатури в аспекті захисту прав людини є надзвичайно важливою. Війна особливо загострила питання захисту прав, свобод та інтересів осіб, фізичних і юридичних, військових і цивільних. Виникають правові питання, пов'язані з війною, що стосуються отримання соціальних виплат,

відновлення втрачених документів, отримання компенсацій у разі знищення або пошкодження майна, забезпечення трудових гарантій, документування військових злочинів, захисту від обвинувачення та представництва у кримінальному провадженні у справах цивільних і військових та багато інших.

Діяльність адвокатури є важливою складовою частиною системи правосуддя, що спрямована на сприяння реалізації прав і свобод людини. Адвокатура є важливим елементом правової системи України, а правозахисна діяльність адвокатів є частиною юридичної діяльності, зокрема правотворчої, правозахисної та правоохоронної діяльності. Адвокатура України є також спеціальним правозахисним інститутом громадянського суспільства, який представляє інтереси усього суспільства перед державою, взаємодіє з державою і водночас протидіє свавілля держави з метою захисту прав і свобод людини й громадянина. Головним завданням адвокатури є захист прав, свобод і законних інтересів людини в усіх сферах її життєдіяльності.

В Україні, як демократичній правовій державі, діє засадничі ідеї верховенства права, яка встановлює у національній правовій системі непорушне коло прав і свобод кожної людини, що не можуть бути порушені, ані державою, ані органами державної влади. Виходячи з цього, усі суспільні відносини, які виникають в державі, підлягають правовому регулюванню. Проте сутність права не зводиться лише до правового впливу з боку держави, яка з його допомогою контролює важливі сфери суспільного життя. Зasadничі ідеї верховенства права може бути наповнена реальним змістом лише у разі, якщо право застосовується представниками державної влади точно у відповідності з законодавчими приписами.

Верховенство права розглядається як суспільне явище, втілене у світовій і національній культурі, духовній спадщині українського народу, у традиціях, суспільній свідомості, що пов'язано з уявленнями про справедливість, свободу, рівність та гуманізм. Втіленням засадничої ідеї верховенства права, адвокати підтверджують відданість справі захисту прав, свобод та інтересів осіб, яких вони представляють або захищають, змушують утримуватися від дій, які їх порушують або обмежують. Правові відносини, які пов'язані з адвокатською діяльністю, ґрунтуються на правових ідеях, втілених у норми закону, що виступають також і гарантіями захисту приватних прав самих адвокатів [2, с. 97] у разі їх порушення іншими суб'єктами, учасниками цих правовідносин.

Зasadничі ідеї верховенства права безпосередньо пов'язані з іншою засадничою ідеєю, принципом законності, але не тотожна їй, оскільки верховенство права підкреслює визначальну роль права в організації суспільного життя. Законність підкреслює правовий режим, який підтримується в державі, і водночас забезпечує втілення в життя найбільш важливих правових ідей.

Верховенство права і законність – засадничі ідеї, які водночас доповнюють одна одну і виступають відповідно змістом і формою втілення провідних правових ідей. З огляду на викладене, погоджуємося з висновками Загуменної Ю.О. і Наджафлі Е.М., які визнають їх загальноправовими принципами, втіленими в Основному законі нашої держави [5, с. 195].

Підміна основної засадничої ідеї верховенства права верховенством закону, віддання переваги публічно-правовим інтересам перед приватноправовими

і навпаки – неприпустима. Верховенство закону забезпечує сутнісне вираження засадничої ідеї верховенства права. Верховенство права забезпечує відповідність між справедливістю права та його нормативним закріпленням. Тому комплексна реалізація засадничої ідеї законності в діяльності адвокатури підкреслює значущість втілення засадничої ідеї верховенства права.

Слід акцентувати увагу на закріпленні засадничої ідеї законності безпосередньо у ч. 2 ст. 19 Конституції України [7], як загального правового принципу, що зобов'язує органи державної влади і органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти тільки лише на підставі й у межах визначених законом повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією й законами України. Засади організації адвокатури України за ч. 2 ст. 131-2 Конституції України, як незалежного недержавного самоврядного інституту, також визначаються законом. Основна засадничі ідеї незалежності адвокатської діяльності реалізується в межах професійної діяльності адвокатів. Усі рішення ухвалюються адвокатами самостійно, через усвідомлення їх наслідків. Адвокатська незалежність, як основна засадничі ідеї функціонування адвокатури забезпечує цілковиту свободу адвоката за відсутності будь-якого впливу на нього.

В умовах дії воєнного стану публічно-правові інтереси переважають над приватноправовими у разі мобілізації адвоката. Він зобов'язаний зупинити свою адвокатську діяльність, оскільки за п. 1 ч. 2 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», порушення вимог несумісності визнається дисциплінарним проступком адвоката та підставою притягнення до дисциплінарної відповідальності адвоката [8]. Рішення про зупинення адвокатської діяльності в зв'язку з мобілізацією адвоката приймається не лише за його безпосереднім бажанням, а й обумовлено конституційним обов'язком, як громадянина України, стати на захист держави. В ситуації, коли адвокат підлягає мобілізації, очевидно можливе втручання державних органів і примус з їх боку до адвоката прибути за викликом до територіального центру комплектування та соціальної підтримки, проходження медичної комісії і подальше направлення для проходження військової служби.

Частково питання притягнення до дисциплінарної відповідальності адвоката, який не зупинив свою адвокатську діяльність в зв'язку з мобілізацією вирішила Рада адвокатів України, яка у своєму рішенні від 03.03.2022 р. № 24 [9] визначила, що на період дії воєнного стану не вважається порушенням вимог щодо несумісності військової чи альтернативної (невійськової) служби з адвокатською діяльністю. В період дії воєнного стану не застосовуватиметься така підстава для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.

В умовах дії воєнного стану задля забезпечення засадничої ідеї незалежності адвокатської діяльності аргументованою є позиція про необхідність визначення вичерпного переліку підстав та осіб, які мають право ініціювати питання про дисциплінарну відповідальність адвоката [4, с. 412].

Зasadничі ідеї законності розглядається як важлива організаційна засада діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування та безпосередньо осіб, які їх представляють. Засада ж верховенства права є засобом захисту людей від державного свавілля. Суворе і неухильне дотримання законності державними органами і посадовими особами в процесі застосування

права обов'язкове, як для фізичних, так і для юридичних осіб.

Законність виступає критерієм, за яким оцінюється професійна діяльність адвоката, що здійснюється на основі суворого дотримання норм чинного законодавства. При цьому йдеться не лише про законодавчі норми, що регулюють конкретний вид чи напрям адвокатської діяльності. Уся адвокатська діяльність професійного та особистого характеру повинна здійснюватися відповідно норм адвокатської етики. Специфіка та складний характер покладених на адвокатуру обов'язків зумовлюють необхідність балансу водночас засадничих ідей, що стосуються адвокатської діяльності, та інтересів окремого клієнта й інтересів суспільства в цілому, дотримання засад законності і верховенства права.

Професія адвоката, як захисника прав і свобод людини, передбачає усвідомлення ним важливості засадничої ідеї законності. З урахуванням введеного в Україні воєнного стану як ніколи важливою постає адвокатська діяльність. Адвокати працюють лише у правовій площині, не мають права допускати нехтування або ж ігнорування закону. Тому, адвокат, який здійснює свою діяльність на професійній основі, не лише сам неухильно дотримується норм закону, а й стежить за його дотриманням іншими особами. У випадках порушення закону адвокат зобов'язаний відповідним чином реагувати, реалізуючи засадничу ідею законності і водночас втілюючи в життя засаду верховенства права.

Не можна залишити без уваги незахищеність адвокатів при розширенні повноважень прокуратури, правоохоронних органів, військових і адміністративних. Такий переки в правоохоронній та правозахисній системі створює загрозу демократичним цінностям, закріпленим в законі основним засадничим ідеям, адже система правосуддя може функціонувати виключно з участю адвоката. Лише адвокат має право представляти іншу особу в суді, а також і захищати від обвинувачення у кримінальному провадженні.

Україна відповідно ст. 3 Статуту Ради Європи визнала засадничу ідею верховенства права невід'ємною частиною національної правової системи. Визнаючи верховенство права конституційною засадою держава створила належні умови для ефективного, але в мирний час, захисту прав і свобод людини, стверджуючи, що національне законодавство гарантує захист природних прав людини, таких, зокрема, як на життя, свободу, недоторканність, власність, рівність тощо.

Більше двох років в Україні триває війна. Президентом України видано Указ від 24.02.2022 р. № 64/2022 з подальшими змінами, яким введений воєнний стан в Україні, затверджений відповідно Законом України від 24.02.2022 р. № 2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [10]. Відтоді українське законодавство та і все життя в Україні зазнало суттєвих змін. У кримінальний процесуальний закон зміни вносились більше тридцяти разів. У зв'язку з війною зазнали змін цивільний процесуальний закон та адміністративний процес. Потрібно зазначити, що зміни переважно спрямовуються на полегшення роботи правоохоронних органів, що відповідно порушує систему стримувань і противаг в державі. Наслідком є обмеження прав людей, зокрема у кримінальному провадженні, як тих, хто визнаний потерпілим у кримінальному провадженні, так і підозрюваних, обвинувачених, засуджених, а часом і осіб, які не є суб'єктами кримінального провадження.

Особливо необхідно звернути увагу на порушення цивільних прав людини у кримінальному провадженні при накладенні арешту на майно. Фактично на майно будь-якої особи може бути накладено арешт, що позбавить цю особу на тривалий час скористатися своєю власністю, обміняти її або продати. Стороні обвинувачення достатньо довести в суді, що майно, щодо якого вирішується питання про його арешт, визнано речовим доказом і майно відповідає критеріям, зазначеним у ст. 98 КПК України. У наведеному прикладі вбачається нівелювання засадничої ідеї верховенства права перед законодавчими положеннями. В такому випадку адвокат зобов'язаний дотримуватись засадничої ідеї законності під час прийняття доручення клієнта про повернення незаконно вилученого органом досудового розслідування майна відповідно ст. 19 Правил адвокатської етики (далі – Правила) [11]. Адвокату забороняється приймати доручення, якщо бажаний клієнтом результат або засоби його досягнення, на яких наполягає клієнт, є незаконними або якщо доручення клієнта виходить за межі професійних прав та обов'язків адвоката, його компетенції.

У таких випадках, коли зазначені обставини не є очевидними, адвокат зобов'язаний надати клієнту відповідні роз'яснення. Якщо за цих обставин неможливо домовитися з клієнтом про зміну змісту доручення, адвокат зобов'язаний відмовитися від укладення договору з клієнтом, адже адвокат не має права у своїй професійній діяльності вдаватися до засобів і методів, що суперечать чинному законодавству або Правилам.

Осіб, яких не визнано потерпілими, свідками або підозрюваними, що позбулися свого майна за рішенням суду, слід вважати такими, що зазнали утисків влади внаслідок протиправних процесуальних дій і рішень слідчого. Зазвичай вилучення майна відбувається в ході огляду місця події. Коли ситуація ускладнюється тим, що особи, у якої вилучають майно, не надається процесуальний статус у кримінальному провадженні, вона змушена залишатись на місці, де проводиться огляд, що фактично є її затриманням. Саме на цій підставі вважається необхідним оскаржувати дії слідчого [12, с. 61]. Порушення процесуального порядку вилучення майна є підставою для визнання вилученого майна недопустимим доказом та вагомим аргументом для того, щоб не допустити накладення слідчим суддею арешту на це майно.

Проаналізувавши основні нормативні правові акти, що регулюють професійну діяльність адвоката, а також враховуючи загальні наукові розробки щодо основних засадничих ідей адвокатської діяльності, вважаємо, що верховенство права виступає основною гармонізуючою правовою ідеєю, про від якої залежить реалізація на практиці усіх інших засад адвокатської діяльності.

Досить часто на практиці виникають ситуації, в яких порушуються права затриманих осіб, а отже і засадничі ідеї верховенства права. Спираючись на свій особистий адвокатський досвід забезпечення прав затриманих осіб під час вирішення проблемних ситуацій, коли особу було затримано без складання процесуальних документів, без пояснення підстав для затримання. «Пропонуваюсь», що дорівнює затриманню, працівником поліції, людиною зі спеціальним засобами та зі зброєю, наділеною владним повноваженнями, слідувати за ним до територіального центру комплектування та соціальної підтримки. Врученням в дану ситуацію було доведено, що затримана особа вважає «пропозицію», за словами поліцейського, необхідною до виконання і примусом

з боку представника влади. Таку «пропозицію» поліцейського слід вважати незаконним адмінзатриманням [12, с. 53].

В іншому випадку відбувалось затримання підозрюваного у вчиненні злочину з перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця, нанесенням середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Така необхідність була б обґрунтованою у випадку затримання озброєної особи або у разі затримання підозрюваного (підозрюваних), які несуть загрозу суспільству або безпосередньо працівникам поліції. Такого в цій ситуації не було. Підозрюваний сам викликав поліцію, надавав допомогу потерпілому, не намагався зникнути з місця події або приховати сліди злочину.

В умовах воєнного стану засадничі ідеї верховенства права та законності постають визначальними для забезпечення гарантій конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів. Конфіденційність можемо передусім визначити як обов'язок адвоката і осіб, пов'язаних з ним трудовими відносинами, зберігати в таємниці відомості, розголошення яких може завдати шкоду охоронюваним законом інтересам особи, яка довірила їх, адвокату, що і становить предмет адвокатської таємниці.

Засадничу ідею уникнення конфлікту інтересів можемо охарактеризувати як законодавчо визначену основну засадничу ідею адвокатської діяльності, за якою адвокат не має права надавати будь-які правничі послуги клієнту, якщо це суперечить охоронюваним законом інтересам адвоката, його близьких родичів, членів сім'ї або партнерів. Таке визначення на наш погляд поєднує в собі сутність самого конфлікту інтересів та механізм його реалізації. Гарантії реалізації засадничої ідеї уникнення конфлікту інтересів необхідні для належного виконання адвокатом своїх професійних обов'язків. Адвокат не може представляти інтереси двох клієнтів з одного питання у разі наявності чи можливості настання конфлікту інтересів між цими клієнтами. Так, адвокат повинен утриматися від представництва інтересів нового клієнта у разі надання ним правової допомоги особі, інтереси якої можуть суперечити інтересам потенційного клієнта, або інтересам самого адвоката.

Якщо конфлікт інтересів виявиться в процесі надання ним правничих послуг клієнтові адвокат повинен припинити роботу з надання таких послуг.

Висновки. Сучасний стан забезпечення надійними гарантіями здійснення адвокатської діяльності у вза-

ємовідносинах з органами державної влади характеризується негативними тенденціями та послабленням впливу адвокатури у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Вважається, що на даний момент не стоїть питання про розмежування природного і позитивного права та у зв'язку з цим – важливості тієї чи іншої засадничої ідеї в адвокатській діяльності. Безпосередньо в роботі кожного адвоката засадничі ідеї верховенства права та законності проявляються у визначенні критеріїв оцінки дій фізичних і юридичних осіб та правоохоронних органів, як ознака професіоналізму та високої правової культури.

Засадничі ідеї верховенства права та законності, незалежність, конфіденційність та уникнення конфлікту інтересів в умовах воєнного стану постають визначальними гарантіями здійснення адвокатської діяльності.

За ст. 8 Конституції України засадничі ідеї верховенства права гармонізує усю систему національного права, встановлюючи обов'язкову відповідність Конституції України національних законів, а її норми – нормами прямої дії. В діяльності адвокатури України засадничу ідею верховенства права вважаємо системоутворюючою. Система основних засадничих ідей діяльності адвокатури є цілісною, оскільки окремі елементи, які її утворюють існують лише в цій системі. Кожна з засадничих ідей виділяється, як елемент системи, самостійний за змістом. Систему основних засадничих ідей адвокатської діяльності може бути розглянуто, як єдине ціле, що складається з взаємодіючих частин, різних за змістом, але таких, що доповнюють одна одну. Цілісність системи засадничих ідей (принципів, основних засад) діяльності адвокатури визначається міцністю істотних зв'язків між ними.

Окремою гарантією забезпечення реалізації засадничих ідей в адвокатській діяльності слід визнати юридичну відповідальність, яка передбачена у разі розголошення адвокатської таємниці, як самим адвокатом, так і особами, пов'язаними з ним трудовими відносинами. Йдеться про кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність залежно від ступню суспільної небезпечності вчиненого та від конкретних обставин і умов правопорушення. Юридична відповідальність передбачена й у разі порушення адвокатської таємниці представниками влади, що визначає напрямом своїх подальших наукових пошуків.

Список використаних джерел

1. Бакаянова Н.М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2017. 487 с.
2. Бірюкова А.М. Правовий статус адвоката і адвокатури: вітчизняна модель у контексті процесів глобалізації : дис.... д-ра юрид. наук ; 12.00.10. Київ, 2019. 508 с.
3. Варфоломеева Т.В. Научно-практический комментарий к Закону Украины «Про адвокатуру». Законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність: зб. норм. актів; комент. / Т.В.Варфоломеева, С.В.Гончаренко; Акад. адвокатури України. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 432 с.
4. Заборовський В.В., Бисага Ю.М., Булеца С.Б. Правовий статус адвоката: проблеми теорії та практики: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 650 с.
5. Загуменна Ю. О., Наджафлі Е. М. Принципи адвокатської діяльності в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія / Ю. О. Загуменна, Е. М. Наджафлі. Х. : ТОВ «Планета-Прінт», 2020. 276 с.
6. Яновська О.Г. Адвокатура України: Навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2007. 280 с.
7. Закон України «Конституція України» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
8. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.

9. Рішення Ради адвокатів України «Про особливості проходження адвокатами військової або альтернативної (невійськової) служби у період воєнного стану» [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-03-24-r-shennya-rau-24_6244383f5d80a.pdf.

10. Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>.

11. Правила «Правила адвокатської етики» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>.

12. Кудрявцев О. В. Адвокат в умовах воєнного стану: участь в окремих слідчих та процесуальних діях: практ. посіб. / О. В. Кудрявцев. К. : Норма права, 2023. 140 с.

References

1. Bakayanova, N.M. (2017). Funktsionalni ta orhanizatsiini osnovy advokatury Ukrainy [Functional and organizational foundations of advocacy]. *Doctor's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

2. Biryukova, A.M. (2019). Pravovyi status advokata i advokatury: vitchyzniana model u konteksti protsesiv hlobalizatsii [Legal status of the lawyer and the legal profession: the domestic model in the context of globalization processes]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

3. Varfolomeeva, T.V. (2003). Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy «Pro advokaturu». Zakonodavstvo pro advokaturu ta advokatsku diialnist [Scientific and practical commentary to the Law of Ukraine «On Advocacy». Legislation on advocacy and advocacy]. *collection of normative acts; comments*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

4. Zaborovskiy, V.V., Bysaga, Yu.M., & Buletsa, S.B. (2019). *Pravovyi status advokata: problemy teorii ta praktyky* [Legal status of a lawyer: problems of theory and practice]. Uzhhorod: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].

5. Zahumenna, Yu.O., & Nadzhaflii, E.M. (2020). *Pryntsyipy advokatskoi diialnosti v Ukraini: administratyvno-pravovyi aspekt* [Principles of advocacy in Ukraine: administrative and legal aspect]. Kharkiv : «Planeta-Print» LLC. [in Ukrainian].

6. Yanovska, O.H. (2007). *Advokatura Ukrainy* [Advocacy of Ukraine] : Navch. posibnyk. Kyiv : Yurinkom Inter [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy «Konstytutsiia Ukrainy» [Law of Ukraine «Constitution of Ukraine»] : vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. st. 141 (1996). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy «Pro advokaturu ta advokatsku diialnist» [About advocacy and advocacy activity]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> [in Ukrainian].

9. Pro osoblyvosti prokhodzhennia advokatamy viiskovoi abo alternatyvnoi (neviiskovoi) sluzhby u period voiennoho stanu [Decision of the Bar Council of Ukraine «On the peculiarities of military or alternative (non-military) service by lawyers during martial law»]. (n.d.). *unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya*. Retrieved from: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-03-24-r-shennya-rau-24_6244383f5d80a.pdf [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy «Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini» [Law of Ukraine «On Approval of the Decree of the President of Ukraine «On the Introduction of Martial Law in Ukraine»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (data zvernennia 10.08.2024) [in Ukrainian].

11. Pravyla Pravyla advokatskoi etyky [Rules «Rules of Advocate Ethics»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> [in Ukrainian].

12. Kudriavtsev, O.V. (2023). *Advokat v umovakh voiennoho stanu: uchast v okremykh slidchykh ta protsesualnykh diiakh* [A lawyer in martial law: participation in individual investigative and procedural actions]: *prakt. posib.* / O. V. Kudriavtsev. Kyiv : Norma prava. [in Ukrainian].

Zelenskyi Serhii,

PhD in Law, Associate Professor,

Lawyer

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0945-4485>

THE BASIC IDEAS OF THE ACTIVITY OF THE BAR OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

The article examines the effect of the fundamental ideas laid down in the basis of the activity of the bar. It has been established that in the conditions of martial law introduced in Ukraine, they are being tested for their ability to provide lawyers with reliable guarantees of unhindered and high-quality provision of legal services. Sometimes the legal mechanisms for the practical implementation of the basic ideas of the organization and activities of the bar change or even nullify the provisions declared in the Constitution and laws of Ukraine.

The fundamental ideas of the rule of law, legality, independence, confidentiality, avoidance of conflict of interests are recognized as the main components of the independent professional activity of a lawyer. The legal implementation of the fundamental ideas laid down in the foundation of the institution of advocacy emphasizes the importance of each of them, the focus on the realization of human rights and freedoms.

Advocacy as an important element of the legal system of Ukraine, represents the interests of the entire society, enters into legal relations with representatives of the state and, at the same time, is intended to oppose the arbitrariness of the state in order to protect the rights and freedoms of man and citizen.

The fundamental ideas of the rule of law and legality are presented in such a way that at the same time they complement each other and act as the content and form of embodiment of other leading legal ideas.

It is emphasized that during martial law, the lawyer's public legal interests prevail over private legal interests in the event of his mobilization. The issue of disciplinary liability of lawyers who did not stop practicing law in connection with the mobilization has been partially resolved. The basic idea of the independence of the legal profession is being tested, which requires the definition of an exhaustive list of grounds and persons who have the right to initiate the issue of disciplinary responsibility of lawyers who did not stop legal practice in connection with the mobilization.

The fundamental ideas of advocacy during the protection of violated civil rights of a person in criminal proceedings during the seizure of property are tested for devotion to democratic values.

Confidentiality and avoidance of conflict of interests in the conditions of martial law appear as defining fundamental ideas for ensuring the legal rights and interests of persons who trust a lawyer with information about themselves, which is the subject of attorney secrecy.

Key words: *advocacy, advocacy, basic ideas, principles, principles, martial law, rule of law, legality.*

Надіслано до редколегії 31.08.2024

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**

Туренко О. С.
СУТНІСТЬ ПРАВА ТА ЗАКОНУ В ПРАВОВИХ ВІЗІЯХ ХОСЕ ОРТЕГІ-І-ГАСЕТА.....3

Ярмиш О. Н., Греченко В. А.
ЗАХОДИ МВС СРСР І УРСР ЩОДО ПОСИЛЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1953 РОКУ.....9

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

Колеснік Т. В.
УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО НАДАННЯ ВІДПУСТОК
У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ.....16

Котова Л. В.
ВПЛИВ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА СФЕРУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ
В УКРАЇНІ.....22

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Марущак О. А.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС МІНІСТЕРСТВ
В СИСТЕМІ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ.....28

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

Валовий Є. В.
ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШАХРАЙСТВО, ВЧИНЕНЕ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....34

Кузьменко А. С.
ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
У ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ.....39

Кузьменко С. Г., Буга В. В., Кузьменко С. С.
СПЕЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ВІКТИМОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ
ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДИТИНИ.....45

Пірго О. Ф.
КРИМІНОЛОГІЧНА СИСТЕМА ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ЖОРСТОКОМУ СТАВЛЕННЮ
ДО ТВАРИН В УКРАЇНІ.....50

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Семенишина-Фіголь Б. М.
ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРИ ОСОБИ,
ЯКА ВЧИНІЛА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК.....55

Українець Т. В.
СПОСОБИ ПІДРОБЛЕННЯ ПОСВІДЧЕНЬ ВОДІЯ, ЇХ ЗБУТУ ТА ВИКОРИСТАННЯ
ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ.....60

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ
ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Коломоєць О. Д., Олексієнко С. В., Скрипка О. М.

ВИМОГИ ДО ПОЛЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ: СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА,
ВИДИ ТА ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ.....65

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Зеленський С. М.

ЗАСАДНИЧІ ІДЕЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....71

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

- Turenko O.**
THE ESSENCE OF RIGHT AND THE LAW IN LEGAL VISIONS JOSÉ ORTEGA Y GASSET..... 3
- Yarmysh O., Grechenko V.**
MEASURES OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE USSR
AND THE UKRAINIAN SSR TO STRENGTHEN THE FIGHT AGAINST CRIME
IN THE SECOND HALF OF 1953.....9

COMMERCIAL LAW. CIVIL LAW. LABOR LAW

- Koliesnik T.**
IMPROVEMENT OF THE LEGISLATION REGARDING THE GIVING
OF VACATIONS DURING THE PERIOD OF MARTIAL STATE.....16
- Kotova L.**
THE IMPACT OF DECENTRALIZATION REFORM ON THE SPHERE
OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION IN UKRAINE..... 22

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

- Marushchak O.**
ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF MINISTRIES
IN THE SYSTEM OF CENTRAL EXECUTIVE BODIES.....28

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

- Valovyi Ye.**
FEATURES OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR FRAUD COMMITTED DURING
THE CONDITIONS OF MARITAL STATE..... 34
- Kuzmenko A.**
CHARACTERISTICS OF PERSONS COMMITTING CRIMINAL OFFENCES
IN THE TOURISM SECTOR..... 39
- Kuzmenko S., Buha V., Kuzmenko S.**
SPECIAL APPROACHES OF VICTIMOLOGICAL PROTECTION TO VIOLENT VIOLENTS AGAINST
STATE FREEDOM AND STATE IMPERFORMANCE OF CHILDREN..... 45
- Pirgo O.**
CRIMINOLOGY SYSTEM OF MEASURES TO PREVENT CRUELTY
TO ANIMALS IN UKRAINE..... 55

CRIMINAL PROCESS AND FORENSIC. OPERATIONAL AND INVESTIAGTIVE ACTIVITIES

- Semenyshyna-Figol B.**
DETERMINATION OF THE STRUCTURE
OF THE PERSON WHO COMMITTED A CRIMINAL OFFENSE..... 55
- Ukrainets T.**
METHODS OF FORGERY OF DRIVER'S LICENSES, THEIR SALE
AND USE AS AN ELEMENT OF THE CRIMINAL CHARACTERISTICS
OF A CRIMINAL OFFENSE..... 60

**CURRENT ISSUES OF POLICE ACTIVITY AND STAFF TRAINING FOR UNITS
OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE**

Kolomojets O., Oleksienko S., Skrypka O.

REQUIREMENTS FOR POLICE MEASURES: ESSENTIAL CHARACTERISTICS,
TYPES AND LEGISLATIVE REGULATION.....65

**TOPICAL ISSUES OF LEGAL REGULATION
OF SOCIAL RELATIONS DURING MARTIAL LAW**

Zelenskyi S.

THE BASIC IDEAS OF THE ACTIVITY OF THE BAR OF UKRAINE
IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....71

НОТАТКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 3(88) 2024

Коректор – Н.В. Славогородська
Комп'ютерна верстка – О.І. Молодецька

Підписано до друку 31.10.2024 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 60×84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 9,53. Обл. вид. арк. 882.
Зам. № 1124/762. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.